

RAPORT

Młodzież – substancje psychoaktywne – zdrowie psychiczne.

Pogłębione analizy z badań ESPAD
zrealizowanych w 2015 r. w województwie opolskim.

Raport opracowany w ramach
projektu „Psychokonteksty” – nasze zdrowie psychiczne
finansowanego ze środków Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej
oraz Samorządu Województwa Opolskiego

Ministerstwo Rodziny,
Pracy i Polityki Społecznej

Michał Wanke
Dariusz Zawora
Marek Łabudziński

Pracownia Terapii i Psychoedukacji
Opole, październik 2016

SPIS TREŚCI

nr	tytuł	nr strony
1.	Wprowadzenie	3
2.	Przyjęte podstawy teoretyczne	3
2.1.	Współczesna profilaktyka uzależnień	3
2.2.	Teorie wyjaśniające zachowania ryzykowne młodzieży i strategie profilaktyczne	5
2.3.	Czynniki chroniące i czynniki ryzyka	9
3.	Wyniki analiz	13
3.1.	Współwystępowanie zachowań ryzykownych	14
3.1.1.	Używanie tytoniu	16
3.1.2.	Używanie napojów alkoholowych	17
3.1.3.	Używanie narkotyków	20
3.1.4.	Uzależnienia behawioralne	24
3.2.	Współwystępowanie zachowań ryzykownych	27
3.2.1.	Używanie tytoniu	28
3.2.2.	Używanie alkoholu	35
3.2.3.	Używanie narkotyków	39
3.3.	Obserwowalne cechy i zachowania współwystępujące z zachowaniami ryzykownymi	41
3.3.1.	Indywidualne	44
3.3.2.	Rówieśnicze	53
3.3.3.	Rodzinne	61
3.3.4.	Szkolne	64
3.3.5.	Szerszy kontekst społeczny	69
3.3.6.	Zachowania innego typu	77
3.3.6.1.	Postawy wobec substancji psychoaktywnych	77
3.3.6.2.	Używanie internetu	79
3.3.6.3.	Spędzanie czasu wolnego	80

3.4.	Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych	85
4.	Podsumowanie	90
4.1.	Wybrane zachowania ryzykowne: skale problemów	90
4.2.	Współwystępowanie zachowań ryzykownych	92
4.3.	Cechy, postawy i zachowania współwystępujące z zachowaniami ryzykownym	93
4.4.	Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych	95
	Bibliografia	97
	O autorach	98

1. Wprowadzenie

Niniejszy raport jest efektem pogłębienia analiz danych uzyskanych podczas audytoryjnych badań ankietowych ESPAD 2015 wśród młodzieży szkolnej województwa opolskiego. Raport stanowi pierwszą część projektu, którego celem jest opracowanie wniosków i rekomendacji dla praktyki profilaktycznej w obszarze uzależnień i szeroko rozumianego zdrowia psychicznego. Zrealizowane dotychczas prace na potrzeby stworzenia niniejszego opracowania przeprowadzone zostały w ramach realizacji umowy z Województwem Opolskim nr 110/2016 z dnia 31.08.2016 r. przez Pracownię Terapii i Psychoedukacji w Opolu.

Podstawą analiz jest raport pn. „Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w województwie opolskim w roku 2015” autorstwa Janusza Sierosławskiego oraz baza danych surowych uzyskanych w tych badaniach. Oba źródła bazują na europejskim, standaryzowanym badaniu w szkołach (ESPAD), a podobne lokalne analizy wykonuje się w różnych krajach Europy.

2. Przyjęte podstawy teoretyczne

W obszarze zachowań ryzykownych przeprowadzono dotychczas w Europie i Polsce wiele badań i analiz. W literaturze przedmiotu można znaleźć też wiele teorii wyjaśniających zjawisko używania przez młodzież substancji psychoaktywnych i innych zachowań ryzykownych. W praktyce przekłada się to na tworzenie różnych strategii wpływu profilaktycznego wykorzystujących różne metody, narzędzia, ale również stawiających sobie różne cele, a nawet różnych odbiorców.

Dla uporządkowania dyskusji na temat podejść teoretycznych, prezentujemy podstawowe nurty myślenia o zachowaniach ryzykownych, głównie związanych z używaniem substancji psychoaktywnych, które stanowią podstawę niniejszego opracowania.

2.1. Współczesna profilaktyka uzależnień

Profilaktyka jest jednym ze sposobów reagowania na rozmaite zjawiska społeczne, które oceniane są jako szkodliwe i niepożądane. Negatywna ocena skłania do traktowania takich zjawisk w kategoriach zagrożeń i podejmowania wysiłków w celu ich eliminacji. Jest wiele rozmaitych procedur przeciwdziałania zagrożeniom. Profilaktyka różni się od innych sposobów przeciwdziałania tym, że jest z założenia definicyjną czynnością

uprzedzająca - podejmowana jest zanim takie groźne zjawiska się ujawnią lub rozprzestrzenia.

W literaturze dotyczącej problematyki używania substancji psychoaktywnych można spotkać dwa, różniące się znacząco podejścia do profilaktyki, tzw. tradycyjne i współczesne. Tradycyjne definiuje profilaktykę jako zapobieganie używaniu przez ludzi alkoholu, tytoniu i narkotyków. W takim ujęciu przyjmuje się jednoznacznie, że używanie substancji psychoaktywnych jest cechą ocenianą negatywnie, w związku z tym profilaktyce powinny podlegać osoby, które dotąd nie używały tego rodzaju substancji i w wyniku tego działania nadal pozostaną abstynentami. Działania zapobiegawcze w tym ujęciu najczęściej ograniczają się do form edukacyjno - informacyjnych odgrywających rolę „szczepionki”. Zakłada się bowiem, iż uświadomienie skutków używania środków uzależniających spowoduje wzrost wiedzy w tym zakresie i wytworzy negatywną postawę wobec ich używania¹. Najistotniejszy w tym ujęciu jest jednak podział profilaktyki uzależnień na profilaktykę alkoholową, nikotynową i narkotykową.

Od około 2001 roku, coraz częściej w literaturze spotkać można nieco inne, szersze rozumienie profilaktyki. W szerszym ujęciu zagrożeniem, któremu trzeba zapobiegać, jest nie tylko używanie i nadużywanie rozmaitych substancji psychoaktywnych, ale także pewne zachowania lub stany społeczne, które są z tym zjawiskiem powiązane. Zakłada się bowiem, iż sięganie do przyczyn używania środków uzależniających powinno przynieść efekty w postaci ochrony przed wieloma innymi zachowaniami ryzykownymi, potencjalnie mogącymi generować wiele problemów zdrowotnych i społecznych. Zgodnie z takim rozumieniem profilaktyka używania substancji psychoaktywnych to zmniejszanie ryzyka ich używania oraz związanych z tym problemów, poprzez opóźnienie lub przeciwdziałanie inicjacji, niedopuszczanie do poszerzania się kręgu osób - szczególnie ludzi młodych, eksperymentujących z legalnymi i nielegalnymi substancjami. Celem oddziaływań profilaktycznych jest więc szeroko rozumiana promocja zdrowia. Najistotniejsze jednak w tym podejściu jest połączenie profilaktyk alkoholowej, nikotynowej i narkotykowej, co podyktowane było aktualną wiedzą dotyczącą współwystępowania zachowań polegających na używaniu różnych substancji oraz wspólnych dla tych zachowań czynników ryzyka².

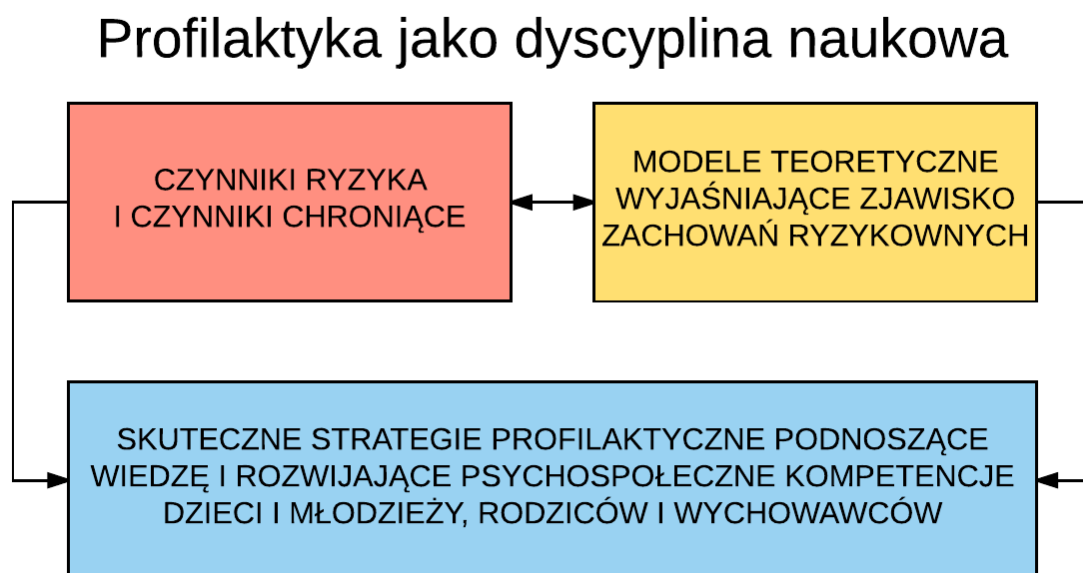
Poza powyższą, fundamentalną zmianą jakościową w sposobie postrzegania profilaktyki, na przestrzeni ostatnich lat stała się ona rozbudowaną dziedziną obejmującą teoretyczną i praktyczną wiedzę na temat czynników

¹ Ostaszewski K. (2005), Nowe definicje poziomów profilaktyki, *Remedium*, 7-8

² Ostaszewski K. (2005), tamże

chroniących i czynników ryzyka oraz modeli teoretycznych wyjaśniających zjawisko używania substancji psychoaktywnych.

Rys.1. Model współczesnej profilaktyki uzależnień

Na podstawie wiedzy i modeli teoretycznych, weryfikowanych w praktycznych działaniach, budowane są, odpowiednio do grupy odbiorców i głębokości problemu, adekwatne strategie profilaktyczne. Strategia profilaktyczna to: „zgodny z teorią sposób postępowania, który ma na celu redukcję wpływów czynników ryzyka i/lub wzmacnianie czynników chroniących”³.

2.2. Teorie wyjaśniające zachowania ryzykowne młodzieży i strategie profilaktyczne

W literaturze traktującej o profilaktyce uzależnień opisuje się wiele teorii wyjaśniających zjawiska powstawania zachowań ryzykownych. W aktualnym podejściu do profilaktyki, wśród kilku modeli teoretycznych, dominują trzy, na podstawie których stworzone zostały strategie wpływu profilaktycznego.

Pierwszą z nich jest Teoria Społecznego Uczenia Alfreda Bandery. Model teoretyczny wskazuje, iż używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież jest społecznie wyuczonym zachowaniem. Kształtuje się i utrwała ono na skutek modelowania, czyli obserwacji i naśladowania osób ważnych

³ Ostaszewski, K. (2003), Skuteczność profilaktyki używania substancji psychoaktywnych. Podstawy opracowywania oraz ewaluacja programów dla dzieci i młodzieży

i atrakcyjnych: rodziców, rówieśników, postaci kultury masowej⁴. Ponadto sięganiu po substancje psychoaktywne sprzyjają pozytywne oczekiwania dotyczące działania tych środków i własnej skuteczności w radzeniu sobie w różnych sytuacjach związanych z używaniem substancji⁵. Teoria Bandury posłużyła do rozwoju trzech różnych strategii oddziaływań profilaktycznych.

- Strategia Edukacji Rówieśniczej - znaczący i atrakcyjni rówieśnicy mogą skutecznie modelować postawy przeciwne używaniu substancji psychoaktywnych i wpływać na zachowanie młodych ludzi. Główne sposoby postępowania w ramach tej strategii to: kształcenie liderów młodzieżowych, których zadania w programach polegają na: prowadzeniu zajęć w grupach, propagowaniu postaw i zachowań sprzyjających zdrowiu, podejmowaniu dyskusji na tematy, w których dorośli mają ograniczone możliwości nawiązania kontaktu z młodzieżą. O skuteczności edukacji rówieśniczej decyduje: odpowiednie przygotowywanie liderów do zadań, systematyczne wsparcie ze strony dorosłych oraz stałe monitorowanie pracy liderów⁶.
- Strategia Wzmacniania Umiejętności Wychowawczych - wzmacnianie więzi z rodzicami przeciwdziała pojawieniu się i nasileniu problemów związanych z sięganiem przez dzieci po substancje psychoaktywne. W ramach tej strategii stosuje się edukację i zachęcanie rodziców (i innych dorosłych) do pełnienia roli pozytywnych wzorców. Edukacja dorosłych dotyczy takich umiejętności jak: porozumiewanie się z dziećmi, rozwiązywanie konfliktów, wspieranie dzieci w osiaganiu celów i radzeniu sobie z trudnościami, ustalanie zasad domowych. Innymi słowy rodzice stają się realizatorami działań profilaktycznych. Zastosowanie tej strategii wpływa na poprawę funkcjonowania rodziny i ograniczenie zachowań problemowych dzieci, w tym używania przez nie substancji psychoaktywnych⁷.
- Strategia Przekazu Informacji - dostarczanie przekonujących informacji może przeciwdziałać sięganiu przez odbiorców po substancje psychoaktywne. Jej celem jest dostarczenie adekwatnych informacji na temat: rozpowszechnienia używania i nadużywania substancji psychoaktywnych, indywidualnych, rodzinnych i społecznych konsekwencji ich używania, możliwości

⁴ Sęk H. (2000), Zdrowie behawioralne, [w:] Psychologia, (red.) Strelau J., T 3

⁵ Sierosławski J., Jabłoński P. (2006), Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną – raport z badań ankietowych ESPAD zrealizowanych w województwie opolskim w 2005 roku

⁶ Szymańska J., Zameczka J. (2002), Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki, [w:] Świątkiewicz G. (red.), Profilaktyka w środowisku lokalnym

⁷ Pisarska A., Okulicz-Kozaryn K., Ostaszewski K. (2006), niepublikowane materiały szkoleniowe Krajowego Biura ds. Przeciwdziałania Narkomanii: Wsparcie województw i społeczności lokalnych w zapobieganiu narkomanii

uzyskania pomocy w rozwiązywaniu problemów. U podstaw tej strategii leży przekonanie, że ludzie, zwłaszcza młodzi, zachowują się ryzykownie, ponieważ zbyt mało wiedzą o mechanizmach i następstwach takich zachowań. Zakłada się, iż dostarczenie informacji o konsekwencjach spowoduje zmianę postaw, a w rezultacie wpłynie na zmianę zachowań. Jak się okazuje, wiedza jest ważnym, lecz niewystarczającym, elementem oddziaływań profilaktycznych; tego typu strategie same w sobie nie przynoszą oczekiwanych rezultatów, choć stanowią ogromną większość wszystkich oddziaływań profilaktycznych realizowanych wobec dzieci i młodzieży szkolnej⁸.

Inny model teoretyczny, Teoria Uzasadnionego Działania (Icek Ajzen i Martin Fishbein, 1980), posłużył do zbudowania strategii edukacji normatywnej. Według teorii, podejmowanie określonych zachowań (w tym używania substancji psychoaktywnych) zależy od: postawy wobec tych zachowań, ukształtowanej na podstawie wiedzy o konsekwencjach tych działań oraz subiektywnych norm powstałych na bazie przekonań dotyczących aprobaty/dezaprobaty dla tych zachowań przez znaczące osoby - rówieśników, rodziców, idoli⁹.

- Strategia Edukacji Normatywnej zakłada, iż osłabienie subiektywnie odczuwanej presji skłaniającej do sięgania po substancje psychoaktywne zmniejsza ryzyko sięgania po te środki. Strategia wykorzystuje modyfikację subiektywnych norm akceptujących używanie substancji psychoaktywnych poprzez korygowanie błędnego przekonania na temat rozmiarów używania substancji psychoaktywnych przez rówieśników, rodziców, idoli, osób ze społeczności lokalnej oraz stopnia społecznej akceptacji tego zjawiska¹⁰.

Trzecim, ważnym i najpełniejszym, jak się wydaje, dla profilaktyki modelem teoretycznym jest Teoria Zachowań Problemowych Richarda i Schirley Jessore'ów, opracowana na podstawie wieloletnich badań nad młodzieżą. Teoria ta głosi, że różne zachowania ryzykowne pełnią podobną funkcję w życiu jednostki, co zachowania konwencjonalne¹¹. Do tych zadań zalicza się min. kształtowanie własnej tożsamości, uzyskanie autonomii i niezależności od rodziców, rozwijanie kontaktów społecznych,

⁸ Szymańska J., Zameczka J. (2002), Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki, [w:] Świątkiewicz G. (red.), Profilaktyka w środowisku lokalnym

⁹ Wojciszke B. (2000), Postawy i ich zmiana, [w:] Psychologia, (red.) Strelau J., T 3

¹⁰ Pisarska A., Okulicz-Kozaryn K., Ostaszewski K. (2006), niepublikowane materiały szkoleniowe Krajowego Biura ds. Przeciwdziałania Narkomanii: Wsparcie województw i społeczności lokalnych w zapobieganiu narkomanii

¹¹ Jessor R. (1987), Problem – behavior theory, psychosocial development, and adolescent problem drinking, British Journal of Addiction 82

doświadczanie fizycznej dojrzałości seksualnej. Ponadto zachowania ryzykowne (problemowe) służą zaspokojeniu istotnych potrzeb psychologicznych (np. miłości, akceptacji, przynależności) i pozwalają realizować ważne cele rozwojowe, m.in.:¹².

- manifestują opozycję wobec autorytetu dorosłych;
- redukują lęk, frustrację;
- manifestują solidarność z rówieśnikami - przynależność do grupy rówieśniczej;
- zmierzają do zademonstrowania sobie i innym osobom znaczącym ważnych atrybutów własnej tożsamości.

Na podstawie swoich badań, autorzy teorii stwierdzili ponadto, że zachowania ryzykowne są nieprawidłowymi sposobami przystosowania się, przy czym niektóre cechy jednostki i jej środowiska sprzyjają powstawaniu takich zachowań, inne natomiast je hamują. Badacze skonstruowali interakcyjny model funkcjonowania człowieka, zgodnie z którym zachowanie jednostki jest wypadkową oddziaływania kilku grup czynników. Czynniki te tkwią w samej jednostce oraz w jej otoczeniu społecznym. Do czynników zewnętrznych autorzy zaliczają: strukturę rodziny, wykształcenie, zawód i wyznanie rodziców, ich system przekonań i religijność, klimat domowy (kontrola i wymagania), wpływy rówieśników oraz wpływy mediów. Czynniki wewnętrzne to: system osobowości dziecka - główne motywy, osobiste przekonania (w tym krytycyzm, samoocena, poczucie kontroli), samokontrola (np. religijność, tolerancja na dewiację) oraz system spostrzegania środowiska. W tym ostatnim ważne jest, w jaki sposób dziecko widzi, ocenia swoją rodzinę i rówieśników (jak odczuwa wsparcie i kontrolę ze strony rodziców i rówieśników, jak ocenia aprobatę rodziców i rówieśników dla zachowań dewiacyjnych oraz jak spostrzega wzorce rówieśnicze). Interakcja różnych grup czynników (wewnętrznych i zewnętrznych) decyduje, czy dziecko będzie się zachowywało prawidłowo, zgodnie z normami i oczekiwaniami społecznymi, czy też podejmie zachowania ryzykowne¹³.

Na podstawie teorii zachowań problemowych rozwinęły się dwie znaczące strategie profilaktyczne.

- Strategia Kształtowania Umiejętności Życiowych - umiejętność osiągnięcia celów i zaspokajania potrzeb w konstruktywny sposób

¹² Jessor R. (1995), Protective factors in adolescent problem behaviour, *Developmental Psychology* 31 (6)

¹³ Ostaszewski, K. (2003), Skuteczność profilaktyki używania substancji psychoaktywnych. Podstawy opracowywania oraz ewaluacja programów dla dzieci i młodzieży

zmniejsza ryzyko sięgnięcia po substancje psychoaktywne. Jej celem jest nauka lub wzmacnianie umiejętności życiowych np.: ustalenia celów i rozwiązywania problemów, nawiązywania kontaktów, podejmowania decyzji i krytycznego myślenia, budowania pozytywnego obrazu siebie, wzmacniania samokontroli, radzenia sobie ze stresem i lękiem, asertywności.

- Strategia Alternatyw - włączenie młodego człowieka do grup realizujących pozytywne cele przeciwdziałania sięgnięciu po substancje psychoaktywne. Ich celem jest pomoc w zaspokojeniu ważnych potrzeb (np. sukcesu, przynależności) oraz osiąganie satysfakcji życiowej przez stwarzanie możliwości zaangażowania się w działalność pozytywną (artystyczną, społeczną, sportową itp.). U podstaw tych strategii leży założenie, że wiele ludzi nie ma możliwości zrealizowania swej potrzeby aktywności, podniesienia samooceny poprzez osiąganie sukcesów czy też rozwoju zainteresowań. Dotyczy to zwłaszcza dzieci i młodzieży zaniedbanej wychowawczo. Strategia przynosi dobre efekty głównie w pracy z młodzieżą z grup ryzyka.

2.3. Czynniki chroniące i czynniki ryzyka

Wśród wielu prób wyjaśnienia przyczyn i następstw zachowań ryzykownych, na uwagę zasługują teorie czynników ryzyka i czynników chroniących, stanowiące jeden z kluczowych elementów współczesnej profilaktyki. Hawkins¹⁴ zestawiał ze sobą cechy, sytuacje, warunki sprzyjające powstawaniu zachowań ryzykownych i nazwał je czynnikami ryzyka. W profilaktyce używania substancji psychoaktywnych przez dzieci i młodzież od wielu lat bada się czynniki zwiększające ryzyko sięgnięcia po takie środki i ich nadużywania. Wśród czynników ryzyka najczęściej wymienia się¹⁵:

- wpływ rodziców (picie alkoholu i/lub używanie narkotyków przez rodziców, ich postawy wobec substancji psychoaktywnych oraz stosowane praktyki wychowawcze),
- wpływ rówieśników (używanie substancji psychoaktywnych przez rówieśników i akceptowanie przez nich picia alkoholu i/lub brania narkotyków),

¹⁴ Hawkins J, Catalano R, Miller J. Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*. 1992;112/1

¹⁵ Okulicz-Kozaryn K., Bobrowski K. (2008), Czynniki ryzyka, czynniki chroniące i indeksy tych czynników w badaniach nad zachowaniami problemowymi nastolatków, *Alkoholizm i Narkomania* 2008, Tom 21: nr 2

- przekonania związane z alkoholem i narkotykami (oczekiwanie bezpośrednich pozytywnych skutków picia alkoholu i/lub używania innych środków odurzających),
- doświadczenie przemocy fizycznej lub seksualnej (młodzież leczona z powodu problemów alkoholowych częściej niż rówieśnicy miała za sobą tego typu przeżycia).

Badania empiryczne nad czynnikami chroniącymi nie mają aż tak bogatej tradycji jak studia nad czynnikami ryzyka, niemniej coraz częściej próbuje się oceniać wpływ tych czynników na zachowania ryzykowne młodzieży, w tym używanie substancji psychoaktywnych¹⁶. Czynniki chroniące, analogicznie do czynników ryzyka, zmniejszają prawdopodobieństwo zachowywania się w sposób problemowy lub rozwoju zaburzeń. Są to więc cechy, sytuacje, warunki przeciwdziałające zachowaniom ryzykownym.

Badań dotyczących czynników ryzyka i czynników chroniących, związanych z używaniem substancji psychoaktywnych przez młodzież jest sporo, a różni autorzy przedstawiają i opisują różne czynniki. Na przykład Hawkins opisał ponad dwadzieścia czynników ryzyka i czynników chroniących, a kolejni autorzy dokładali do tej bogatej listy dalsze zmienne. We współczesnych pracach listy czynników ryzyka obejmują często ponad 30 pozycji, a listy czynników chroniących – ponad 20, zwykle podzielonych na pięć grup¹⁷: indywidualne, rówieśnicze, rodzinne, szkolne, związane z szerszym kontekstem społecznym.

¹⁶ Ostaszewski, K. (2003), Skuteczność profilaktyki używania substancji psychoaktywnych. Podstawy opracowywania oraz ewaluacja programów dla dzieci i młodzieży

¹⁷ Okulicz-Kozaryn K., Bobrowski K. (2008), Czynniki ryzyka, czynniki chroniące i indeksy tych czynników w badaniach nad zachowaniami problemowymi nastolatków, Alkoholizm i Narkomania 2008, Tom 21: nr 2

Tabela 1. Czynniki chroniące i czynniki ryzyka w obszarze używania substancji psychoaktywnych przez młodzież¹⁸

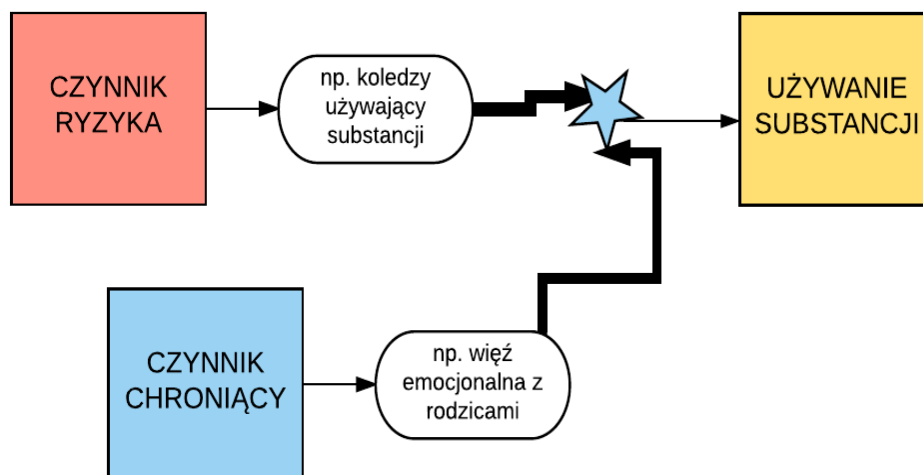
Czynniki chroniące	Czynniki ryzyka
• pozytywna postawa wobec szkoły, • pozytywna postawa wobec zdrowia, • postawa nietolerancji wobec dewiacji, • dobre relacje z dorosłymi, • odczuwana kontrola, • rówieśnicy modelujący pozytywne zachowania, • zachowania prospołeczne • zaangażowanie szkolne, • udział w zajęciach pozalekcyjnych, • chodzenie do kościoła, • rozmowa z rodzicami jako sposób radzenia sobie z problemami, • aktywność w rozwiązywaniu problemów, • oczekiwanie przyszłych sukcesów, • brak w otoczeniu dorosłych z problemem używania substancji psychoaktywnych, • wsparcie rodzinne, • pozytywne oczekiwania rodziców dotyczące osiągnięć szkolnych, • pozytywne oczekiwania rówieśników dotyczące osiągnięć szkolnych, • postawa antyalkoholowa, • wiedza o alkoholu, • umiejętność odmawiania, • asertywność.	• upicie się przynajmniej raz w życiu, • palenie kiedykolwiek papierosów, • inicjacja seksualna, • wykroczenia, • zostawanie samemu w domu przynajmniej przez 20 dni w miesiącu, • odczuwanie presji rówieśniczej w ostatnim miesiącu, • radzenie sobie poprzez negatywne uczucia lub oskarżanie innych, • intencja używania substancji psychoaktywnych, • używanie takich substancji przez większość rówieśników, • aprobata rodziny dla używania, • aprobata rówieśników dla używania, • niska samoocena, • wysokie nasilenie dystresu, • niskie osiągnięcia szkolne, • korzystanie z darmowych obiadów w szkole (miara niskiego statusu ekonomicznego), • niskie oceny szkolne, • opuszczenie 7 (lub więcej) dni nauki w roku, • dostępność alkoholu, • picie alkoholu lub używanie narkotyków przez matkę, ojca, rodzeństwo, • picie alkoholu przez kolegów.

¹⁸ Okulicz-Kozaryn K., Bobrowski K. (2008), Czynniki ryzyka, czynniki chroniące i indeksy tych czynników w badaniach nad zachowaniami problemowymi nastolatków, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2671849/>

O ile dzięki wynikom badań dość dokładnie znane są czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z używaniem substancji psychoaktywnych, o tyle badacze spierają się na temat siły i wzajemnego ich wpływu na zachowanie. W aktualnie najpełniej rozwiniętym modelu redukcji ryzyka, przyjmuje się, że czynniki chroniące wchodzi w interakcję z czynnikami ryzyka i zmniejszają (redukuje) ich wpływ na zachowanie, stanowiąc coś na kształt bufora lub tarczy ochronnej. Na przykład, pozytywna relacja między negatywnymi wpływami rówieśników (czynnik ryzyka) a paleniem papierosów przez nastolatka (zachowanie) może być osłabiona (zredukowana) przez właściwe wsparcie rodziców (czynnik chroniący). Wsparcie rodziców w pewnym sensie uodparnia dziecko na wpływy problemowych rówieśników - rys 2. W modelu tym przez czynniki chroniące należy rozumieć te właściwości jednostek lub środowiska społecznego, których występowanie wzmacnia ogólny potencjał zdrowotny człowieka i zwiększa jego odporność na działanie czynników ryzyka¹⁹.

Rys. 2. Interakcje czynników chroniących i czynników ryzyka - model redukcji ryzyka

Model redukcji ryzyka (K. Ostaszewskiego)

¹⁹ Ostaszewski K. (1996); Tradycyjne i współczesne programy profilaktyki uzależnień, Serwis Informacyjny Narkomania, 5

Wyniki badań nad czynnikami chroniącymi i czynnikami ryzyka zachowań problemowych młodzieży są coraz szerzej wykorzystywane w wielu działaniach profilaktycznych wobec dzieci i młodzieży. Stanowią one fundament dla rozwoju strategii profilaktycznych i interwencyjnych, zarówno tych opartych na redukcji czynników ryzyka, jak i tych, które budują swoje działania na czynnikach pozytywnych. Czynniki chroniące „zasilają” przede wszystkim nurt związany z rozwojem, ewaluacją i realizacją programów pozytywnego rozwoju dzieci i młodzieży. Wiedzę o tych czynnikach wykorzystuje się m.in. do działań i programów nastawionych na wzmacnianie umiejętności życiowych uczniów, umiejętności wychowawczych rodziców i nauczycieli, rozwijanie relacji z rodzicami i innymi znaczącymi osobami oraz w działaniach na rzecz bezpiecznego i przyjaznego środowiska szkolnego lub miejsca zamieszkania. Ten kierunek działań nastawiony na wykorzystywanie zasobów i czynników chroniących w rozwoju i ochronie młodzieży zdobywa sobie coraz większą grupę zwolenników, także i w Polsce²⁰.

3. Wyniki analiz

Opisane w niniejszym raporcie wyniki analiz w pierwszej kolejności dotyczyć będą współzależności zachowań ryzykownych młodzieży. Odnoszą się one do używania substancji psychoaktywnych oraz czynności mogących świadczyć o uzależnieniach behawioralnych. Dzięki analizom możliwe jest obserwowanie w jaki sposób używanie konkretnej substancji psychoaktywnej (np, marihuany) wpływa na używanie innej (np amfetaminy) i odwrotnie.

W kolejnym punkcie przedstawione zostaną wyniki dotyczące wzajemnych relacji pomiędzy zachowaniami, cechami, postawami oraz przekonaniami uczniów (które można w łatwy sposób obserwować), a zachowaniami ryzykownymi dotyczącymi używania substancji lub czynnościami kompulsywnymi mogącymi świadczyć o uzależnieniu behawioralnym uczniów (czynności niejawne, ukryte). Dzięki analizom danych, możliwe staje się oszacowanie wzajemnego wpływu pomiędzy jawnymi czynnościami oraz cechami uczniów, a zachowaniami ryzykownymi, które często są przez nich maskowane.

W ostatniej części raportu, wnioskować będziemy na temat wpływu czynników ryzyka oraz czynników chroniących, na prezentowane

²⁰ Ostaszewski K., Rustecka-Krawczyk A., Wójcik M. (2009); Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów: klasy I-II, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Pracownia Pro-M

zachowania ryzykowne uczniów. Ustalenie oraz określenie wpływu tych czynników na prezentowane zachowania ryzykowne, pozwoli na kreowanie adekwatnych strategii oraz polityk profilaktycznych w woj. opolskim.

3.1. Współwystępowanie zachowań ryzykownych

W tej części raportu zaprezentowane zostaną wyniki przeprowadzonych analiz dotyczących współwystępowania zmiennych zależnych badania ESPAD. Zmiennymi zależnymi realizowanego badania są zachowania ryzykowne prezentowane przez młodzież szkolną, które dotyczą zażywania substancji psychoaktywnych oraz uzależnień behawioralnych. Dane odnoszące się do częstości występowania zachowań ryzykownych uzyskane zostały w trakcie przeprowadzonego badania ESPAD 2015 wśród uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych woj. opolskiego. Analizy miały na celu ustalenie, które z prezentowanych przez młodzież zachowań ryzykownych współwystępuje ze sobą, jaka jest siła oraz kierunek korelacji między nimi oraz czy zależności te są istotne statystycznie. Dzięki przeprowadzonym analizom, możliwe jest udzielenie odpowiedzi, na wcześniej sformułowane pytanie badawcze: „Czy rzeczywiście zachowania ryzykowne współwystępują, czy występowanie jednych wiąże się z występowaniem innych?”.

Zmienne zależne zostały pogrupowane w czterech kategoriach. tj: używanie tytoniu, używanie napojów alkoholowych, używanie narkotyków oraz uzależnienia behawioralne – tabela 2.

Tabela 2. Zmienne zależne

Lp.	Zmienna zależna	Wskaźnik zmiennej
1	Palenie papierosów w okresie ostatnich 30 dni	Odpowiedź na pytanie 7 ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-5)
2	Problemowe używanie papierosów	Odpowiedź na pytanie 7 ankiety ESPAD (odpowiedzi 5-7)
3	Okazjonalne używanie alkoholu	Odpowiedź na pytanie 10b ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-7)
4	Przekroczenie progu nietrzeźwości w ciągu ostatnich 12 miesięcy	Odpowiedź na pytanie 15b ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-5)
5	Zachowania szczególnego ryzyka pod wpływem alkoholu	Odpowiedź na pytanie 17a-n ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-5)
6	Nasilenie nietrzeźwości w efekcie spożycia alkoholu	Odpowiedź na pytanie 13f ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-10)
7	Używanie przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy	Odpowiedź na pytanie 22b ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-7)
8	Używanie amfetaminy w czasie ostatnich 12 miesięcy	Odpowiedź na pytanie 27b ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-7)
9	Używanie substancji wziewnych w czasie ostatnich 12 miesięcy	Odpowiedź na pytanie 31b ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-7)
10	Używanie dopalaczy w czasie ostatnich 12 miesięcy	Odpowiedź na pytanie S3b ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-7)
11	Problemowe używanie przetworów konopi	Odpowiedź na pytanie MA1 a-f ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-5)
12	Problemowe używanie marihuany	Odpowiedź na pytanie O3 a-d ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-3)
13	Używanie mediów społecznościowych	Odpowiedź na pytania 41 a-c ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-5)
14	Używanie gier komputerowych	Odpowiedź na pytanie 42 a-c ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-5)
15	Granie w gry hazardowe w czasie ostatnich 12 miesięcy	Odpowiedź na pytanie H1 ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-7)
16	Problemowy hazard	Odpowiedź na pytanie H2 oraz H3 ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-2)

Powyższa tabela poza zmiennymi zależnymi wszystkich czterech obszarów przedstawia również wskaźniki tych zmiennych.

3.1.1. Używanie tytoniu

Pierwszą kategorią zmiennych zależnych poddanych analizie statystycznej, stanowią zmienne dotyczące używania wyrobów tytoniowych. W tej grupie znalazły się dwie zmienne zależne, pierwsza z nich dotyczy palenia papierosów przez uczniów w ostatnich 30 dniach (przed badaniem ankietowym) oraz druga kategoryzująca uczniów pod kątem problemowego używania papierosów.

Na potrzeby badania przyjęto, iż użytkownik tytoniu to uczeń, który w ostatnim miesiącu przed badaniem zapalił chociaż jednego papierosa. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie o palenie papierosów w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem przedstawia tabela nr 3.

Tabela 3. Używanie papierosów w czasie ostatnich 30 dni.

		Częstość [liczba osób]	Procent ważnych [%]
Ważne	niepalący	1399	67.6
	palacz	671	32.4
	ogółem	2070	100.0
Systemowe braki danych		12	
Ogółem		2082	

Jak przedstawiono powyżej, 67,6% uczniów biorących udział w badaniu zadeklarowało, że nie paliło wyrobów tytoniowych w ostatnich 30 dniach przed badaniem, natomiast 32,4% uczniów, co stanowi grupę 671 respondentów badań ESPAD 2015 w woj. opolskim, choć raz w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem zapaliło co najmniej jednego papierosa.

W przypadku drugiej zmiennej z tej kategorii zachowań ryzykownych, wyodrębniona została grupa osób, która problemowo używa wyrobów tytoniowych. Przyjęto arbitralnie, że grupę tych osób będą stanowili uczniowie deklarujący wypalenie co najmniej sześciu papierosów dziennie.

Tabela 4. Problemowe używanie tytoniu.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	niepalący	1399	67.6	67.6
	palacz	449	21.6	21.7
	palacz problemowy	222	10.7	10.7
	ogółem	2070	99.4	100.0
Systemowe braki danych		12	0,6	
Ogółem		2082	100,0	

Wyniki analiz wskazują, że 222 uczniów biorących udział w badaniu, co stanowi 10,7 % próby, zadeklarowało wypalanie co najmniej 6 papierosów dziennie w ostatnich 30 dniach przed badaniem. Taki odsetek uczniów deklarujących problemowe używanie wyrobów tytoniowych wydaje się być wysoki. Należy bowiem założyć, iż co dziesiąty badany uczeń jest uzależniony od przetworów tytoniowych. Jest to niepokojące z uwagi na szybkie i dotkliwe konsekwencje zdrowotne, szczególnie biorąc pod uwagę wiek osób biorących udział w badaniu.

3.1.2. Używanie napojów alkoholowych

Druga grupę zmiennych zależnych, stanowią zmienne odnoszące się do podejmowanych zachowań ryzykownych związanych z używaniem napojów alkoholowych. Do tej kategorii zachowań ryzykownych, zaliczone zostały cztery zmienne zależne tj: okazjonalne używanie alkoholu, przekroczenie progu nietrzeźwości przez użytkownika w ostatnich dwunastu miesiącach, podejmowane zachowania szczególnego ryzyka pod wpływem alkoholu w okresie ostatnich dwunastu miesięcy oraz nasilenie nietrzeźwości w efekcie spożycia alkoholu.

Tabela 5 przedstawia procentowy rozkład odpowiedzi uczniów, na pytanie o częstotliwość spożywania jakichkolwiek napojów alkoholowych w okresie ostatnich dwunastu miesięcy przed badaniem.

Tabela 5. Używanie alkoholu w czasie ostatnich 12 miesięcy.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Nie	324	15.6	15.9
	1-2 razy	298	14.3	14.6
	3-5 razy	283	13.6	13.9
	6-9 razy	271	13.0	13.3
	10-19 razy	333	16.0	16.3
	20-39 razy	219	10.5	10.7
	40 lub więcej razy	314	15.1	15.4
	Ogółem	2042	98.1	100.0
Systemowe braki danych		40	1,9	
Ogółem		2082	100,0	

Z prezentowanych w tabeli 5 danych wynika, że 15,9% uczniów biorących udział w baniu, w okresie ostatnich 12 miesięcy, nie spożywała napojów alkoholowych. Jednocześnie, aż 15,4% uczniów zadeklarowało spożywanie napojów alkoholowych 40 lub więcej razy w ciągu ostatniego roku. Jak pisze J. Sierosławski, wskaźnikiem okazjonalnego używania substancji psychoaktywnych (w tym również alkoholu) jest użycie takiego środka co najmniej raz w okresie ostatnich 12 miesięcy²¹. Można zatem przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że jedynie 15,6 % osób biorących udział w badaniu, nie spełnia kryterium okazjonalnego używania alkoholu.

Przekroczenie progu nietrzeźwości jest jednym ze wskaźników problemowego używania alkoholu. Sytuacja, w której nieletni przekracza próg nietrzeźwości po spożyciu alkoholu, może implikować zagrożenie dla jego zdrowia psychicznego. Brak kontroli poznawczej oraz emocjonalnej po upiciu się, prowadzi bowiem do podejmowania przez młodzież szeregu zachowań ryzykownych. Wyniki zamieszczone w tabeli 6 wskazują, że aż 37,6% osób odpowiadających na pytanie kwestionariusza, zadeklarowała silne upicie się w okresie ostatniego roku.

²¹ Ograniczenie używania substancji psychoaktywnych i związanych z tym szkód zdrowotnych, w Alkoholizm i Narkomania 2/35/99 str 174, http://ain.ipin.edu.pl/archiwum/1999/2/AiN_2-1999-02.pdf

Tabela 6. Przekraczanie progu nietrzeźwości w czasie ostatnich 12 miesięcy.

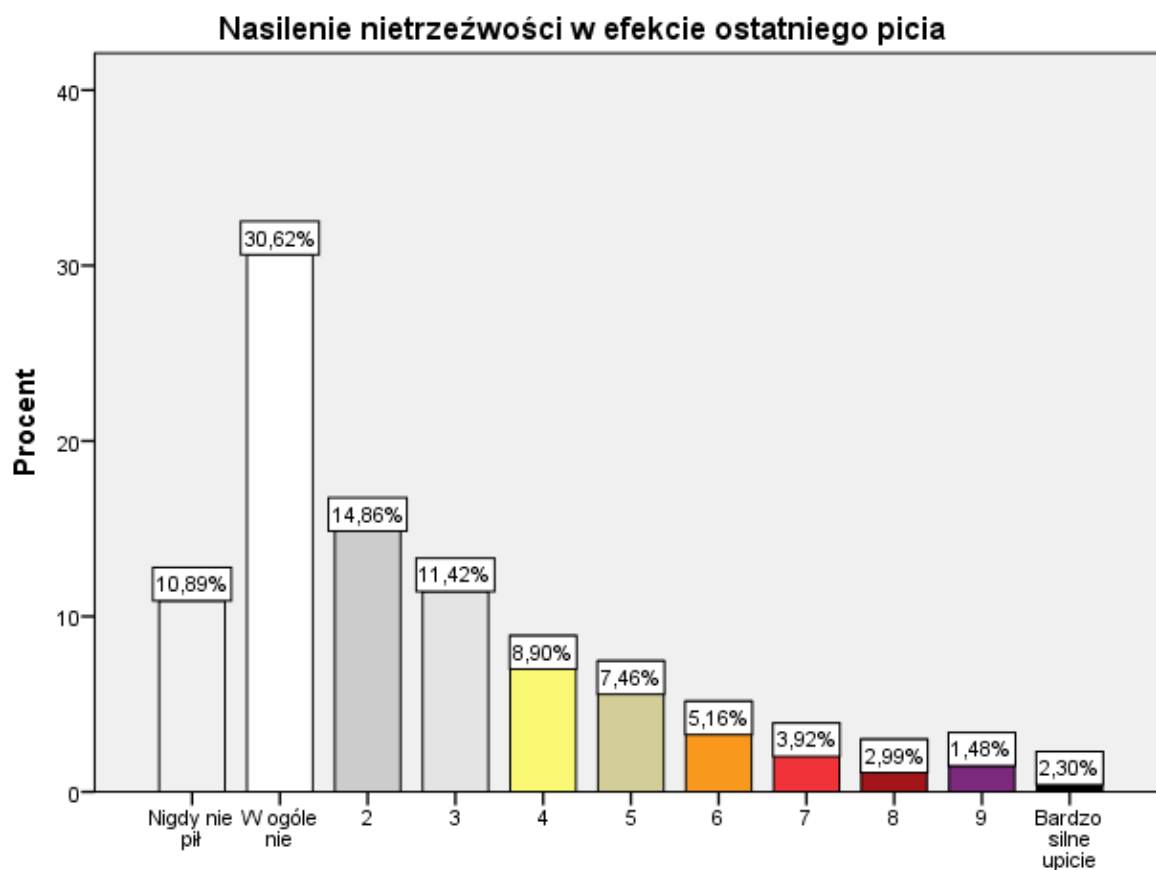
		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Nie	1275	61.2	62.4
	Tak (choć 1 raz)	767	36.9	37.6
	Ogółem	2042	98.1	100.0
Systemowe braki danych		40	1,9	
Ogółem		2082	100,0	

Zachowania szczególnego ryzyka, podejmowane po spożyciu alkoholu, jak już to wcześniej zostało zaznaczone, często implikują negatywne konsekwencje społeczne oraz emocjonalne u uczniów, co z kolei może bezpośrednio przekładać się na obniżenie ich dobrostanu psychicznego. W badaniu ESPAD 2015 uczniowie poproszeni zostali o udzielenie odpowiedzi na pytanie o podejmowane przez nich zachowania szczególnego ryzyka po spożyciu alkoholu w okresie ostatnich 12 miesięcy. W pytaniu zamieszczona została lista 14 zachowań szczególnego ryzyka począwszy od zniszczenia rzeczy lub ubrania pod wpływem alkoholu, poprzez kierowanie motorowerem lub innym pojazdem, do niechcianych doświadczeń seksualnych.

Wyniki uzyskane w toku przeprowadzonych analiz świadczą o tym, że 13,5% uczniów podejmowało zachowania szczególnego ryzyka pod wpływem alkoholu przynajmniej jeden raz w okresie ostatnich dwunastu miesięcy. Dziesięciu uczniów (0,5% badanych) zadeklarowało, że chociaż raz w tym czasie, doświadczyło każdej z wymienionych w pytaniu sytuacji będąc pod wpływem alkoholu. Natomiast 58,4% uczniów klas gimnazjalnych oraz ponadgimnazjalnych nie wykazywała zachowań szczególnego ryzyka będąc pod wpływem alkoholu w okresie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem. Chociaż większość uczniów nie angażuje się w takie zachowania, to 25% doświadczyło pod wpływem alkoholu minimum dwóch takich zachowań/sytuacji w ostatnim roku.

Ostania z analizowanych zmiennych zależnych w omawianej kategorii, odnosi się do subiektywnego poczucia natężenia stopnia nietrzeźwości w trakcie ostatniego spożywania napojów alkoholowych. Rozkład deklarowanych odpowiedzi obrazuje wykres 1.

Wykres 1. Nasilenie stopnia nietrzeźwości

Prezentowane na powyższym wykresie wyniki dowodzą, że 30,62% uczniów w ogóle nie odczuwało skutków działania alkoholu podczas ostatniej konsumpcji. Bardzo silny efekt działania alkoholu zadeklarowało 2,3% uczniów. Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują również, że większość uczniów zadeklarowała brak efektu lub słaby efekt działania alkoholu podczas ostatniej jego konsumpcji.

3.1.3. Używanie narkotyków

Trzecią grupę zmiennych zależnych, stanowią zmienne dotyczące używania narkotyków przez uczniów. Do przeprowadzonych analiz włączono zmienne odnoszące się do takich zachowań ryzykownych jak używanie przetworów konopi, amfetaminy, substancji wziewnych oraz dopalaczy w okresie ostatnich 12 miesięcy. Dodatkowo w toku analiz opracowano wyniki diagnozujące problemowych użytkowników przetworów konopi (test CAST) oraz marihuany (test PUM). Na potrzeby badania, prezentowane zmienne dotyczące używania narkotyków w okresie ostatnich 12 miesięcy, zostały poddane dychotomizacji, co pozwala rozgraniczyć typy uczniów

na używających i nieużywających w odniesieniu do danej substancji psychoaktywnej.

W tabeli 7 zamieszone zostały wyniki analiz dotyczące używania przetworów konopi w okresie ostatnich 12 miesięcy przez uczniów biorących udział w badaniu.

Tabela 7. Używanie przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Nie	1518	72.9	74.7
	Tak	516	24.8	25.3
	Ogółem	2034	97.7	100.0
Systemowe braki danych		48	2,3	
Ogółem		2082	100,0	

Jak wynika z danych przedstawionych w powyższej tabeli, 25,3% uczniów klas III szkół gimnazjalnych i II ponadgimnazjalnych w województwie opolskim, w okresie ostatnich dwunastu miesięcy używało choć raz przetworów konopi – co czwarty uczeń.

W przypadku używania amfetaminy, odsetek uczniów jest znacznie mniejszy w porównaniu z deklarowanym używaniem przetworów konopi. Prezentowane w tabeli 8 dane wskazują, iż 4,8% uczniów zadeklarowało używanie tej substancji w okresie ostatnich 12 miesięcy.

Tabela 8. Używanie amfetaminy w czasie ostatnich 12 miesięcy.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Nie	1920	92.2	95.2
	Tak	97	4.6	4.8
	Ogółem	2017	96.9	100.0
Systemowe braki danych		65	3,1	
Ogółem		2082	100,0	

Używanie substancji wziewnych przez uczniów, ze względu na ich wiek, wydaje się być szczególnie niebezpieczne. Substancje psychoaktywne z tej grupy środków, bezpośrednio negatywnie wpływają na funkcjonowanie psychiczne poprzez degenerację ośrodkowego układu nerwowego, co w konsekwencji prowadzić może do długotrwałych, często nieodwracalnych, negatywnych skutków w obszarze funkcjonowania poznawczego oraz emocjonalnego młodego człowieka.

Jak wykazano w toku przeprowadzonych analiz, 3,9% uczniów zadeklarowało używanie takiego typu substancji w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie. W tabeli 9 zaprezentowano wyniki analiz dotyczących zażywania substancji wziewnych.

Tabela 9. Używanie substancji wziewnych w czasie ostatnich 12 miesięcy.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Nie	1970	94.6	96.1
	Tak	80	3.8	3.9
	Ogółem	2049	98.4	100.0
Systemowe braki danych		33	1,6	
Ogółem		2082	100,0	

Kolejnym analizowanym zachowaniem jest używanie nowych środków psychoaktywnych - tzw. „dopalaczy”. Odsetek uczniów deklarujących używanie tego typu substancji psychoaktywnych jest najwyższy (poza przetworami konopi) ze wszystkich analizowanych w tym miejscu przypadków i wynosi on 5,5% - tabela 10.

Tabela 10. Używanie „dopalaczy” w czasie ostatnich 12 miesięcy.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Nie	1926	92.5	94.5
	Tak	111	5.3	5.5
	Ogółem	2037	97.8	100.0
Systemowe braki danych		33	1,6	
Ogółem		2082	100,0	

Wskaźnik zmiennej „problemowe używanie przetworów konopi” zdefiniowany został na podstawie pytań używanych w teście CAST. Jak pisze J. Sierosławski: „test służy do identyfikowania nadużywania przetworów konopi (Cannabis Abuse Screening Test – CAST)²². Test CAST składa się z sześciu pytań o częstotliwość występowania poszczególnych symptomów nadużywania przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy, na które odpowiada się przy użyciu pięciopunktowej skali od „nigdy” do „bardzo często”. Wynik testu CAST przybiera wartości od 0 do 6, a 2 lub więcej punktów oznacza wysokie ryzyko problemów związanych z używaniem przetworów konopi.

Tabela 11. Wynik testu CAST – problemowi użytkownicy przetworów konopi.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Nieproblemowy	402	19.3	85.1
	Problemowy	70	3.4	14.9
	Ogółem	473	22.7	100.0
Systemowe braki danych		1609	77,3	
Ogółem		2082	100,0	

Spośród ponad dwóch tysięcy badanych uczniów, 473 testowano CAST, ponieważ te pytania zadawane były tylko tym uczniom, którzy deklarowali używanie pochodnych konopi indyjskich. Jak przedstawiono w tabeli 11, spośród 473 osób testowanych za pomocą CAST, aż 14,9% stanowiły osoby, które problemowo zażywają przetworów konopi. Osoby te stanowią 3,4% całej badanej próby młodzieży szkolnej (70 osób).

Wskaźnik zmiennej „Problemowe używanie marihuany” zdefiniowany został natomiast na podstawie pytań testu przesiewowego PUM. Test PUM (Problemowe Używanie Marihuany) umożliwia rozpoznanie problemowego używania przetworów konopi (podobnie jak test CAST) i złożony jest w wersji pełnej z ośmiu pytań, na które uczeń odpowiada używając odpowiedzi „tak” lub „nie”. W badaniach ESPAD 2015, użyto wersji skróconej testu zawierającego 4 pytania, z czego pozytywna odpowiedzi na trzy z nich, wskazuje na problemowe używanie marihuany.

²² Sierosławski J., „Używanie alkoholu narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2015”

Tabela 12. Wynik testu PUM – problemowi użytkownicy marihuany.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Nieproblemowy	510	24.5	85.5
	Problemowy	87	4.2	14.5
	Ogółem	597	28.7	100.0
Systemowe braki danych		1485	71,3	
Ogółem		2082	100,0	

Analogicznie jak w przypadku testu CAST, testem PUM badano jedynie te osoby, które deklarowały używanie marihuany. Z ponad dwóch tysięcy osób testem PUM zbadano 597 osób, z czego 14,5% spełniło kryteria problemowego używania marihuany. Osoby te stanowiły 4,2% całej badanej próby.

Omawiający wyniki testów CAST i PUM, należy założyć, iż na 25 losowo wybranych uczniów województwa opolskiego (wśród 15 i 17 latków) jedna osoba będzie co najmniej problemowym użytkownikiem przetworów konopi (najczęściej marihuany).

3.1.4. Uzależnienia behawioralne

Ostatnią grupą zmiennych zależnych, która została poddana analizie, jest grupa zmiennych odnoszących się do zachowań związanych z używaniem mediów społecznościowych, internetu oraz graniem w gry hazardowe.

Pierwszą analizowaną w badaniu zmienną jest „używanie mediów społecznościowych”. W tabeli 13 przedstawiono uśrednione odpowiedzi uczniów na 3 pytania/twierdzenia dotyczące objawów nadużywania tych mediów: uważam, że spędzam za dużo czasu uczestnicząc w tych mediach, mam zły humor kiedy nie mogę spędzać czasu uczestnicząc w tych mediach, moi rodzice mówią, że spędzam za dużo czasu uczestnicząc w tych mediach. Uczniów, którzy zaznaczyli odpowiedź „zdecydowanie tak” lub „raczej tak” (na pięciostopniowej skali) przy każdym z trzech twierdzeń, z dużym prawdopodobieństwem można zaliczyć do grupy wysokiego ryzyka związanego z nadużywaniem mediów społecznościowych.

Tabela 13. Nadużywanie mediów społecznościowych.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Zdecydowanie tak	58	2.8	2.8
	Raczej tak	189	9.1	9.2
	Ani tak, ani nie	501	24.1	24.3
	Raczej nie	682	32.8	33.0
	Zdecydowanie nie	634	30.5	30.7
	Ogółem	2065	99.2	100.0
Systemowe braki danych		17	0,8	
Ogółem		2082	100,0	

Wyniki analiz zestawione w powyższej tabeli wskazują, iż 11,9% uczniów nadużywa mediów społecznościowych, robi to w sposób szczególnie ryzykowny powodujący konsekwencje związane ze zdrowiem psychicznym.

Analogiczne do wcześniej opisywanej zmiennej, w tabeli 14 przedstawione zostały uśrednione wyniki udzielanych odpowiedzi na 3 pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety ESPAD 2015, dotyczące nadużywania gier komputerowych. Dzięki przeprowadzonym analizom danych, możemy stwierdzić, że 6,4% badanych wykazuje objawy nadużywania gier komputerowych.

Tabela 14. Nadużywanie gier komputerowych.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Zdecydowanie tak	28	1.4	1.4
	Raczej tak	104	5.0	5.0
	Ani tak, ani nie	288	13.9	13.9
	Raczej nie	422	20.3	20.4
	Zdecydowanie nie	1225	58.8	59.2
	Ogółem	2068	99.3	100.0
Systemowe braki danych		14	0,7	
Ogółem		2082	100,0	

W tabeli 15 przedstawione zostały wyniki analiz odnoszące się do nasilenia zjawiska grania w gry hazardowe na pieniądze w czasie 12 miesięcy poprzedzających badanie.

Tabela 15. Gry hazardowe w czasie ostatnich 12 miesięcy.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Nie	1772	85.1	86.8
	1-2 razy	110	5.3	5.4
	3-5 razy	46	2.2	2.3
	6-9 razy	23	1.1	1.1
	10-19 razy	27	1.3	1.3
	20-39 razy	18	0.9	0.9
	40 lub więcej razy	45	2.2	2.2
	Ogółem	2040	98.0	100.0
Systemowe braki danych		42	2,0	
Ogółem		2082	100,0	

Po przeprowadzonych analizach danych, wnioskować można, że 86,8% uczniów odpowiadających na pytania nie grało w gry hazardowe w ostatnich 12 miesiącach poprzedzających badanie. Stosując kryterium okazjonalnego używania substancji psychoaktywnych, można założyć, iż 13,2% uczniów co najmniej okazjonalnie gra w gry hazardowe na pieniądze, a 2,2% z nich grało co najmniej 40 razy w ciągu roku poprzedzającego badanie, co świadczy o szczególnie ryzykownym nasileniu tego typu zachowania.

Ostatnią zmienną tej grupy jest zmienna „problemowy hazard”. Za wskaźnik tej zmiennej przyjęto konglomerat odpowiedzi na dwa pytania kwestionariusza ankiety ESPAD odnoszące się do objawów problemowego grania w gry hazardowe: czy kiedykolwiek odczuwałe(a)ś potrzebę stawiania coraz więcej pieniędzy, kiedy grałe(a)ś oraz czy kiedykolwiek kłamałe(a)ś komuś ważnemu dla Ciebie w sprawie tego jak dużo grasz w gry hazardowe. Na podstawie udzielonej przynajmniej jednej pozytywnej odpowiedzi, można (z umiarkowanym prawdopodobieństwem) wnioskować na temat tego zjawiska.

Tabela 16. Problemowy hazard.

		Częstość [liczba osób]	Procent [%]	Procent ważnych [%]
Ważne	Nieproblemowy	1917	92.0	93.9
	Problemowy	124	6.0	6.1
	Ogółem	2041	98.0	100.0
Systemowe braki danych		41	2,0	
Ogółem		2082	100,0	

W powyższej tabeli zamieszczone zostały wyniki odnoszące się do zjawiska problemowego grania w gry hazardowe. Jak się okazuje 6% uczniów uczestniczących w badaniu deklaruje, że prezentowały zachowania wskaźnikowe dla problemowego grania w gry hazardowe.

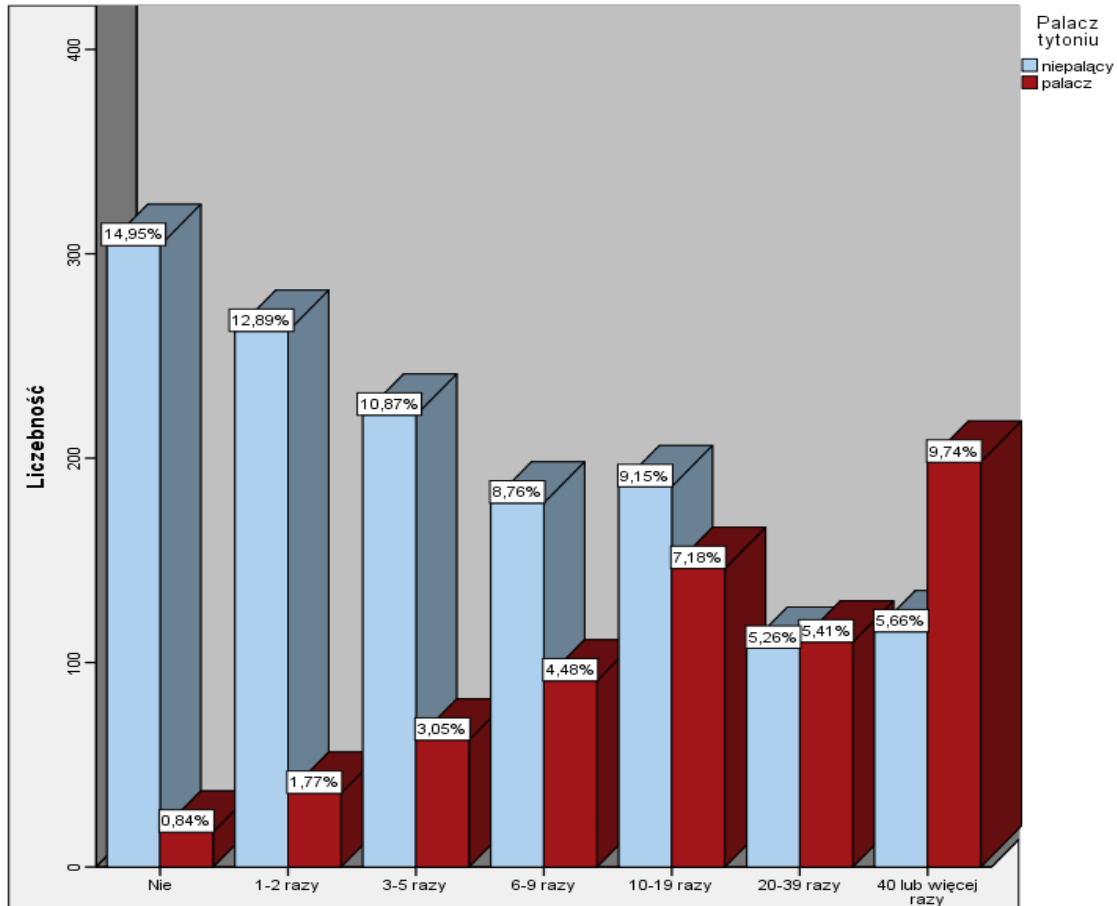
3.2. Współwystępowanie zachowań ryzykownych

W tym miejscu zaprezentowane zostaną wyniki przeprowadzonych analiz odnoszące się do współwystępowania zachowań ryzykownych, we wszystkich czterech kategoriach zmiennych zależnych uwzględnionych w badaniu. Dzięki przeprowadzonym analizom, możliwe jest określenie, które z prezentowanych przez uczniów zachowań ryzykownych współwystępują ze sobą, jaka jest siła ich wzajemnej relacji oraz to, czy relacja ta jest istotna statystycznie. Wyniki, ze względu na dużą liczbę zależności między zmiennymi, prezentowane będą wybiórczo. Uzasadnieniem wyboru prezentowanych wyników będzie siła danej korelacji zmiennych oraz ich istotność w odniesieniu do tematu badania.

3.2.1. Używanie tytoniu

Na poniższym wykresie przedstawione zostało współwystępowanie zmiennej „palenie tytoniu” w okresie ostatnich 30 dni z okazjonalnym używaniem alkoholu.

Wykres 2. Używanie tytoniu a używanie alkoholu w ostatnim roku

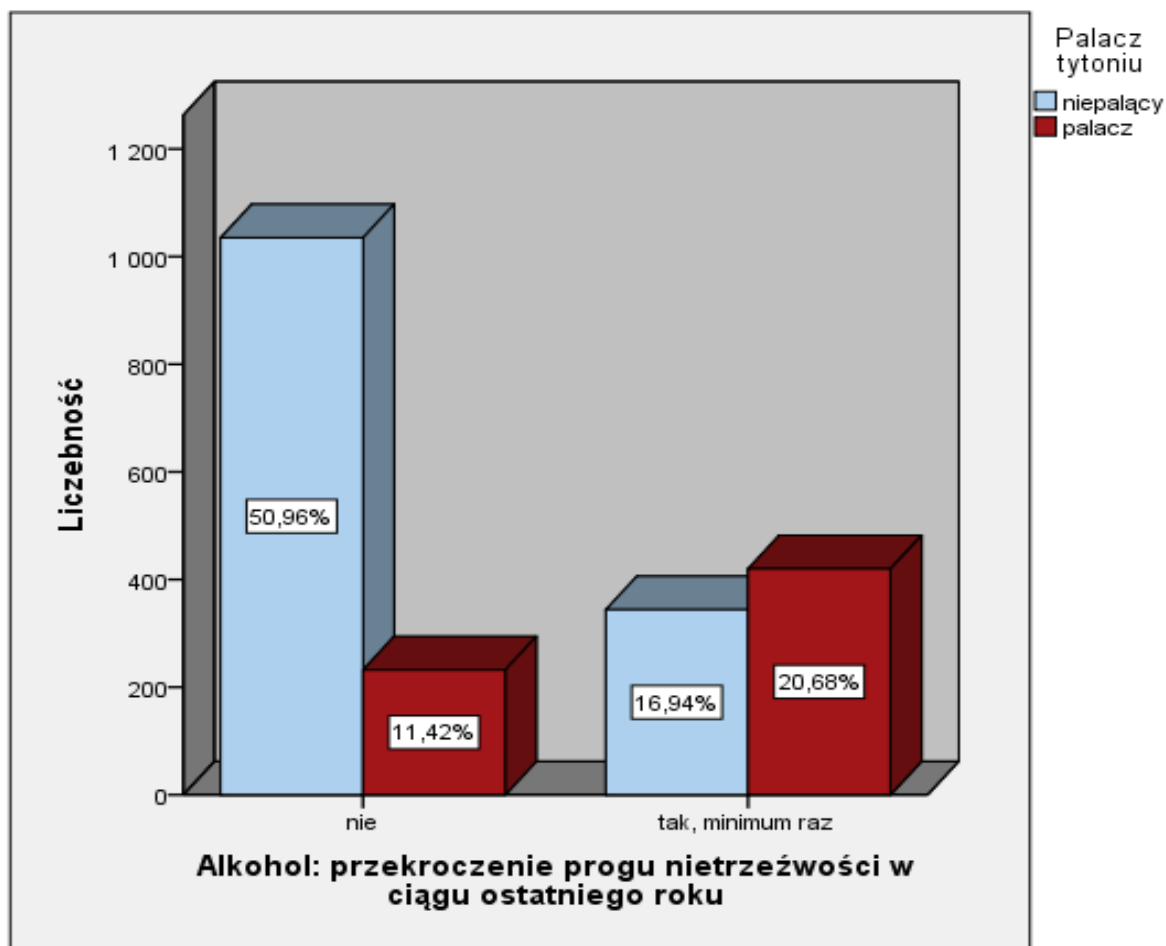

Jak wynika z przeprowadzonych analiz palacze - czyli osoby deklarujące palenie tytoniu w okresie ostatnich 30 dni - znacznie częściej używali alkoholu w okresie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem, w porównaniu z osobami, które nie używały wyrobów tytoniowych. Korelacja ta jest umiarkowanie silna (R Personna = 0,424) i istotna statystycznie. Młodzieży niepijącej alkoholu było znacznie więcej wśród niepalących (22,1%) niż wśród palących (2,6%).

Palacze tytoniu istotnie częściej w porównaniu z osobami niepalącymi, przekraczali próg nietrzeźwości. Współwystępowanie zmiennych „przekroczenia progu nietrzeźwości w okresie ostatnich 12 miesięcy”

vs. „palenie papierosów w okresie ostatnich 30 dni” zobrażone zostało na wykresie 3.

Wykres 3. Palenie papierosów a przekroczenie progu nietrzeźwości

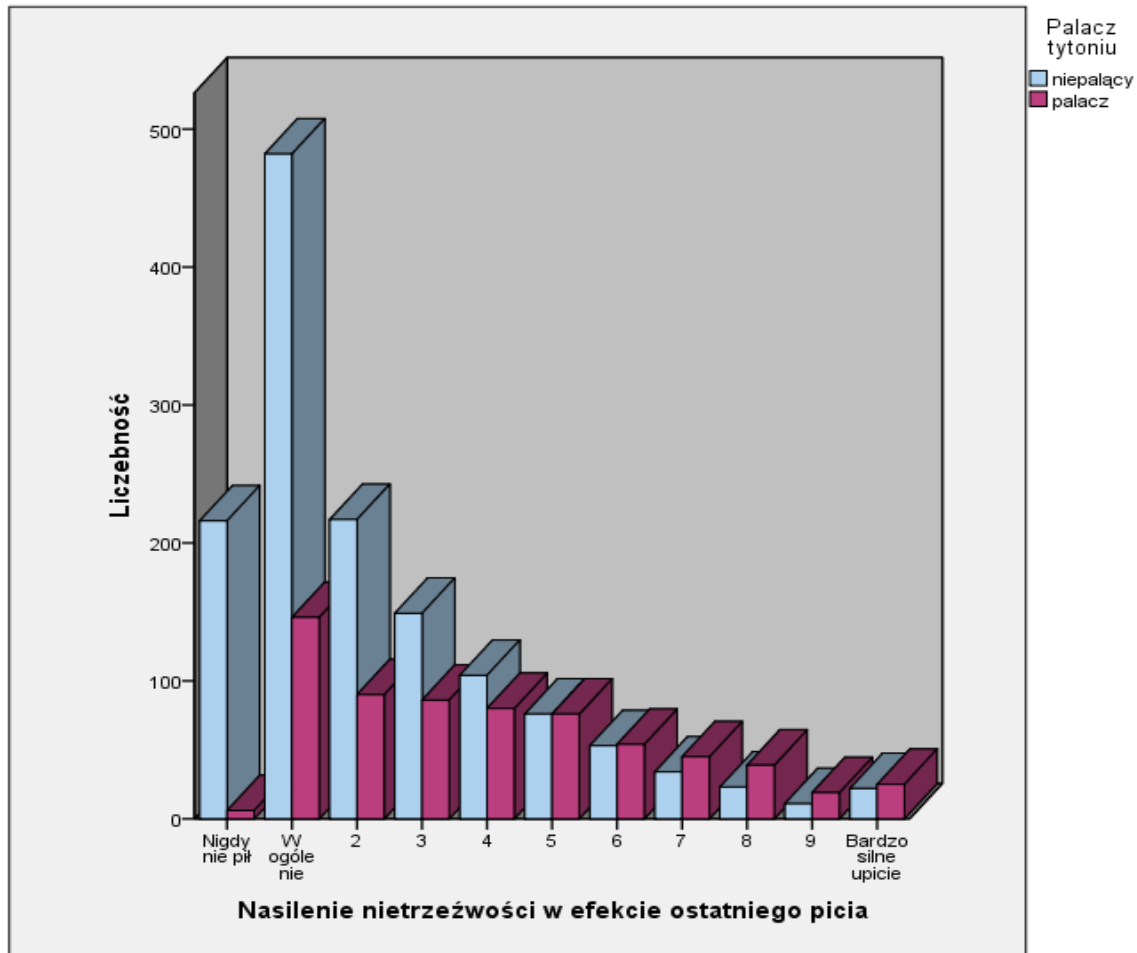

Na podstawie wyników przeprowadzonych analiz można wnioskować, że uczniowie palący papierosy częściej przekraczali próg nietrzeźwości w ciągu ostatnich 12 miesięcy, w porównaniu z uczniami niepalącymi. Korelacja ta jest umiarkowanie silna (R Persony = 0,380) oraz istotna. Jak się okazuje wśród młodzieży niepalącej, w ostatnim roku przed badaniem, próg nietrzeźwości przekroczyło 24,9% osób, natomiast wśród osób palących ten odsetek wyniósł już 64,4%.

Analiza dostępnych danych, ujawniła również dodatnią korelację między paleniem tytoniu a częstością realizowanych przez uczniów zachowań szczególnego ryzyka po spożyciu alkoholu. Uczniowie palący papierosy podejmowali więcej zachowań ryzykownych po spożyciu alkoholu w okresie ostatnich 12 miesięcy w porównaniu z osobami niepalącymi. Korelacja ta jest umiarkowanie silna (R Persony = 0,390) oraz istotna.

Młodzież deklarująca palenie papierosów w ostatnich 30 dniach przed badaniem, jednocześnie deklarowała o wiele silniejszy stopień nietrzeźwości podczas ostatniego spożywania alkoholu, w porównaniu z osobami niepalącymi. Wyniki współzmienności w tym obszarze zaprezentowano na wykresie 4.

Wykres 4. Palenie papierosów a nasilenie nietrzeźwości

Jak wskazują analizy korelacyjne, uczniowie palący papierosy upijali się silniej w porównaniu z osobami niepalącymi. Korelacja ta okazała się słaba (R Personna = 0,314), ale istotna.

W tabeli 17 przedstawiono wyniki dotyczące siły korelacji między zmienną zależną „problemowe używanie papierosów” oraz zmiennymi zależnymi z kategorii „używanie alkoholu”.

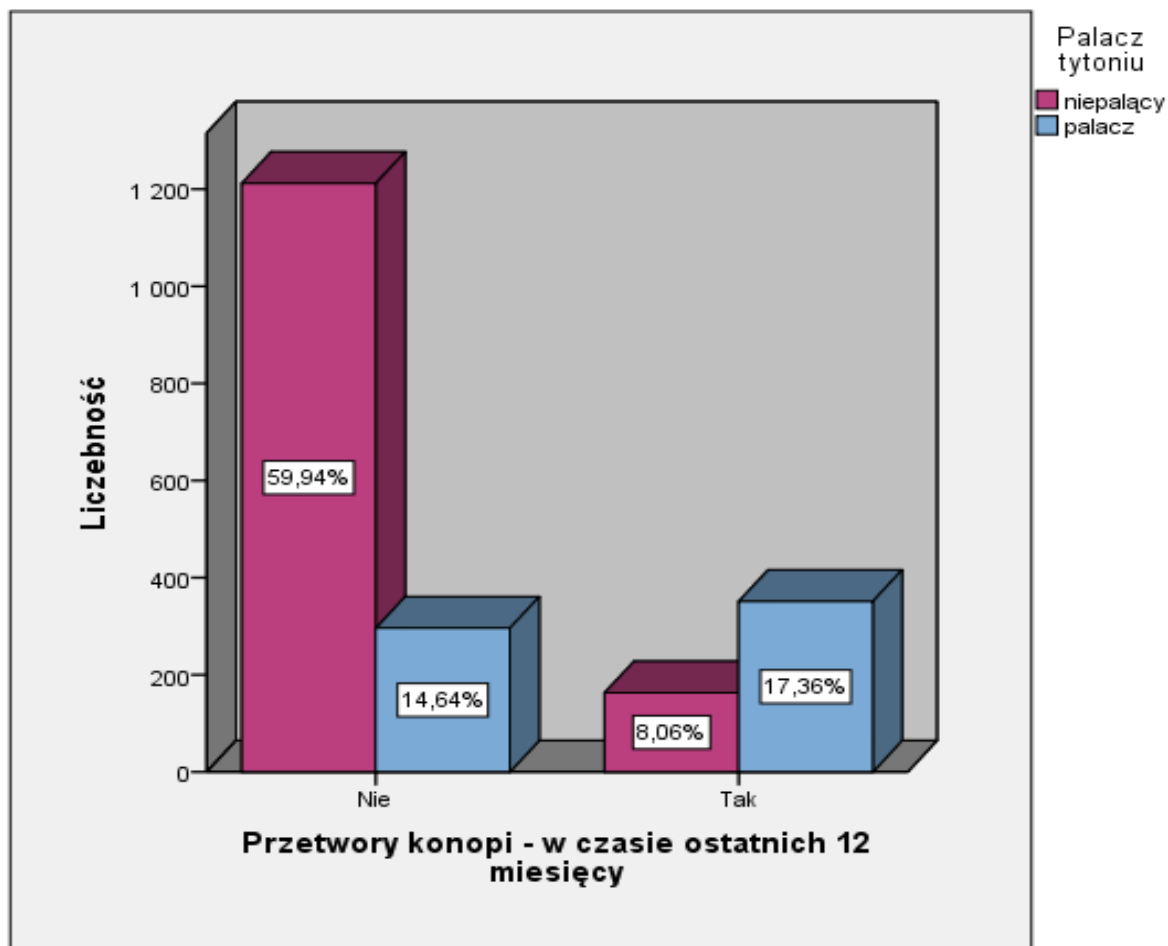
Tabela 17. Siły korelacji między „problemowym używaniem papierosów” a zmiennymi z grupy „używanie alkoholu”.

	wartość korelacji R Personna	siła korelacji
Problemowe używanie papierosów vs. picie alkoholu w ostatnich 12 m-c	0.414	umiarkowana
Problemowe używanie papierosów vs. przekroczenie progu nietrzeźwości	0.371	słaba
Problemowe używanie papierosów vs. zachowania ryzykowne po użyciu alkoholu	0.459	umiarkowana
Problemowe używanie papierosów vs. nasilenie nietrzeźwości w efekcie ostatniego picia	0.318	słaba

Problemowym użytkownikiem papierosów określono arbitralnie ucznia, który deklaruje wypalanie sześciu lub więcej sztuk papierosów w ciągu dnia. Jak pokazują zamieszczone w tabeli 17 wyniki analiz, młodzież problemowo używająca wyrobów tytoniowych relatywnie częściej używała alkoholu w ciągu ostatnich 12 miesięcy przed badaniem ($R_{\text{Personna}} = 0,414$). Palacze również częściej deklarowali przekraczanie progu nietrzeźwości w ostatnich 12 miesiącach ($R_{\text{Personna}} = 0,371$), wykazywali większą ilość zachowań szczególnego ryzyka po spożyciu alkoholu ($R_{\text{Personna}} = 0,459$) oraz deklarowali wyższy poziom nasilenia nietrzeźwości podczas ostatniego spożycia napojów alkoholowych ($R_{\text{Personna}} = 0,318$) w porównaniu z osobami niepalącymi. Wszystkie korelacje okazały się istotne statystycznie.

Kolejnym obszarem badań są korelacje między paleniem tytoniu a używaniem innych niż alkohol substancji psychoaktywnych. Na wykresie 5 przedstawiono wyniki analiz dotyczące korelacji między paleniem tytoniu w ostatnich 30 dniach, a używaniem przetworów konopi w okresie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem.

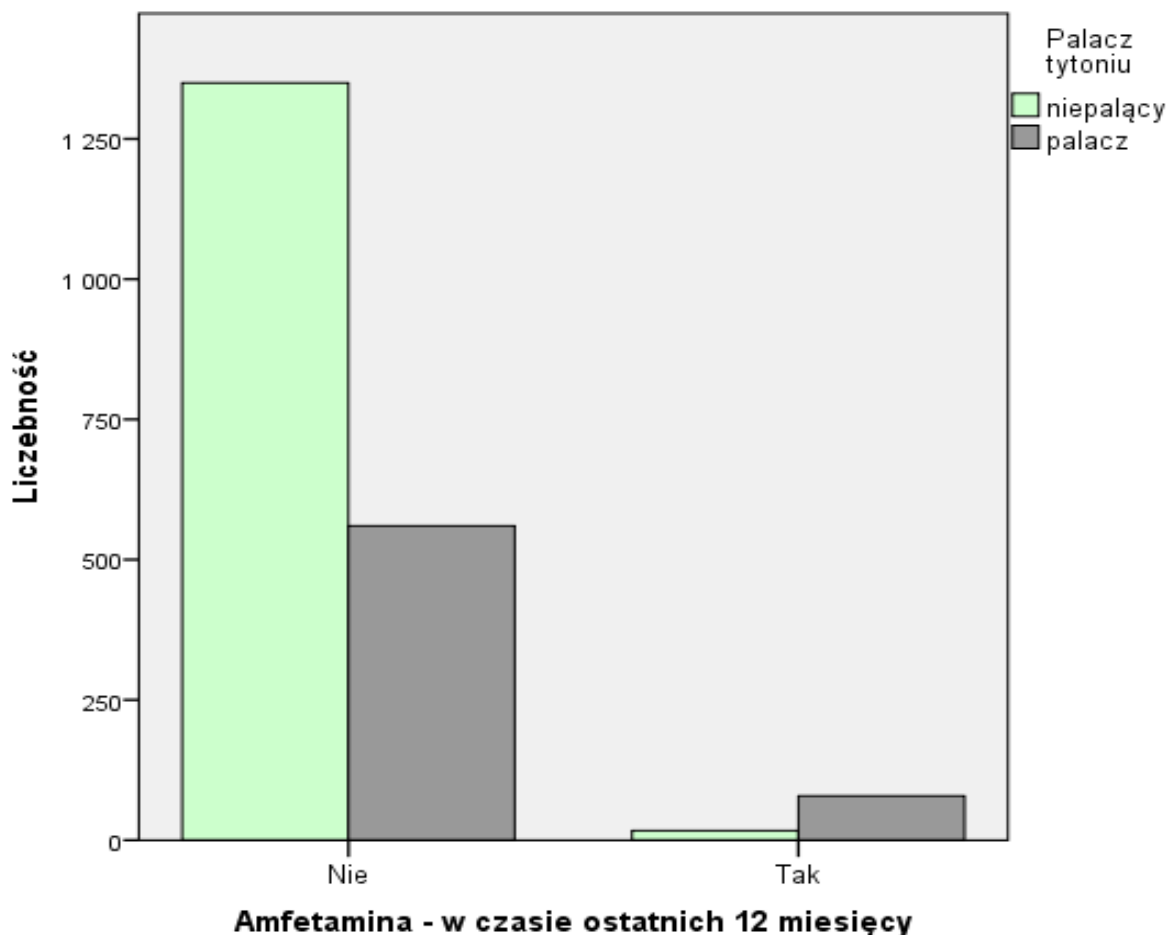
Wykres 5. Palenie tytoniu a używanie przetworów konopi

Analiza dostępnych danych wskazuje, że osoby palące papierosy częściej używały przetwory konopi w ostatnich dwunastu miesiącach przed badaniem, w porównaniu z osobami niepalącymi. Korelacja ta jest umiarkowanie silna ($R_{\text{Person}} = 0,454$) i istotna.

Poza używaniem marihuany, badano również zależności z używaniem psychostymulantów. Współzależność między paleniem tytoniu w ostatnich 30 dniach przed badaniem, a używaniem amfetaminy w ostatnich 12 miesiącach zobrazowana została na wykresie 6.

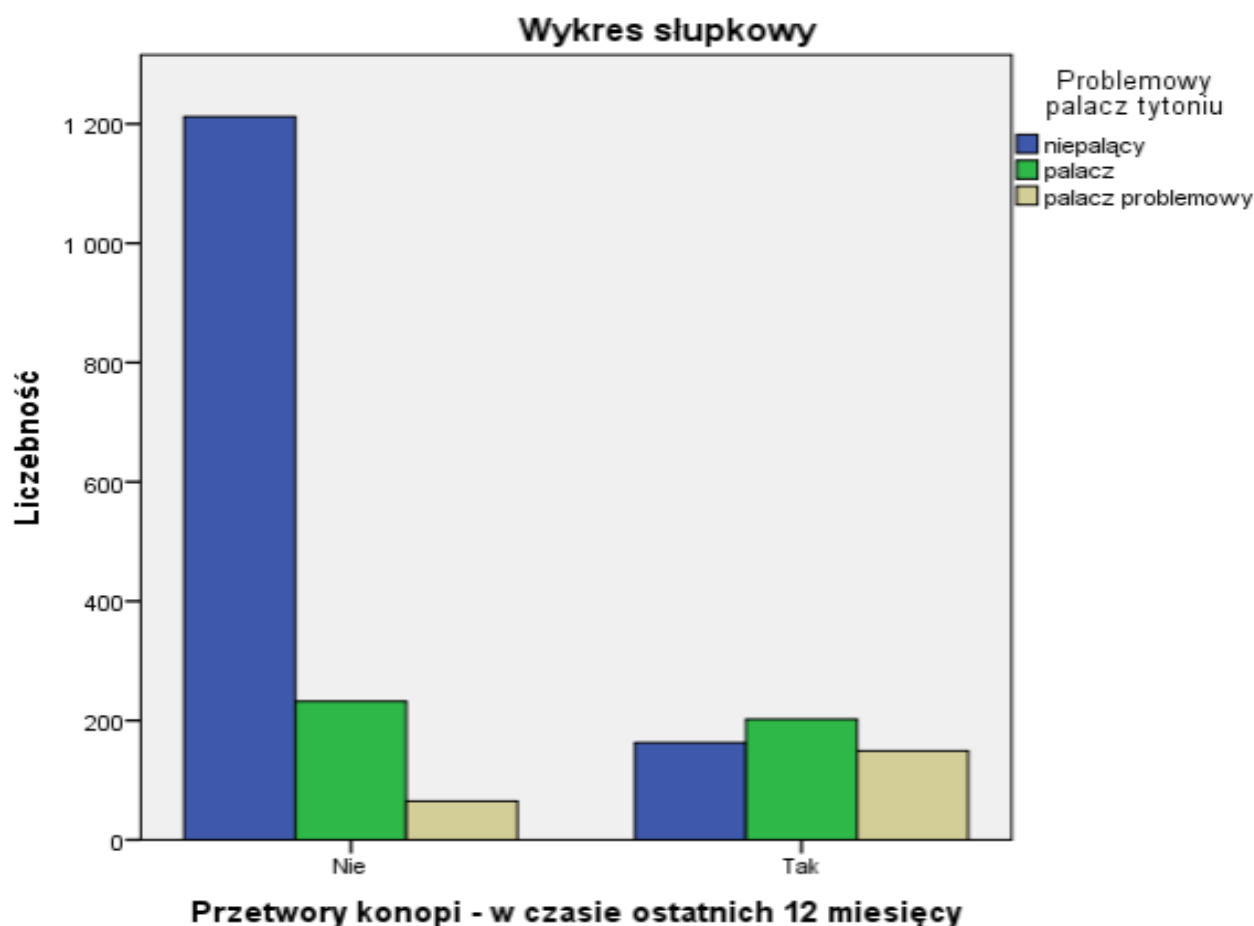
Wykres 6. Palenie tytoniu a używanie amfetaminy.

Korelacja między tymi zmiennymi okazała się bardzo słaba (R Persony = 0,243) ale istotna statystycznie. Osoby palące, częściej niż ci nie mający takich doświadczeń, sięgają po mniej od marihuany rozpowszechniony narkotyk – amfetaminę.

Do analiz korelacyjnych włączono również zmienną niezależną „problemowy palacz tytoniu”. Problemowi palacze - czyli uczniowie wypalający co najmniej 6 papierosów dziennie - częściej używali przetworów konopi indyjskich w ostatnich 12 miesiącach przed badaniem, w porównaniu z osobami niepalącymi. Korelacja ta okazała się umiarkowanie silna (R Persony = 0,472) oraz istotna. Wyniki przeprowadzonych analiz w tym obszarze zobrazowane zostały na wykresie numer 7.

Wykres 7. Problemowe palenie tytoni a używanie przetworów konopi.

Przeprowadzone analiz danych, ujawniły również, iż problemowi palacze częściej używali amfetaminy w ostatnich 12 miesiącach przed badaniem, w porównaniu z osobami niepalącymi. Korelacja między nimi okazała się słaba ($R_{\text{Person}} = 0,289$), ale istotna statystycznie.

Podobnie problemowi palacze również częściej sięgali w ostatnich 12 miesiącach przed badaniem po nowe środki psychoaktywne tzw. „dopalacze” w porównaniu z osobami niepalącymi. W tym wypadku korelacja ta okazała się bardzo słaba ($R_{\text{Person}} = 0,208$), ale również istotna.

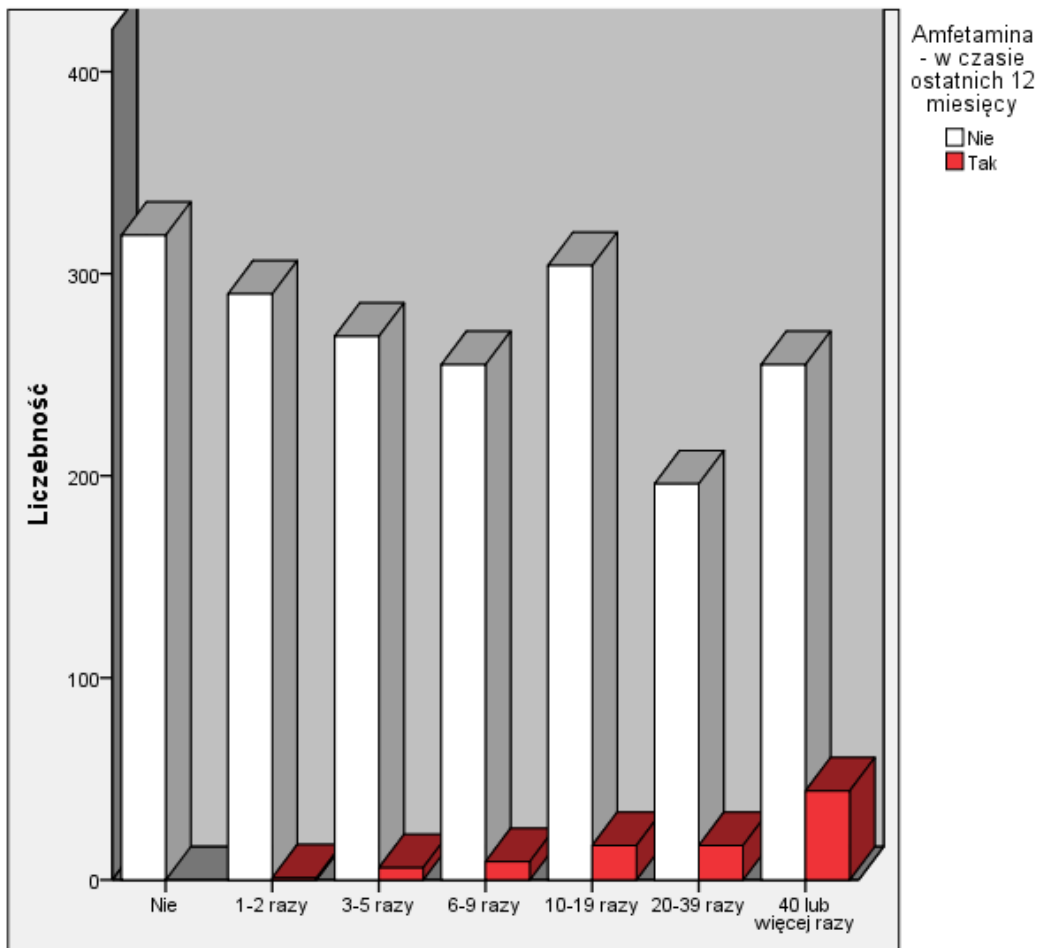
W wyniku przeprowadzonych analiz dostępnych danych, ujawniono jedynie bardzo znikomej siły korelacje, między grupą zmiennych zależnych „używanie tytoniu” a zmiennymi z kategorii „uzależnienia behawioralne”. Z tego też względu nie będą one prezentowane w tym miejscu.

3.2.2. Używanie alkoholu

Analizie poddano również kwestię współwystępowania zachowań związanych z konsumpcją alkoholu i innymi zachowaniami ryzykownymi.

Wyniki badań wskazują, iż wzrost ilości doświadczeń z alkoholem zwiększa prawdopodobieństwo pojawienia się zachowań konsumpcyjnych związanych z używaniem innych substancji. Osoby częściej spożywające napoje alkoholowe w ostatnim roku, częściej też doświadczały kontaktów z amfetaminą. Korelacja ta okazuje się słaba ($R \text{ Person} = 0,214$), ale istotna statystycznie. Współzmienność opisywanych zachowań ryzykownych, przedstawiona została na wykresie 8.

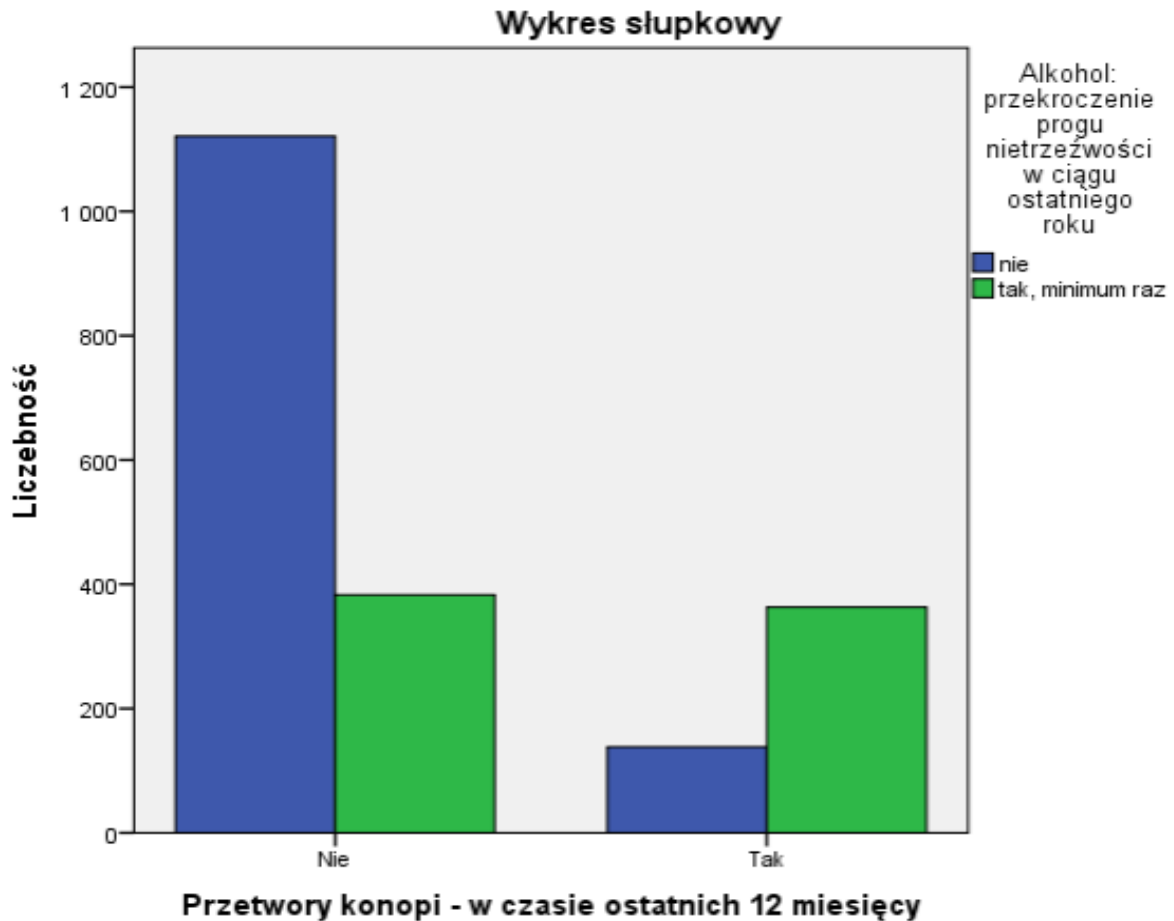
Wykres 8. Okazjonalne używanie alkoholu a używanie amfetaminy.

Nasilenie zachowań związanych z konsumpcją alkoholu zazwyczaj doprowadza do przekroczenia progu nietrzeźwości, stanowiącego jedno z zachowań szczególnego ryzyka. Wyniki badań wskazują, iż uczniowie którzy przekraczali próg nietrzeźwości w ostatnim roku przed badaniem,

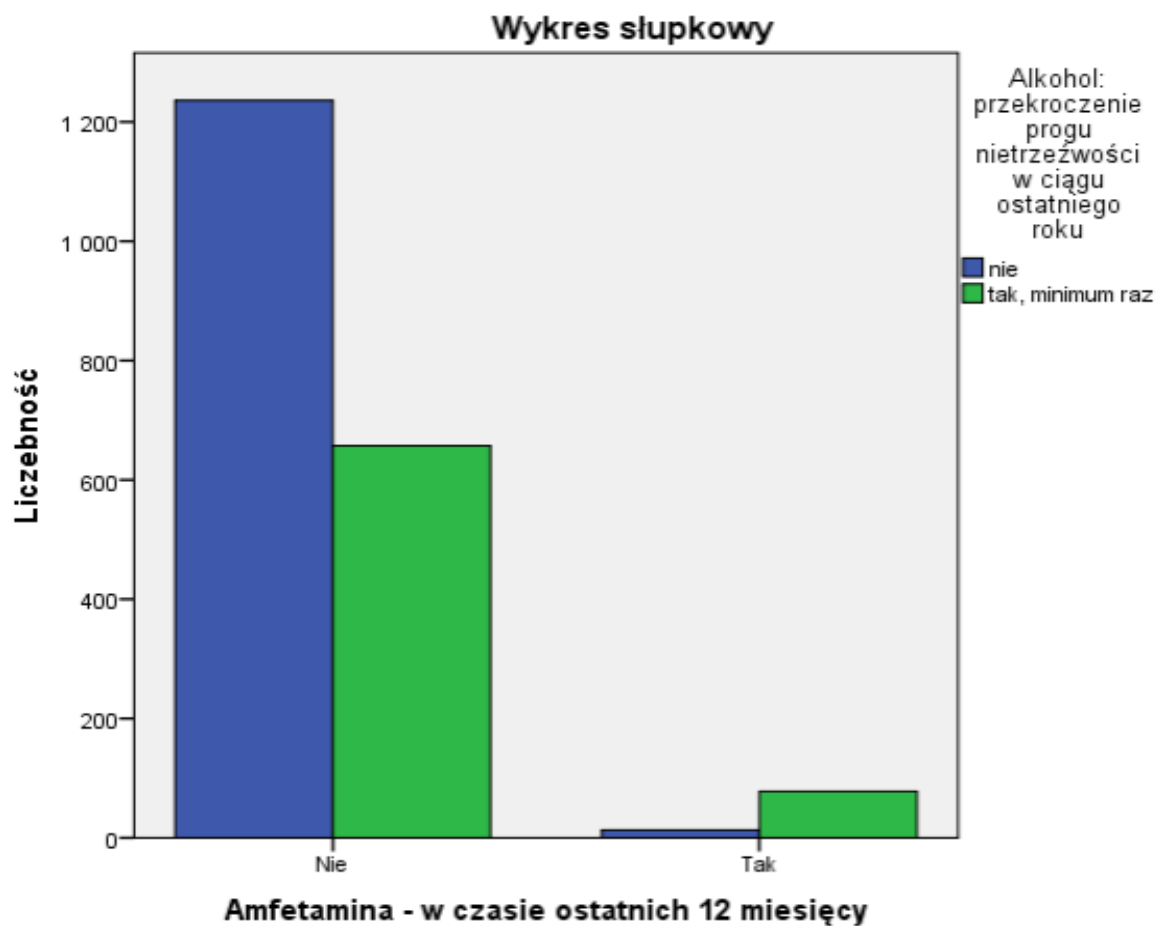
używali zdecydowanie częściej przetworów konopi (marihuany), w porównaniu z osobami, które się nie upiły. Na wykresie 9 przedstawione zostały wyniki tej korelacji, która okazała się umiarkowanie silna (R Pearsona = 0,421) i istotna.

Wykres 9. Przekroczenie progu nietrzeźwości a używanie przetworów konopi

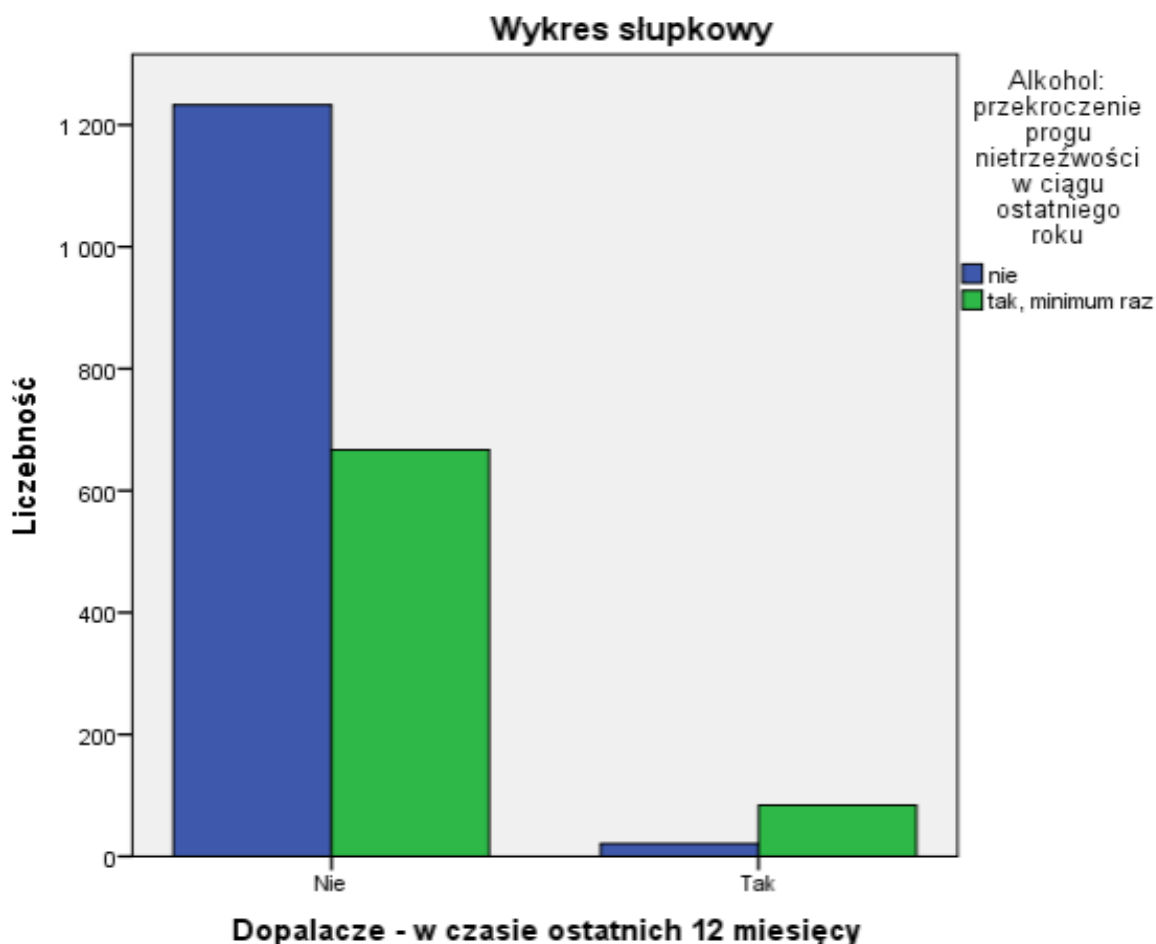
Podobna, choć słabsza zależność dotyczy doświadczeń z amfetaminą – zdecydowanie rzadszą od marihuany i trudniej dostępną substancją psychoaktywną. Osoby, które deklarowały, że w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie przekroczyły próg nietrzeźwości, częściej miały kontakt z amfetaminą, niż osoby, które się nie upijały. Wyniki przedstawiono na wykresie 10. Korelacja między zmienną „przekroczenie progu nietrzeźwości w ciągu ostatnich 12 miesięcy” a zmienną „używanie amfetaminy w ciągu ostatnich 12 miesięcy” okazała się słabsza (R Pearsona = 0,221), ale istotna.

Wykres 10. Przekroczenie progu nietrzeźwości a używanie amfetaminy

Podobnie jak w poprzednich przypadkach, osoby przekraczające próg nietrzeźwości w ciągu ostatniego roku, chętniej sięgały po nowe substancje psychoaktywne tzw. „dopalacze”, niż osoby nie upijające się – wykres 11. Współwystępowanie tych zachowań ryzykownych okazało się słabe (R Persona = 0,207), ale również istotne statystycznie.

Wykres 11. Przekroczenie progu nietrzeźwości a używanie dopalaczy

W kwestionariuszu ankiety ESPAD zawarto pytanie (nr 17) zawierające listę czternastu sytuacji i zachowań szczególnego ryzyka będących następstwami użycia alkoholu przez badanych. Uczniowie odpowiadali wskazując doświadczenia, który stały się ich udziałem pod wpływem alkoholu. W tabeli 18 przedstawione zostały wyniki analiz dotyczących korelacji między doświadczanymi przez uczniów negatywnymi sytuacjami pod wpływem alkoholu, a używaniem narkotyków.

Tabela 18. Zachowania szczególnego ryzyka pod wpływem alkoholu a używanie narkotyków

Zachowania szczególnego ryzyka pod wpływem alkoholu a ...	wartość R Persona	siła korelacji
używanie przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy	0,467	umiarkowana
używanie amfetaminy w czasie ostatnich 12 miesięcy	0,423	umiarkowana
używanie dopalaczy w czasie ostatnich 12 miesięcy	0,343	słaba
używanie substancji wziewnych w czasie ostatnich 12 miesięcy	0,310	słaba

Wyniki uzyskane w toku przeprowadzonych analiz wskazują, że osoby które pod wpływem alkoholu w ostatnim roku prezentowały zachowania szczególnego ryzyka, częściej używały narkotyków w porównaniu z osobami, które takich zachowań nie prezentowały. Korelacje wszystkich zmiennych w tym obszarze okazały się być istotne statystycznie.

Dodatkowo w toku badań ustalono, iż zachowania szczególnego ryzyka pod wpływem alkoholu częściej występują u tych uczniów, którzy w ostatnich 12 miesiącach grali w gry hazardowe. Korelacja między graniem w gry hazardowe, a ilością prezentowanych zachowań szczególnego ryzyka po spożyciu alkoholu, jest słaba ($R_{\text{Persona}} = 0,283$), ale istotna.

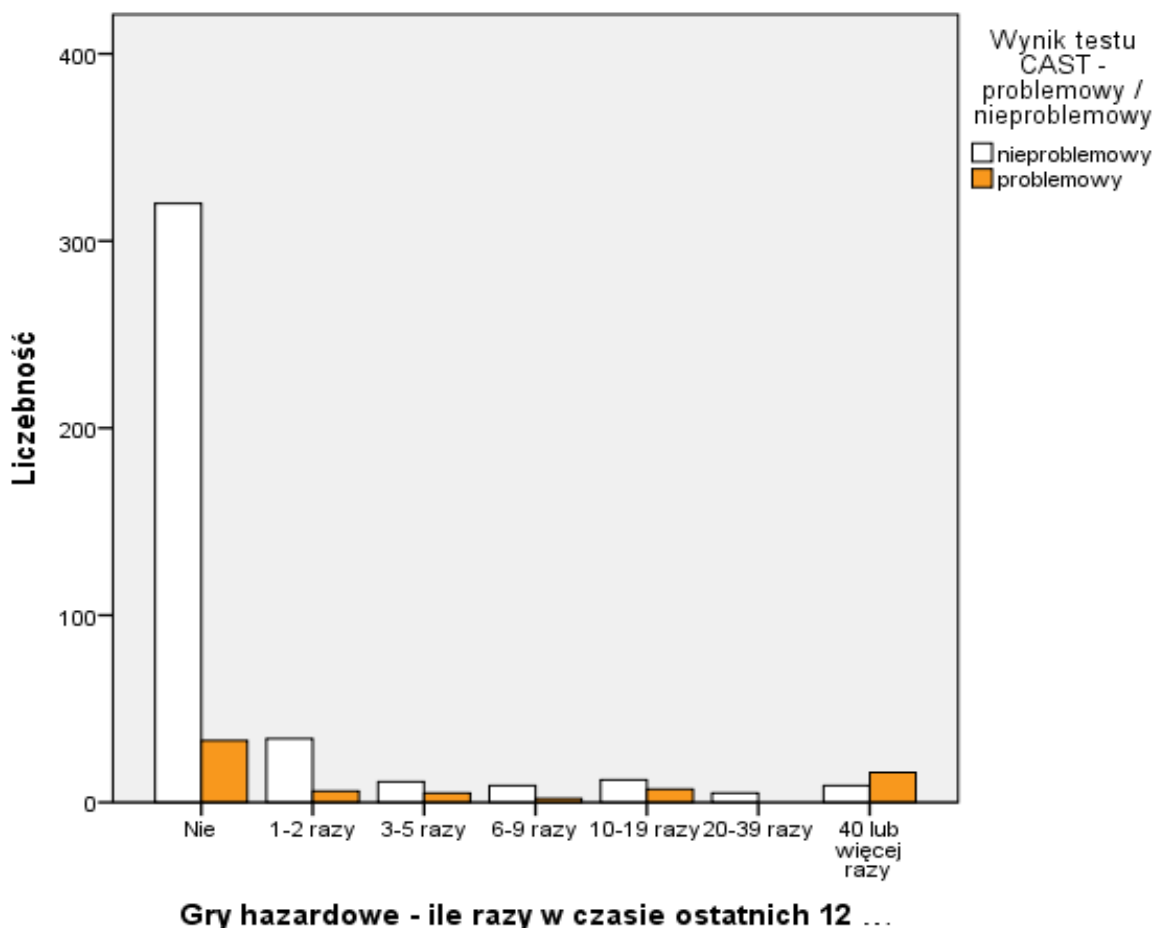
3.2.3. Używanie narkotyków

Wyniki analiz wskazują iż uczniowie grający w gry hazardowe o wiele częściej sięgali po takie substancje psychoaktywne jak amfetamina, substancje wziewne czy dopalacze w okresie ostatniego roku przed badaniem, w porównaniu z osobami, które nie grają w tego rodzaju gry. Korelacja między graniem w gry hazardowe, a używaniem amfetaminy przez uczniów okazała się słaba ($R_{\text{Persona}} = 0,261$), ale istotna. Także korelacja między graniem w gry hazardowe, a używaniem substancji wziewnych jest słaba ($R_{\text{Persona}} = 0,232$), ale też istotna statystycznie. Podobnie wyniki korelacji uzyskano między zmiennymi „Granie w gry hazardowe w ostatnich

12 miesiącach”, a „Używanie dopalaczy w ciągu ostatnich 12 miesięcy”. Korelacja ta również okazała się słaba ($R_{\text{Person}} = 0,274$) i istotna.

Uzyskane w trakcie badania wyniki pozwalają na wysunięcie wniosków, iż osoby problemowo używające przetworów konopi - diagnozowane na podstawie testu CAST częściej grały w gry hazardowe w ostatnim roku, w porównaniu z osobami nie używającymi tej substancji w sposób problemowy.

Wykres 12. Problemowe używanie przetworów konopi a graniu w gry hazardowe w okresie ostatnich 12 miesięcy

Siła korelacji między graniem w gry hazardowe w ostatnich 12 miesiącach, a problemowym używaniem przetworów konopi (test CAST), okazała się umiarkowana ($R_{\text{Person}} = 0,344$) oraz istotna statystycznie.

W tabeli 19 zaprezentowane zostały wyniki współzależności między używaniem różnych substancji psychoaktywnych a problemowym graniem w gry hazardowe.

Tabela 19. Problemowy hazard a używanie substancji psychoaktywnych.

Problemowy hazard a ...	wartość R Person	siła korelacji
używanie amfetaminy w czasie ostatnich 12 miesięcy	0,205	bardzo słaba
używanie dopalaczy w czasie ostatnich 12 miesięcy	0,229	bardzo słaba
problemowe używanie przetworów konopi (test CAST)	0,246	bardzo słaba
Problemowe używanie marihuany (test PUM)	0,227	bardzo słaba

Na podstawie analizy danych, możemy wysunąć wnioski, iż młodzież która problemowo grała w gry hazardowe w okresie ostatniego roku przed badaniem, częściej niż osoby nie grające w gry hazardowe, używała takich substancji jak amfetamina oraz dopalacze. Osoby te również częściej okazywały się problemowymi użytkownikami przetworów konopi jak i samej marihuany. Korelacje między tymi zachowaniami ryzykownymi okazały się bardzo słabe, ale jednak istotne statystycznie.

3.3. Obserwowalne cechy i zachowania współwystępujące z zachowaniami ryzykownymi

Bogaty kwestionariusz sondażu ESPAD pozwala na analizę zachowań i postaw uczniów w wielu wymiarach. W większości przypadków postawy te i zachowania ucznia są łatwe do zaobserwowania (jawne) przez osoby będące w jego otoczeniu – wychowawcę, nauczyciela, rodzica. Celem tej części opracowania jest ustalenie siły oraz istotności współwystępowania tych zachowań (jawnych) z zachowaniami ryzykownymi np. zażywaniem substancji psychoaktywnych, które są najczęściej zachowaniami ukrytymi (niejawnymi). Dzięki ustaleniu siły i kierunku współzmienności tych dwóch czynników, możliwe będzie przewidywanie pojawienia się zachowań ryzykownych na podstawie widocznych zachowań, cech czy postaw prezentowanych przez uczniów.

Większość tych cech i postaw mierzona jest bezpośrednio przy użyciu pytań opisujących konkretne zjawiska. Jednak niektóre z nich można badać

grupując odpowiedzi na więcej niż jedno pytanie kwestionariuszowe. Przykładem jest test CAST, który składa się z 6 pytań punktowanych w zależności od tego, jak poważne są to wskaźniki problemowego używania przetworów konopi. Respondenci odpowiadali na pięciostopniowej skali: nigdy, rzadko, od czasu do czasu, raczej często, bardzo często. Szczegółowo ilustruje to poniższa tabela.

Tabela 20. Pytania testu CAST i sposób ich punktowania

treść pytania	punkt odjęcia	punktacja
Czy paliłeś konopie przedpołudniem?	powyżej: "od czasu do czasu"	2
Czy paliłeś konopie samotnie?	powyżej: "od czasu do czasu"	2
Czy miałeś problemy z pamięcią, kiedy paliłeś konopie?	powyżej: "rzadko"	1
Czy Twoi przyjaciele lub krewni mówili Ci, że powinieneś/powinnaś ograniczyć lub zaprzestać używania konopi?	powyżej: "rzadko"	1
Czy próbowałeś bezowocnie ograniczyć lub zaprzestać używania konopi?	powyżej: "rzadko"	1
Czy miałeś z powodu używania konopi jakieś problemy (kłótnia, bójka, wypadek, złe wyniki w szkole, itp.)?	powyżej: "rzadko"	1

Tak skonstruowaną zmienną można również doprowadzić do formy binarnej, odrzucając wartości środkowe. W taki sposób opracowywane indeksy zmiennych pozwolą na udzielenie odpowiedzi na pytania o interakcje między czynnikami dzięki wyodrębnieniu uczniów o złożonych cechach, a nie tylko tych, którzy udzielili danej, prostej odpowiedzi na pytanie.

Tabela 21 przedstawia wszystkie zmienne stworzone na podstawie tak skonstruowanych indeksów, a użyte w niniejszych analizach.

Tabela 21. Zmienne indeksowane

LP	Zmienna Indeksowa	Pytanie ankiety ESPAD
1	Problemowe używanie przetworów konopi	Odpowiedź na pytanie MA1 a-f kwestionariusza ankiety ESPAD
2	Problemowe używanie marihuany	Odpowiedź na pytanie O3 a-d kwestionariusza ankiety ESPAD
3	Używanie mediów społecznościowych	Odpowiedź na pytania 41 a-c kwestionariusza ankiety ESPAD
4	Używanie gier komputerowych	Odpowiedź na pytanie 42 a-c kwestionariusza ankiety ESPAD
5	Problemowy hazard	Odpowiedź na pytanie H2 oraz H3 kwestionariusza ankiety ESPAD
6	Emocjonalne wsparcie rówieśnicze	Odpowiedź na pytanie 51 i-j kwestionariusza ankiety ESPAD
7	Pełna rodzina (ojciec i matka)	Zaznaczenie odpowiedzi 2 i 3 w pytaniu nr 50 kwestionariusza ankiety ESPAD
8	Kontrola rodzicielska	Odpowiedź na pytanie 51 a-d kwestionariusza ankiety ESPAD (odpowiedzi 1-5) i/lub odpowiedź na pytanie 52 kwestionariusza ankiety ESPAD
9	Emocjonalne wsparcie rodziny	Odpowiedź na pytanie 51 e-f kwestionariusza ankiety ESPAD
10	Przyzwolenie rodziców na używanie alkoholu	Odpowiedź na pytanie U1 a-b kwestionariusza ankiety ESPAD
11	Nieobecności w szkole	Odpowiedź na pytanie 4 a+b+c kwestionariusza ankiety ESPAD
12	Dostępność alkoholu	Odpowiedź na pytanie 9 a+d+e kwestionariusza ankiety ESPAD
13	Przekonania na temat przewidywanych pozytywnych następstw zapalenia marihuany	Odpowiedź na pytanie O2 a, d, f, g, h kwestionariusza ankiety ESPAD
14	Przekonania na temat przewidywanych negatywnych następstw zapalenia marihuany	Odpowiedź na pytanie O2 b, c, e, j, i kwestionariusza ankiety ESPAD
15	Przekonania na temat przewidywanych pozytywnych następstw wypicia alkoholu	Odpowiedź na pytanie U7 a, d, e, h, j kwestionariusza ankiety ESPAD

16	Przekonania na temat przewidywanych negatywnych następstw wypicia alkoholu	Odpowiedź na pytanie U7 b, c, f, g, i, k kwestionariusza ankiety ESPAD
17	Czas spędzany w Internecie	Odpowiedź na pytania 38a i 38b kwestionariusza ankiety ESPAD

Cechy, postawy i zachowania będące predyktorami zachowań ryzykownych podzielono na 6 grup zmiennych:

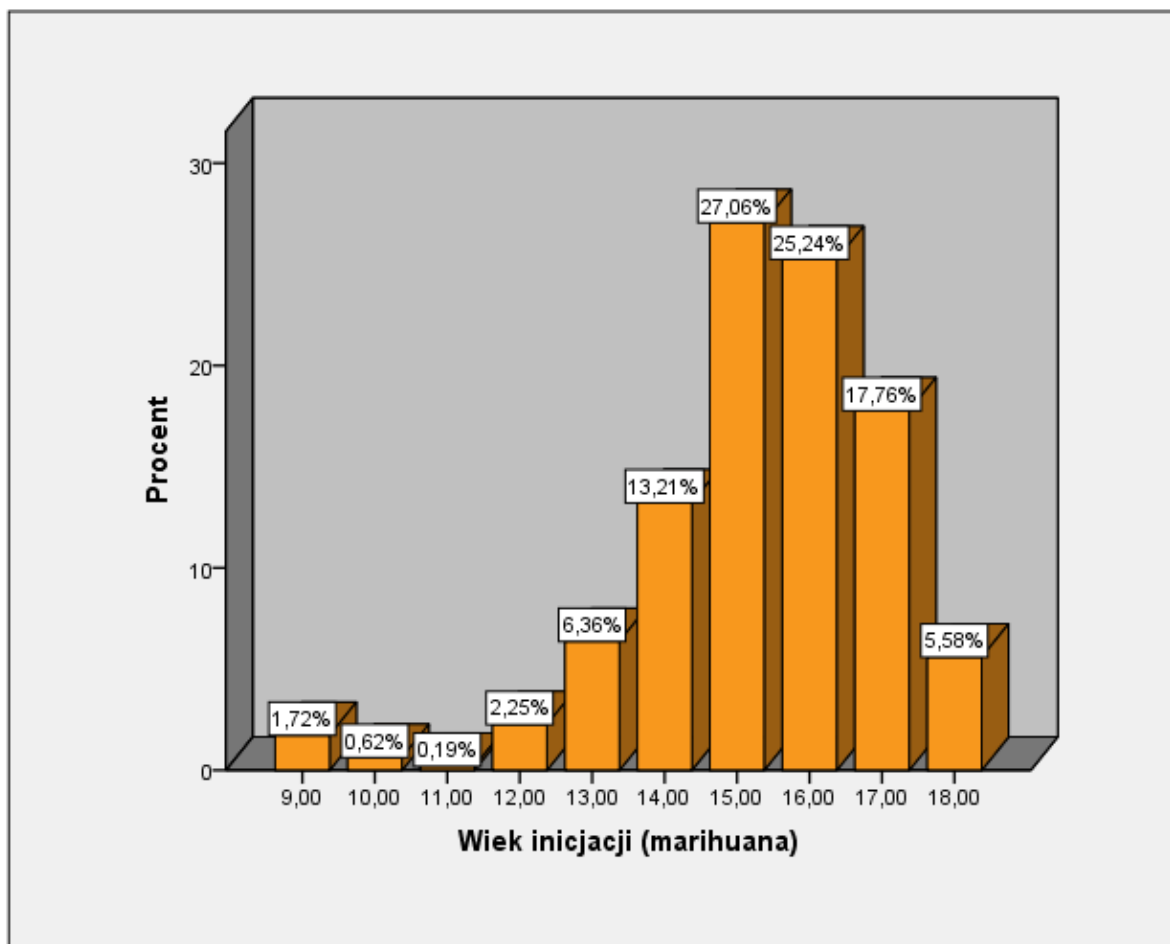
- indywidualne;
- rówieśnicze;
- rodzinne;
- szkolne;
- szerszy kontekst społeczny;
- zachowania innego typu.

Podział ten wynika z autorskiej konceptualizacji i nie był planowany przez autorów badania ESPAD nastawionych głównie na monitorowanie sceny epidemiologicznej, a nie na jej analizę. Taki podział dokonany został przez autorów niniejszego opracowania na podstawie koncepcji czynników chroniących i czynników ryzyka w profilaktyce uzależnień.

3.3.1. Indywidualne

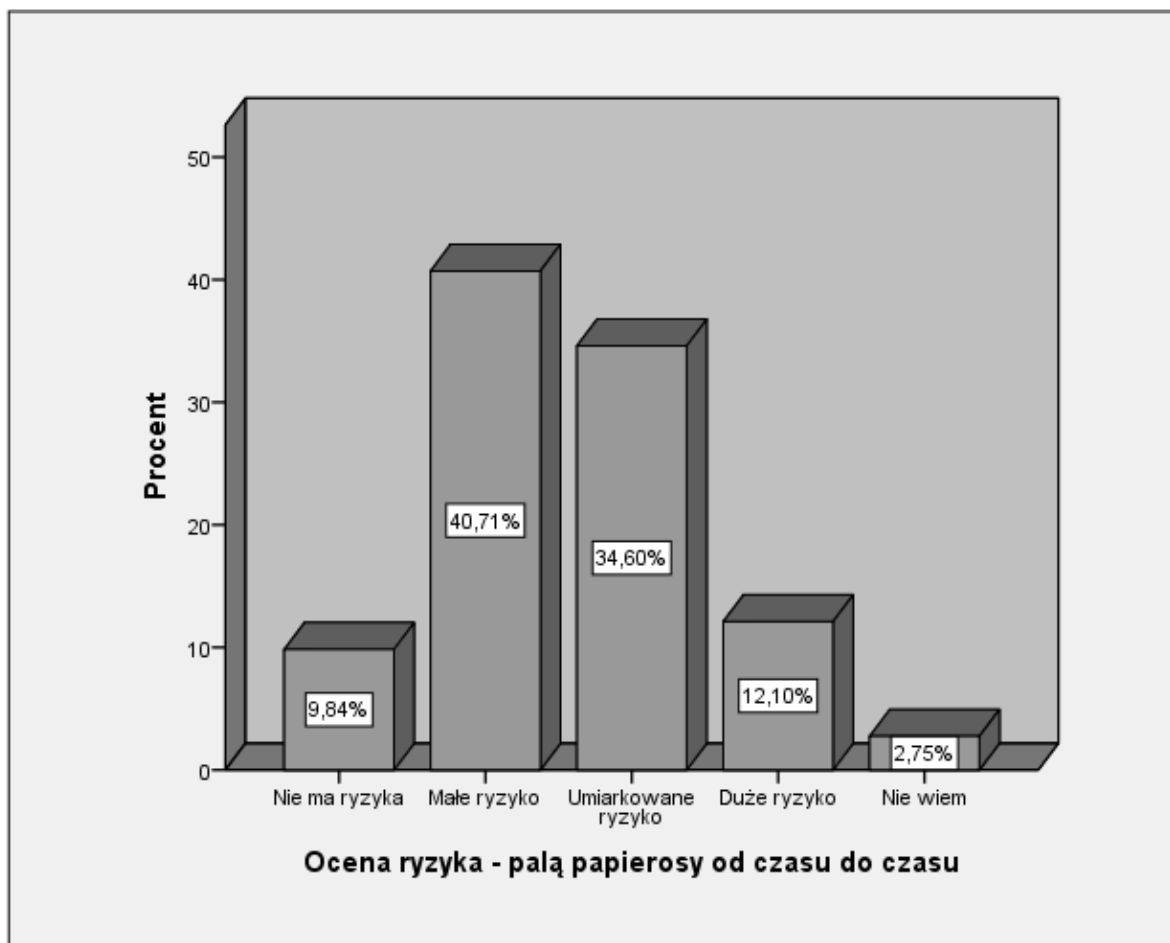
W wykonywanych analizach wzięto pod uwagę indywidualne charakterystyki uczniów, które mierzy się w badaniu ESPAD, a związane są z cechami osobowymi, demograficznymi i postawami badanych wobec substancji psychoaktywnych. Ważną zmienną jest wiek inicjacji używania pochodnych konopi (wykres 13). Średni wiek inicjacji (tych, którzy używali lub używają konopi - czyli 34,1% populacji uczniów) to nieco ponad 15 lat, wtedy też większość uczniów palących papierosy zaczyna używać marihuany.

Wykres 13. Wiek inicjacji używania marihuany

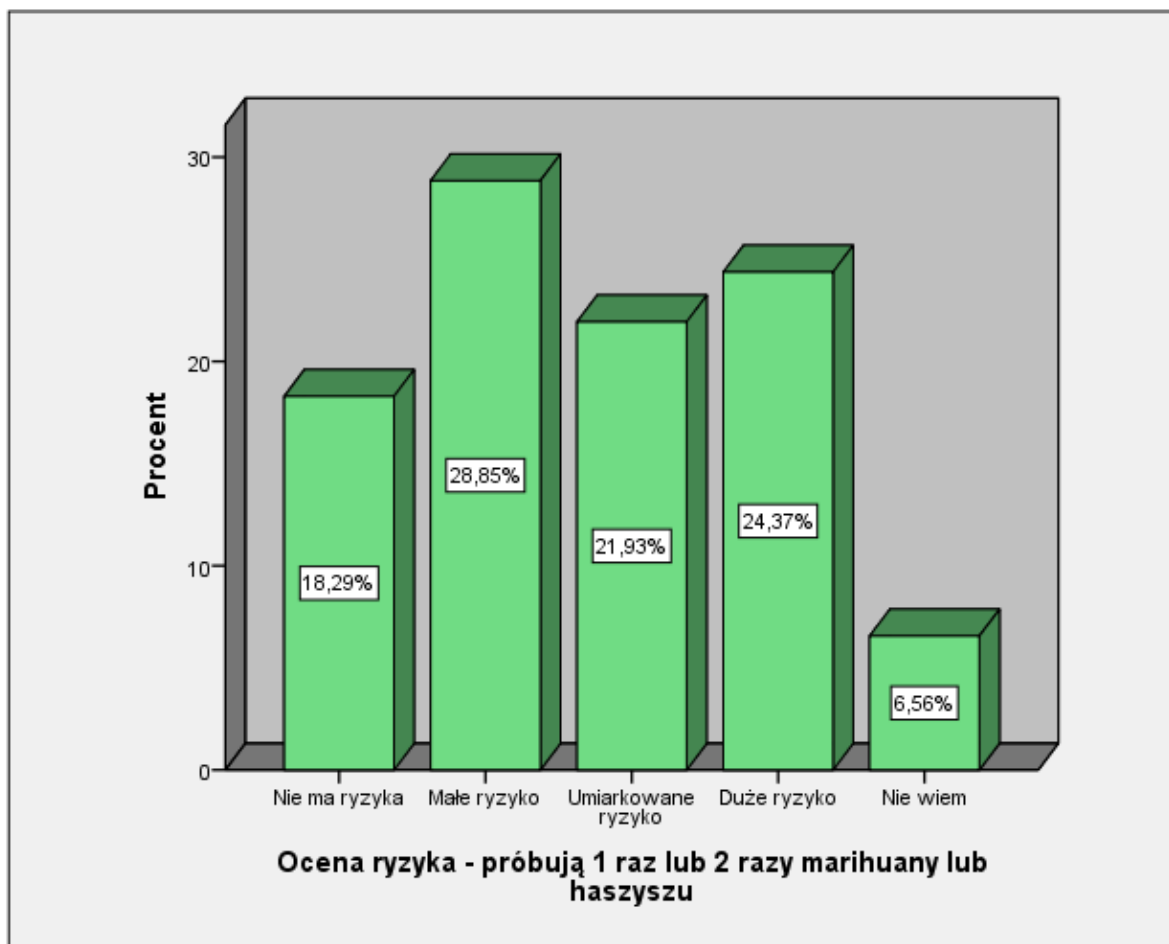
Poza doświadczeniami, ważne są również postawy uczniów. Na przykład, palenie papierosów od czasu do czasu nie jest uznawane za ryzykowne lub to ryzyko jest oceniane jako małe przez ponad połowę uczniów - wykres 14.

Wykres 14. Ocena ryzyka związanego z paleniem papierosów od czasu do czasu

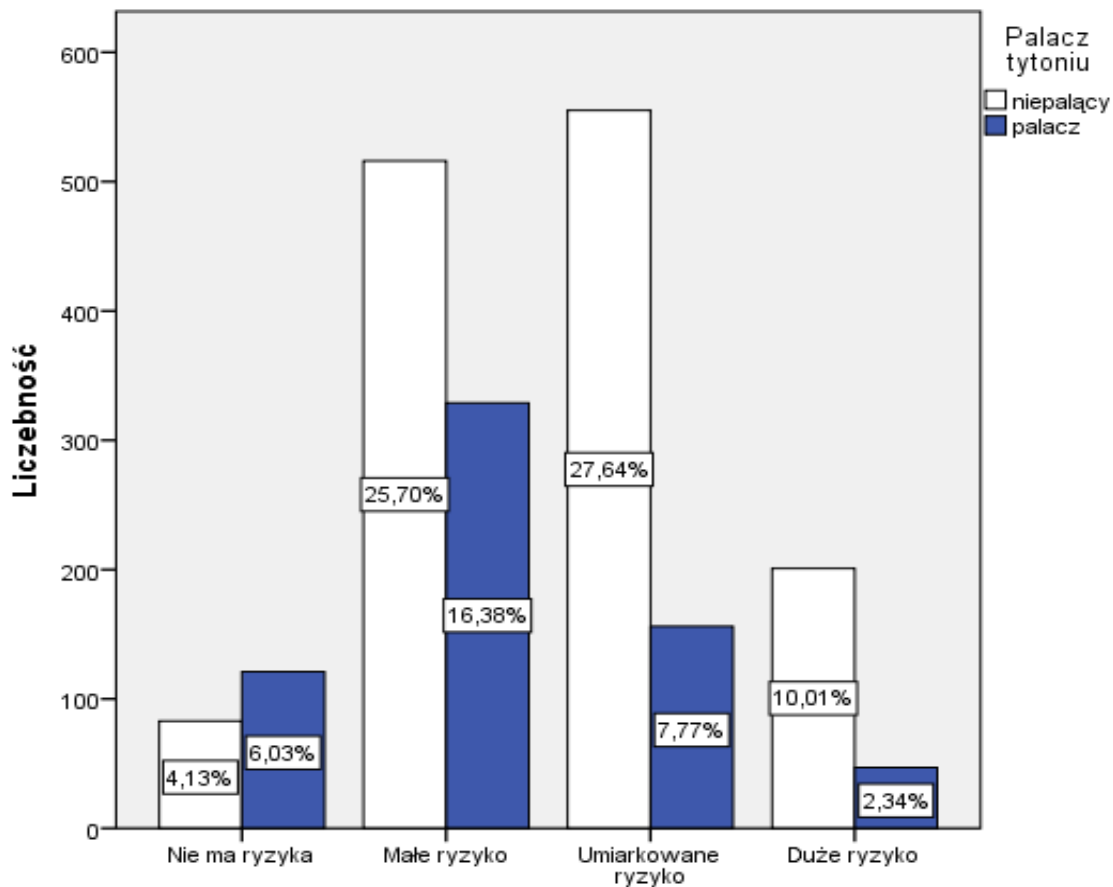
Bardzo podobną postawę uczniowie prezentują wobec ryzyka związanego ze spróbowaniem marihuany. Dla niemal połowy z nich (wykres 15) próbujący marihuany nie ryzykują, bądź ryzykują niewiele. W przeciwieństwie do tytoniu, sytuacja tutaj jest jednak bardziej spolaryzowana, dla około ¼ uczniów ryzyko związane z takim zachowaniem jest duże.

Wykres 15. Ocena ryzyka związanego ze spróbowaniem marihuany

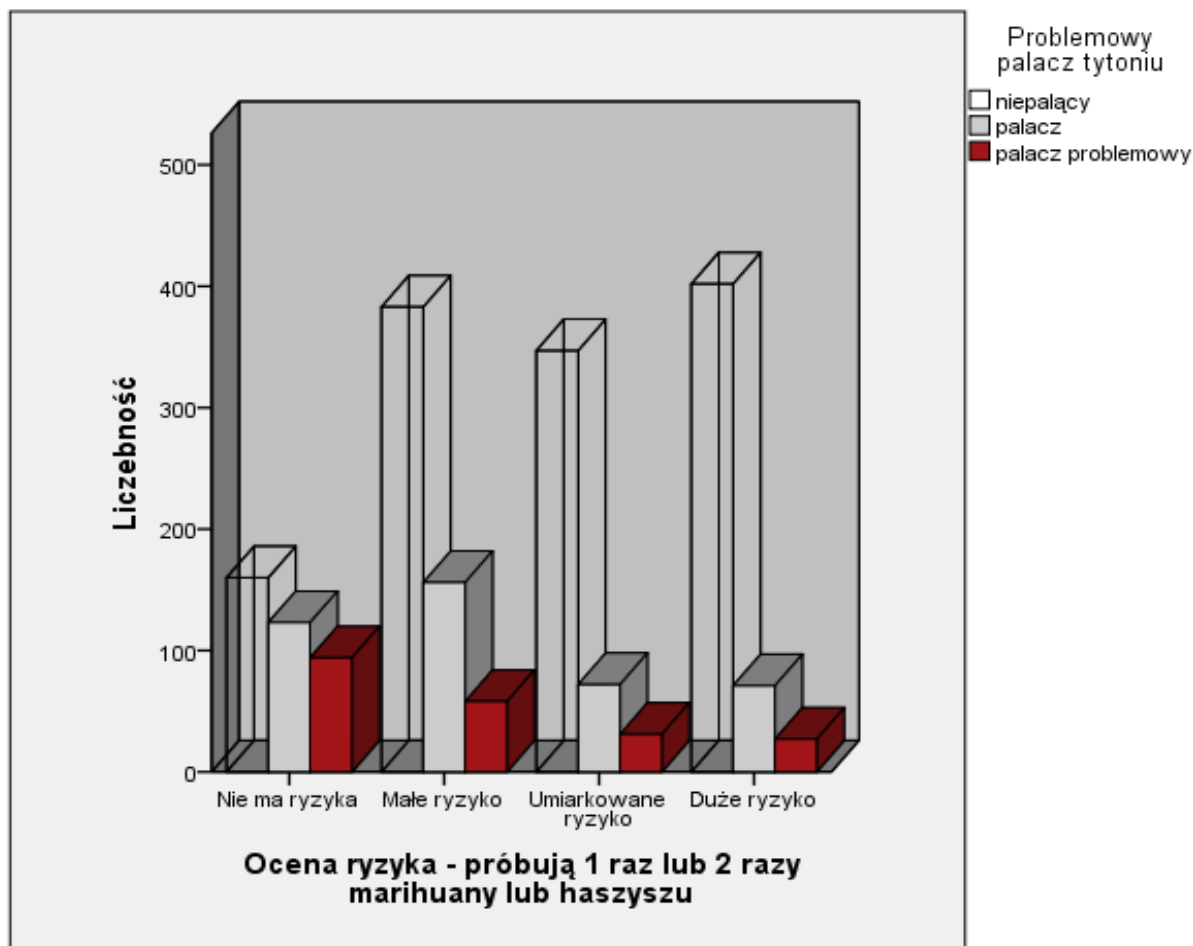
Istnieje umiarkowany związek pomiędzy tym, że uczniowie palą tytoń i tym, co myślą o ryzyku związanym z paleniem papierosów od czasu do czasu. Korelacja wynosi 0,25 (R Pearsona) i ilustruje ją wykres 16. W obu przypadkach - czy to palący, czy niepalący - oceny ryzyka związanego z paleniem od czasu do czasu, są umiarkowane.

Wykres 16. Ocena ryzyka związanego z paleniem papierosów w opiniach samych palaczy tytoniu

Identyczna dynamika dotyczy tych, którzy są palaczami problemowymi - oni wykazują jeszcze bardziej swobodną postawę wobec ryzyka związanego z paleniem papierosów od czasu do czasu. Palacze tytoniu mają również bardziej liberalną postawę wobec ryzyka związanego z używaniem marihuany od czasu do czasu. Związek jest jeszcze mocniejszy (0,28 R Pearsona) - ilustruje go wykres 17.

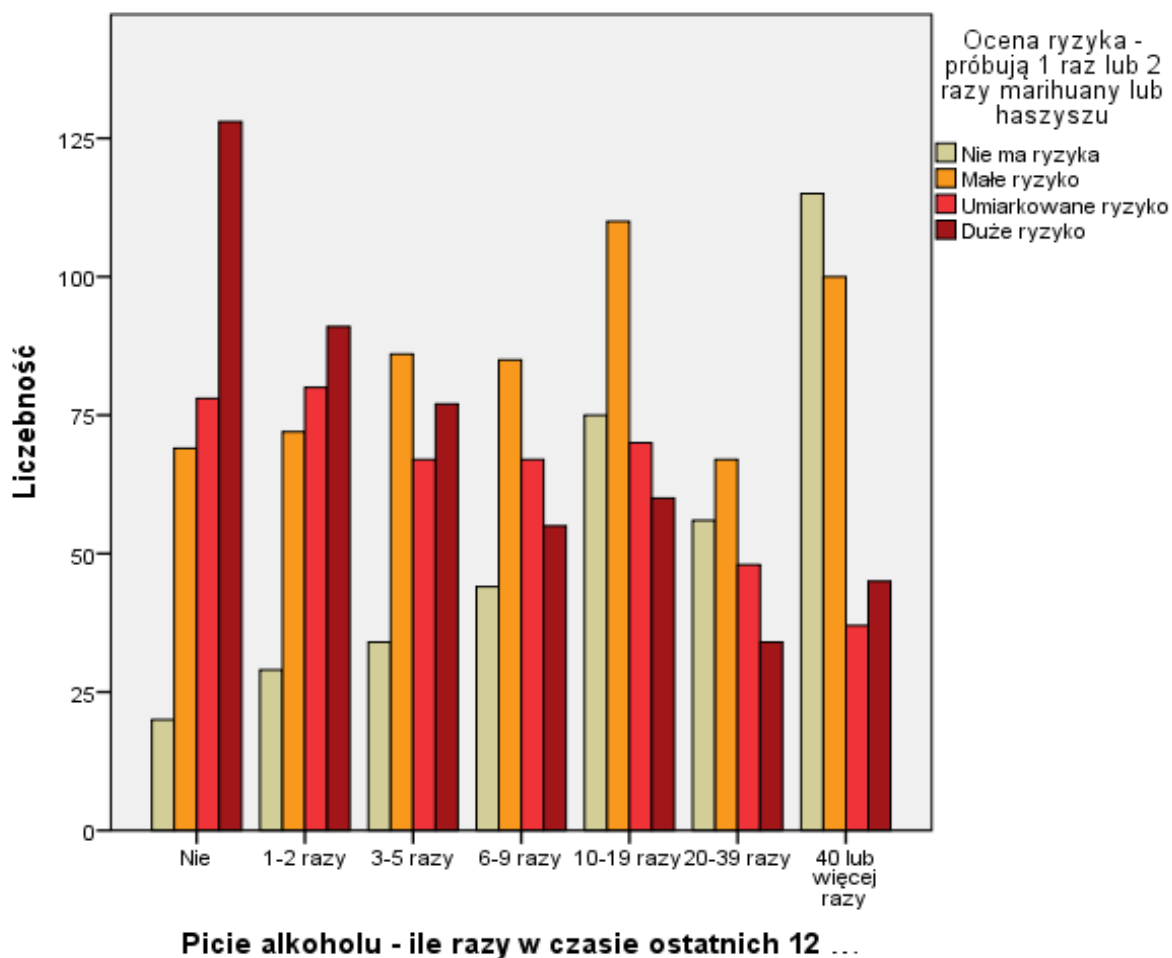
Wykres 17. Ocena ryzyka związanego z próbowaniem marihuany przez palaczy tytoniu

Podczas gdy niepalący tytoniu skłaniają się oceniać ryzyko związane z próbowaniem marihuany wysoko (ponad połowa ocenia je jako umiarkowane lub duże), to problemowi palacze papierosów nie dostrzegają ryzyka - niemalże połowa (44,8%) z nich wskazała na brak ryzyka, a dalsze 27,6% oceniła je jako małe.

Im bardziej liberalne podejście do ryzyka związanego ze spróbowaniem marihuany, tym więcej doświadczeń z alkoholem (związek jest umiarkowany, R Pearsona 0,30) - wykres 18.

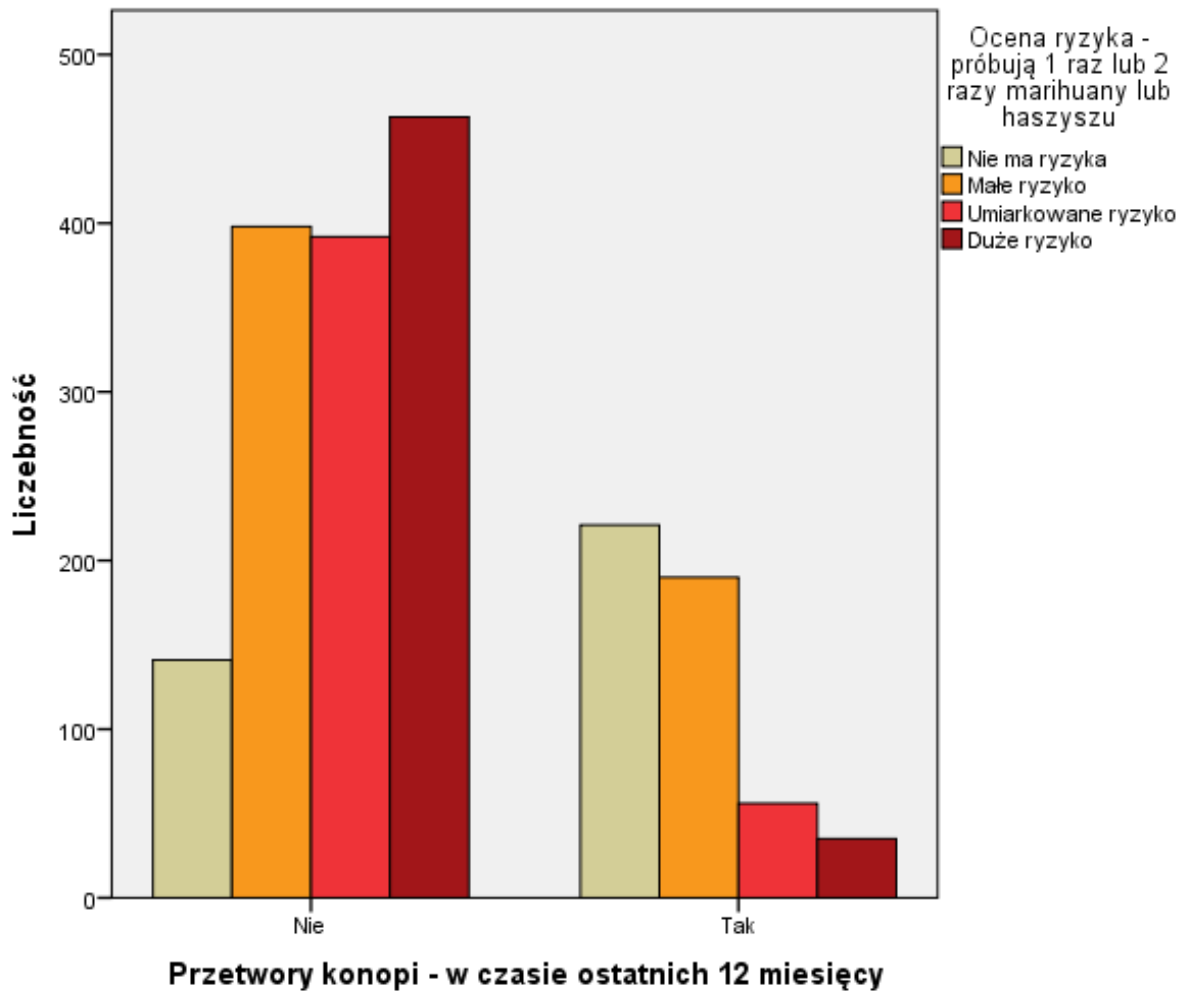
Wykres 18. Ocena ryzyka próbowania marihuany a używanie alkoholu w poprzednim roku

Uczniowie, którzy prezentują swobodne postawy wobec próbowania marihuany, mają również więcej doświadczeń z zachowaniami ryzykownymi po użyciu alkoholu. Związek jest umiarkowany i wynosi 0,24 R Pearsona.

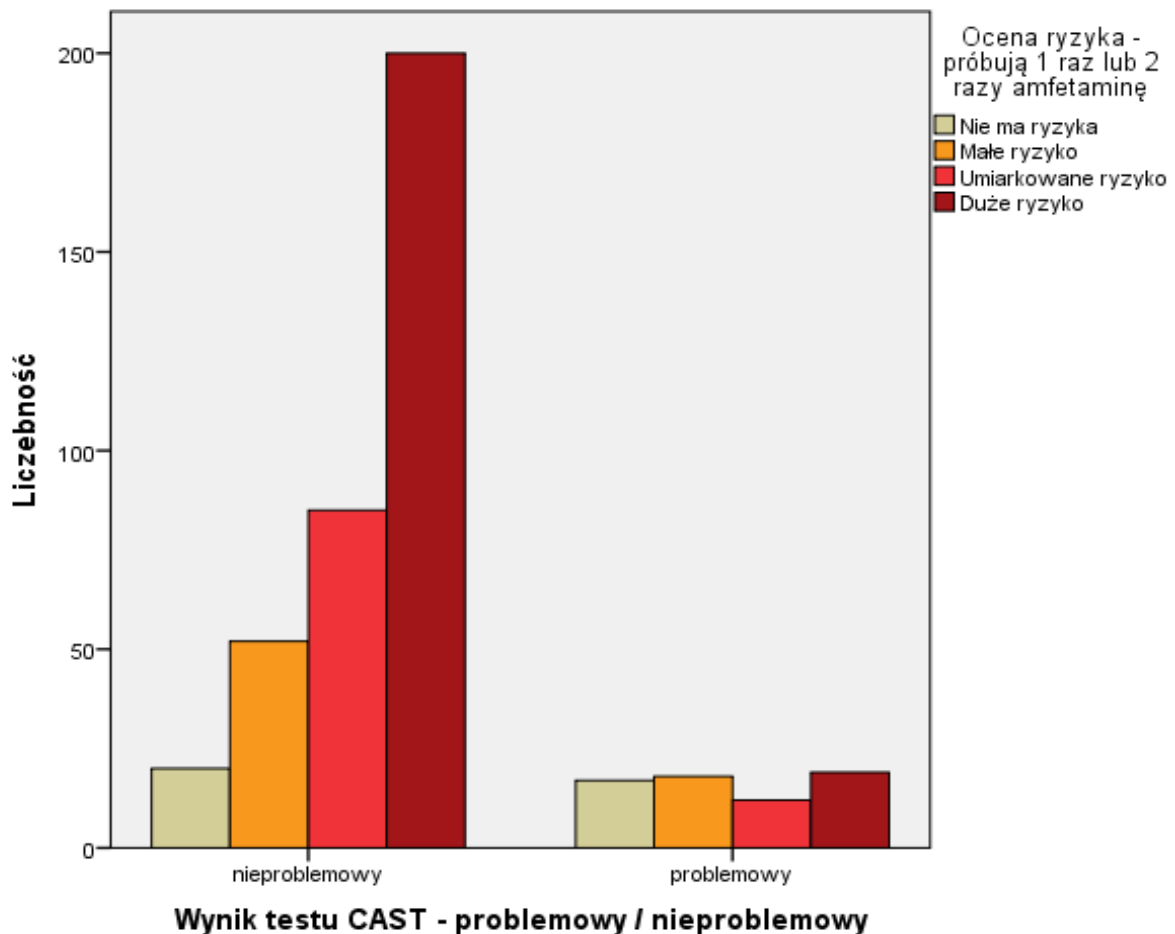
Natomiast istnieje bardzo wyraźny związek pomiędzy tym, jaką postawę wobec ryzyka związanego z próbowaniem marihuany prezentują uczniowie, a tym, czy jej faktycznie używali w ostatnim roku. Związek jest umiarkowanie silny (0,45 R Pearsona) i symetryczny - to znaczy, używający konopi prezentują mniejsze obawy przed jej próbowaniem. Ilustruje to wykres 19.

Wykres 19. Ocena ryzyka próbowania marihuany a używanie jej w ostatnim roku

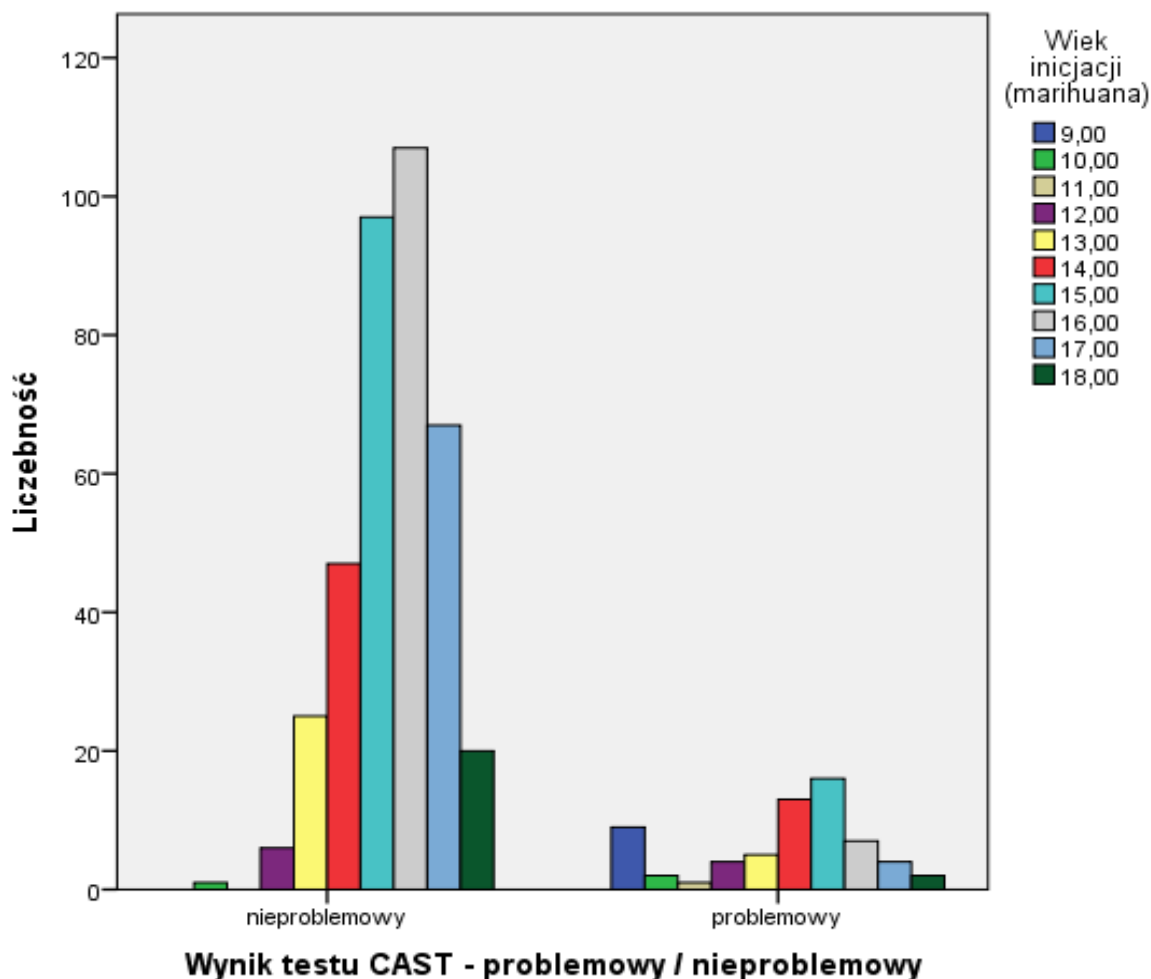
Postawy wobec innych substancji również mogą wiązać się z używaniem pochodnych konopi. Na przykład, im niższe przewidywane ryzyko spróbowania amfetaminy, tym bardziej prawdopodobne, że uczeń jest problemowym użytkownikiem marihuany. Związek wynosi 0,29 R Pearsona i ilustruje go wykres 20. Problemowe używanie jest tu mierzone testem CAST, a identyczne wyniki daje test PUM.

Wykres 20. Ocena ryzyka związanego z próbowaniem amfetaminy a problemowe używanie marihuany (CAST)

Również wiek inicjacji używania marihuany stanowi ważny predyktor angażowania się uczniów w inne zachowania problemowe. Uczniowie, którzy wcześniej rozpoczęli kontakt z marihuaną, mają więcej doświadczeń z zachowaniami ryzykownymi pod wpływem alkoholu (umiarkowanie silny związek, R Pearsona 0,35). Ponadto jest bardziej prawdopodobne, że używali innych substancji psychoaktywnych w poprzednim roku: np. amfetaminy (umiarkowany związek, 0,33 R Pearsona), substancji wziewnych (umiarkowany związek, 0,34 R Pearsona), dopalaczy (umiarkowany związek, 0,29 R Pearsona). Są również częściej problemowymi użytkownikami marihuany (R Pearsona wynosi tu 0,37). Przedstawia to analiza związku z wynikami testu CAST na wykresie 21.

Wykres 21. Wiek inicjacji a problemowe używanie marihuany

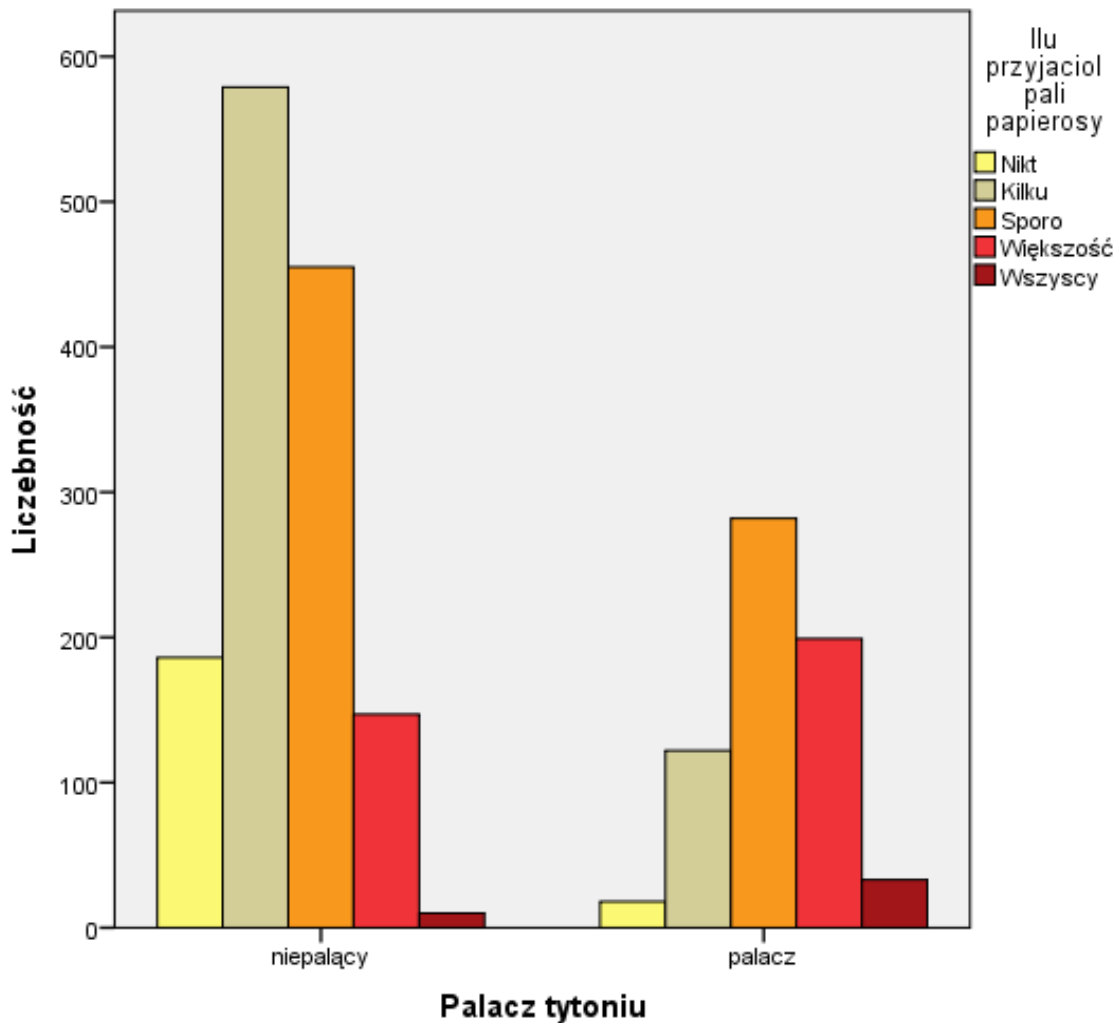
Wczesny wiek inicjacji może również oznaczać problemy związane z hazardem. Granie w ciągu ostatniego roku jest związane umiarkowanie (R Pearsona - 0,28), podobnie jak problemowy hazard (R Pearsona - 0,2).

3.3.2. Rówieśnicze

Cechy grupy rówieśniczej opisywane przez uczniów również poddano analizie. Warto odnotowania wyniki dotyczą liczby przyjaciół palących papierosy. Jedynie 10% uczniów funkcjonuje w grupie przyjaciół, którzy nie palą tytoniu, a ponad połowa ma takich znajomych sporo lub nawet większość. Jeszcze mniej jest takich uczniów, którzy otaczają się niepijącymi. 70% uczniów twierdzi, że wśród ich znajomych sporo lub więcej pije alkohol. Z kolei 60% uczniów funkcjonuje w grupie, gdzie co najmniej kilka osób używa marihuany, a 15% deklaruje przynależność do grupy systematycznych palaczy marihuany.

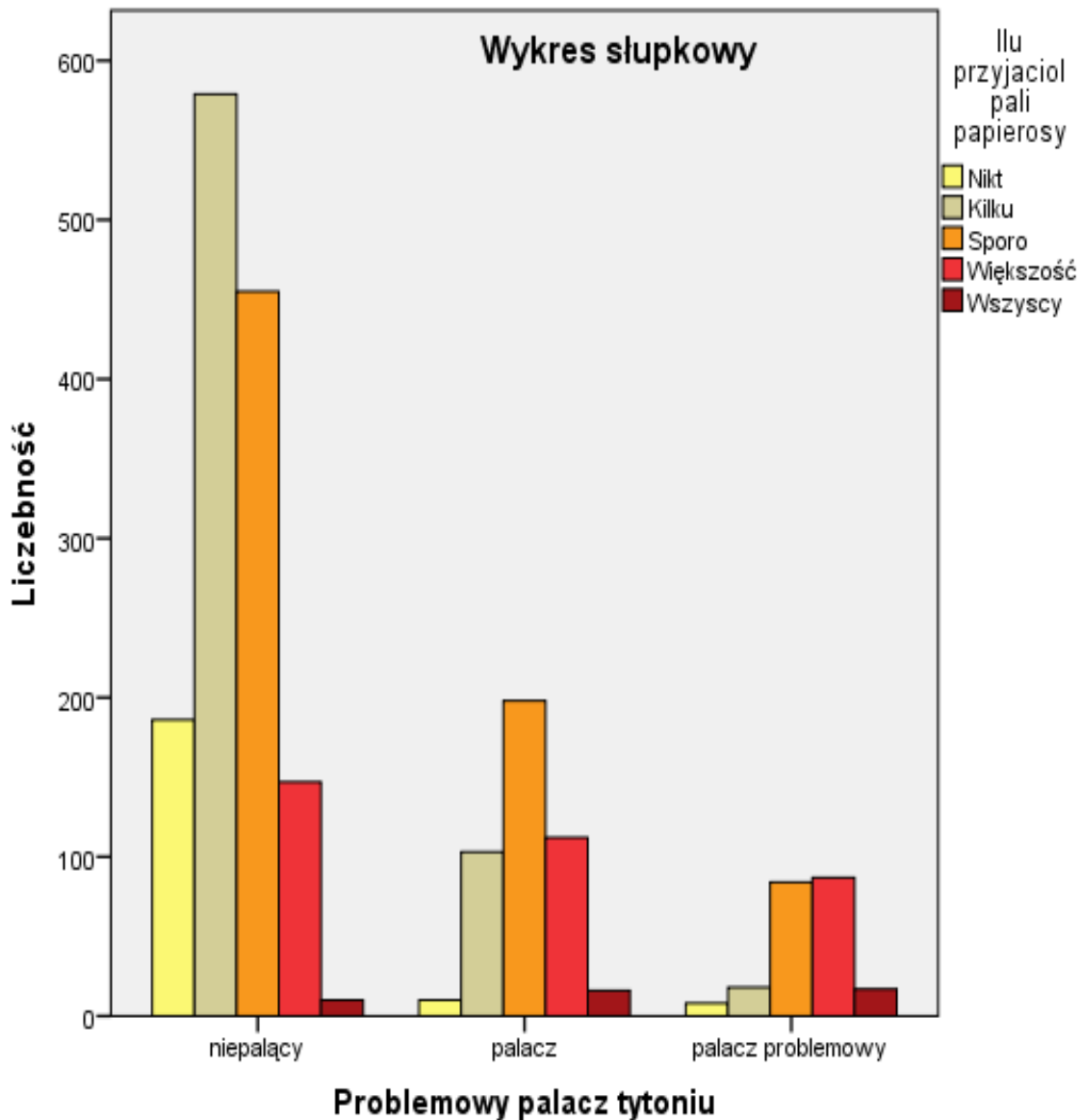
Znaleziono umiarkowanie silny związek (R Pearsona 0,36) między kolegowaniem się z palaczami i paleniem tytoniu przez ucznia - wykres 22).

Wykres 22. Palenie tytoniu w zależności od liczebności palaczy wśród znajomych

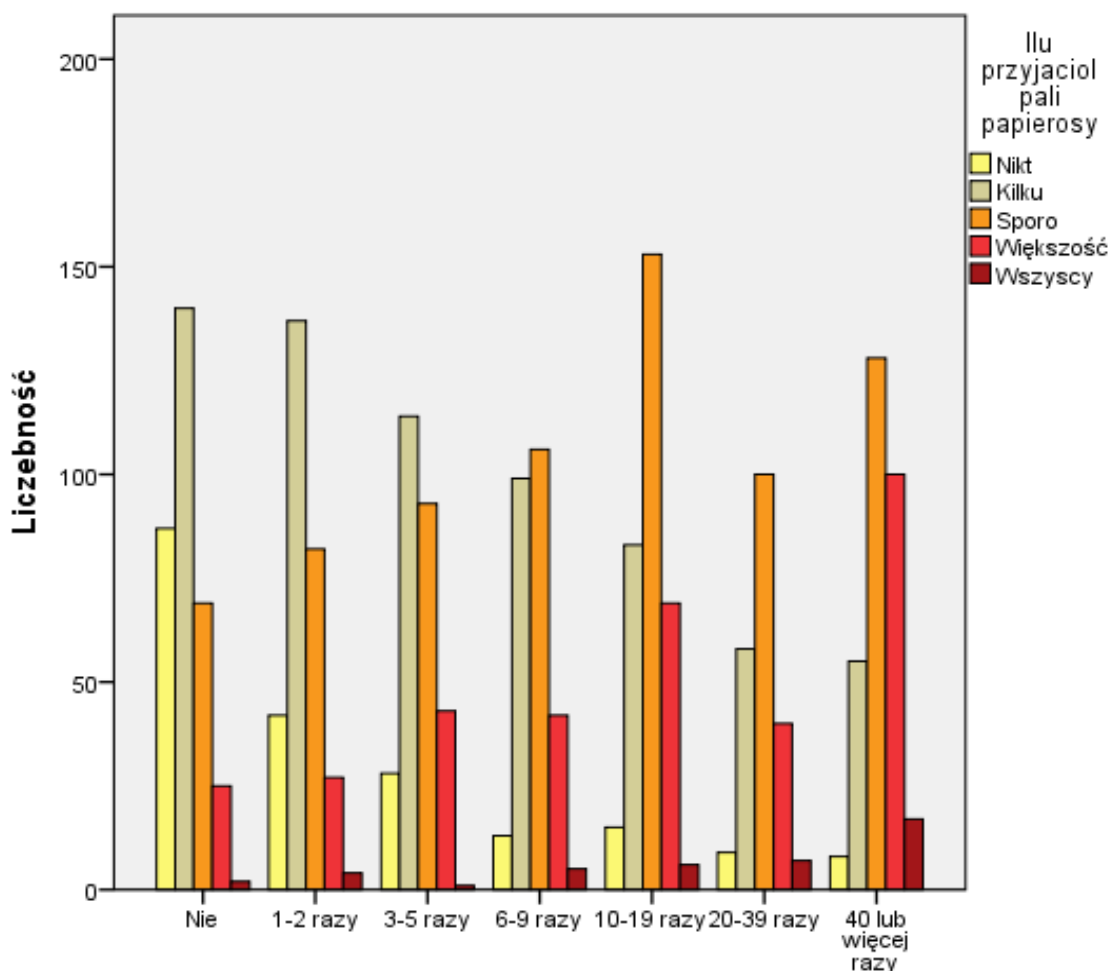
Podobna zależność, o podobnej sile (R Pearsona 0,37), występuje w przypadku problemowych palaczy papierosów. Niepalący mają znacznie więcej innych niepalących znajomych, palący nieproblemowo również otaczają się palącymi mniej, podczas gdy palacze problemowi spotykają się z grupą, w której większość bądź wszyscy palą tytoń - ilustruje to wykres 23.

Wykres 23. Problemowe palenie tytoniu w zależności od liczebności palaczy wśród znajomych

Palenie papierosów przez znajomych ucznia również jest dobrym predyktorem innych zachowań ryzykownych. Związek jest umiarkowanie silny (R Pearsona 0,36) i jego dynamikę ilustruje wykres 24. Im więcej palaczy w grupie rówieśniczej tym więcej razy w poprzednim roku dany uczeń pił alkohol.

Wykres 24. Częstotliwość picia alkoholu w ostatnim roku w zależności od liczby palaczy wśród znajomych

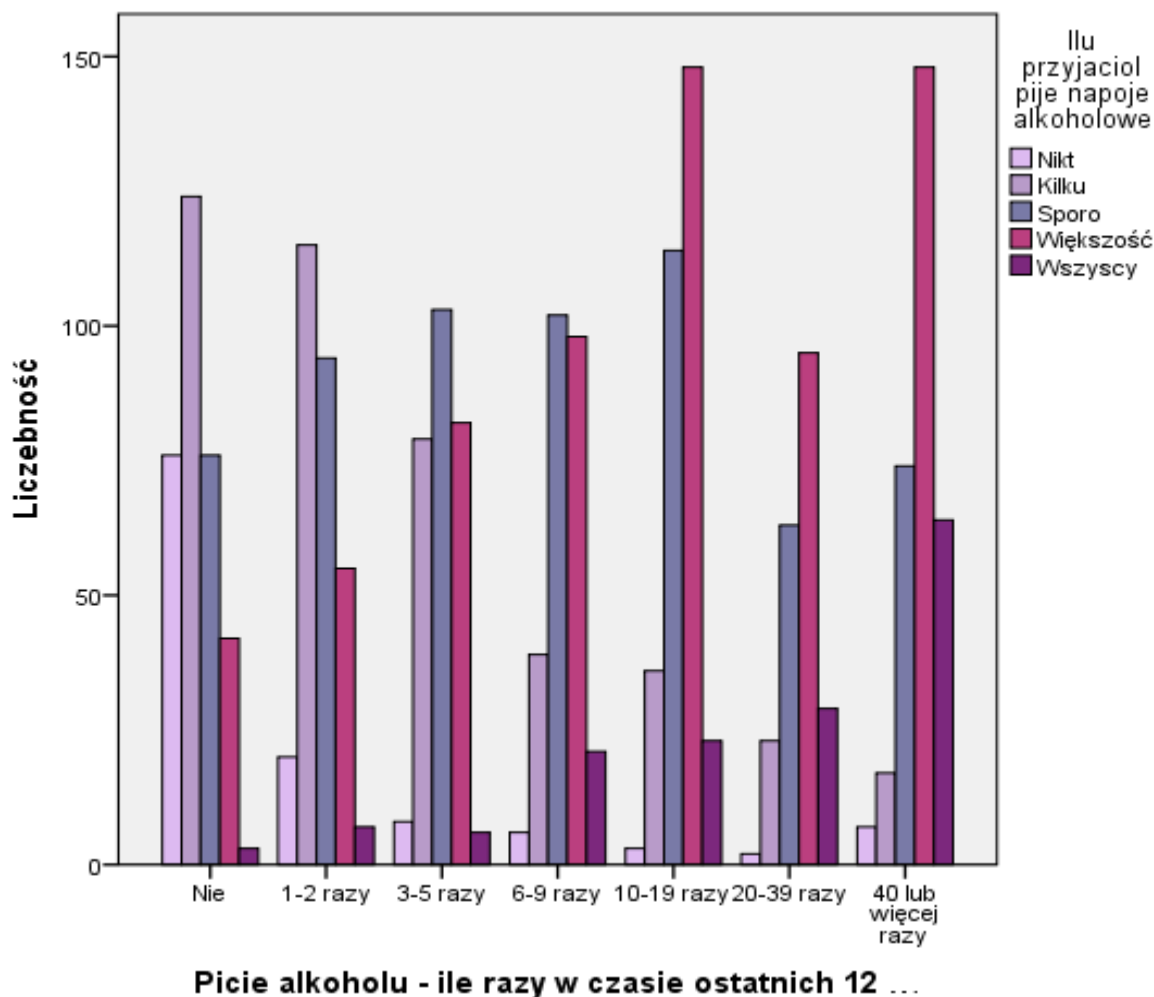
Picie alkoholu - ile razy w czasie ostatnich 12 ...

Paląca grupa rówieśnicza również (choć słabo, R Pearsona 0,26) wiąże się z przekroczeniem progu nietrzeźwości w ostatnim roku. Podobnie zachowania ryzykowne po użyciu alkoholu - uczniowie, których przyjaciele palą w większości, częściej przejawiają zachowania szczególnego ryzyka pod wpływem alkoholu (R Pearsona 0,3). Taka sama zależność dotyczy używania konopi indyjskich w ostatnim roku (R Pearsona 0,31) - ci którzy nie palili marihuany, również rzadziej kolegują się z palaczami tytoniu.

W taki sam sposób predyktorem zachowań ryzykowanych może być funkcjonowanie w grupie znajomych, którzy piją alkohol. Tacy uczniowie częściej są palaczami tytoniu (słaby związek, R Pearsona 0,2) i problemowymi palaczami tytoniu (taki sam związek). Posiadanie pijących znajomych również umiarkowanie silnie koreluje z używaniem alkoholu (R Pearsona 0,48). Wykres 25 pokazuje tę zależność: w kompozycji grupy znajomych tych uczniów, którzy nie pili w zeszłym roku alkoholu,

przeważają inni niepijący lub pijących jest kilku. Odwrotnie dla tych, którzy pili w ostatnim roku najczęściej - tam przeważają pijący w grupie rówieśniczej.

Wykres 25. Częstotliwość picia alkoholu w ostatnim roku w zależności od liczebności pijących wśród znajomych

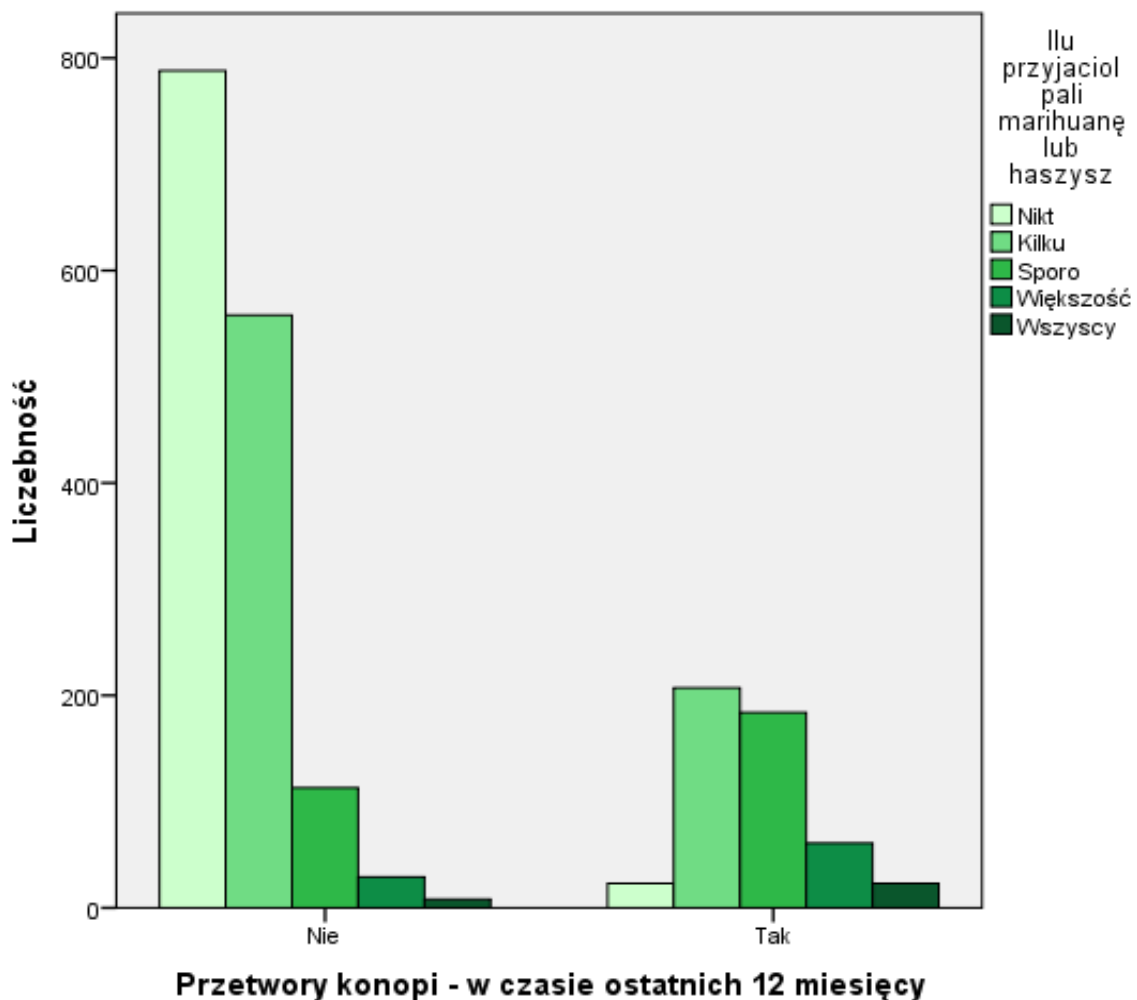

Nieco bardziej umiarkowany związek zachodzi pomiędzy posiadaniem pijących znajomych i przekraczaniem progu nietrzeźwości (R Pearsona 0,29) oraz angażowania się w zachowania ryzykowne pod wpływem alkoholu (R Pearsona 0,25).

Liczba znajomych pijących alkohol może również w pewnym stopniu (słaby związek, R Pearsona 0,25) wyjaśniać używanie przetworów konopi. Silniejszy jest odwrotny związek: liczba przyjaciół palących marihuanę pozwala przewidywać palenie tytoniu (umiarkowany związek, R Pearsona 0,34) oraz problemowe palenie tytoniu (R Pearsona 0,37). Uczniowie z wieloma znajomymi palaczami marihuany również częściej pili alkohol w poprzednim

roku (R Pearsona 0,39) i częściej przekraczali próg nietrzeźwości (R Pearsona 0,28). Im więcej znajomych uczniów pali marihuanę, tym więcej razy oni angażują się w zachowania ryzykowne po spożyciu alkoholu (R Pearsona 0,40). Oczywiście, najsilniejszy związek (0,50 R Pearsona) odnotowano pomiędzy liczbą znajomych palących marihuanę, a częstotliwością używania jej przez uczniów. Ilustruje to wykres 26: ci, którzy nie mają znajomych palących marihuanę lub mają ich niewiele przeważają wśród tych, którzy jej nie palili w ostatnim roku.

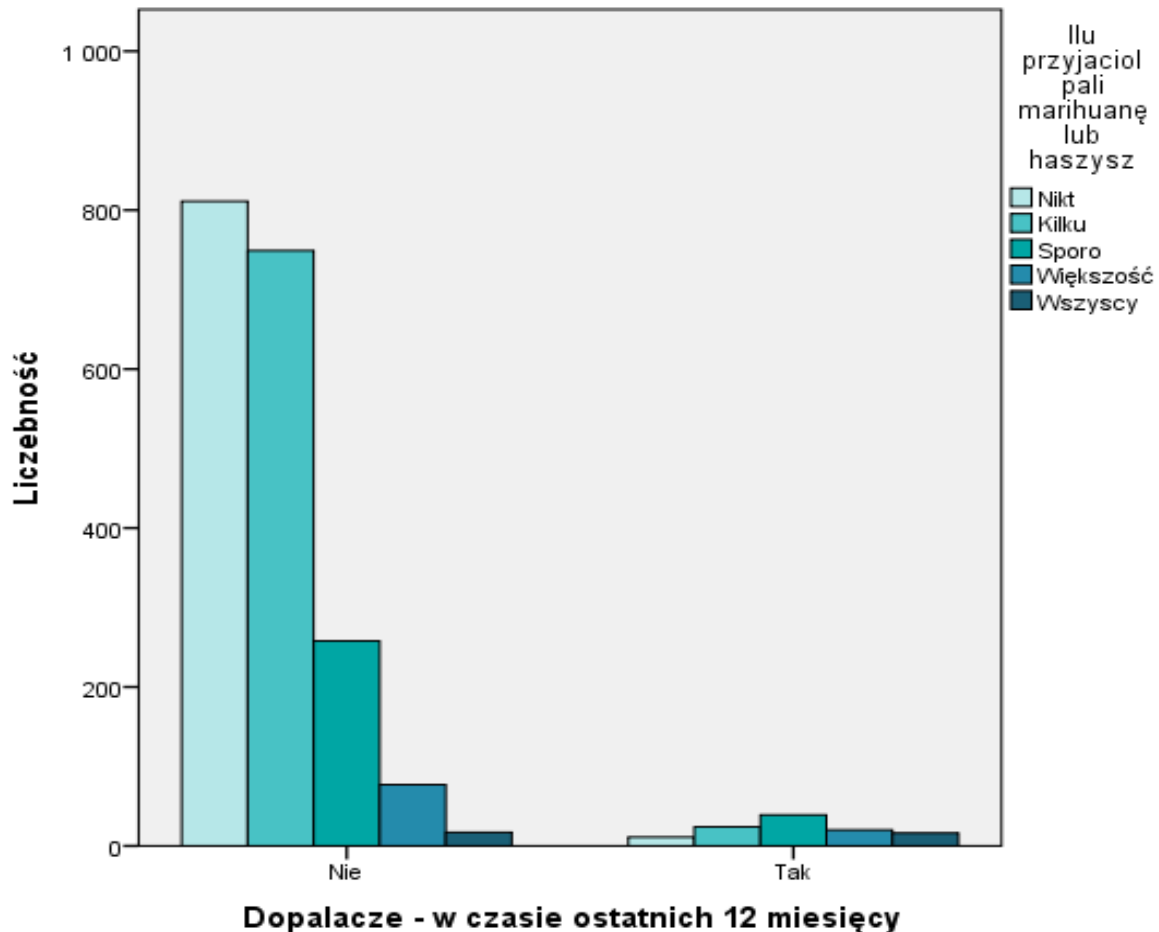
Wykres 26. Częstotliwość używania przetworów konopi w ostatnim roku w zależności od liczebności palących marihuanę wśród znajomych

Posiadanie palących marihuanę znajomych w grupie rówieśniczej współwystępuje także z używaniem amfetaminy (R Pearsona 0,31) oraz dopalaczy (R Pearsona 0,29). Wśród używających dopalaczy liczba przyjaciół palących marihuanę rozkłada się w sposób normalny - to znaczy dla większości jest to sporo, dla mniejszej liczby przypadków kilku lub większość i dla jeszcze mniejszej nikt lub wszyscy, podczas gdy dla nie używających

rozkład znajomych palaczy jest zdecydowanie skrzywiony w stronę wartości „nikt” lub „kilku”, co ilustruje wykres 27.

Wykres 27. Częstotliwość używania dopalaczy w ostatnim roku w zależności od liczby palących marihuanę wśród znajomych

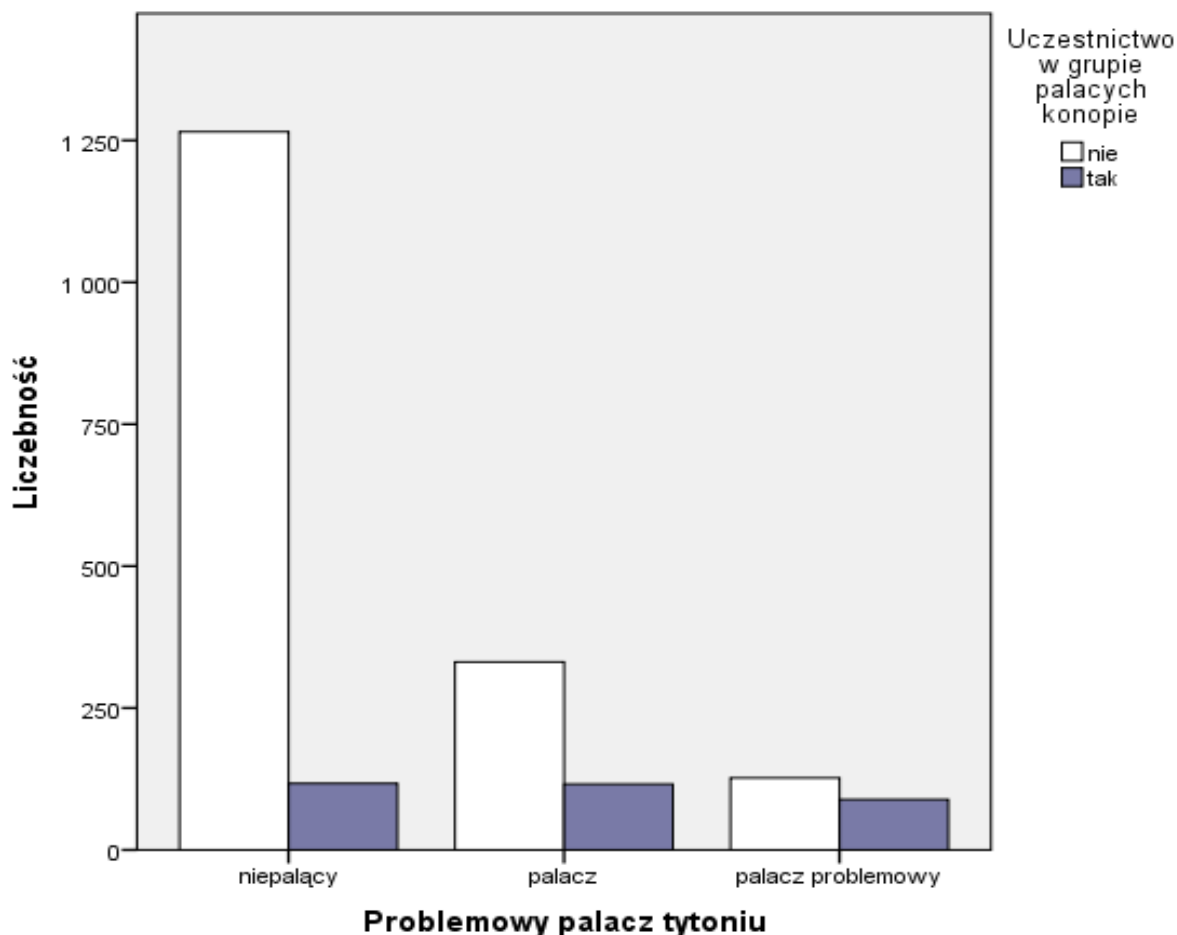

Również problemowi użytkownicy marihuany częściej niż ci nieproblemowi palacze otaczają się rówieśnikami, których większa część pali marihuanę. Związek jest umiarkowanie silny (R Pearsona 0,35). Posiadanie większej ilości palących marihuanę znajomych również wiąże się słabo z częstszym graniem w gry hazardowe (R Pearsona 0,27) i podobnie z problemowym uprawianiem hazardu (R Pearsona 0,24). Jak wszędzie w tym przypadku - związek polega na dużo bardziej prawdopodobnej nieobecności palących marihuanę wśród znajomych podczas, gdy hazardziści mogą kolegować się z palaczami i z podobnym prawdopodobieństwem nie mieć ich wśród znajomych.

Nie tylko posiadanie palących marihuanę znajomych wiąże się z ryzykownymi zachowaniami, ale także bycie członkiem grupy palących

konopie w umiarkowany sposób może być wykorzystywane jako predyktor: palenia tytoniu (R Pearsona 0,29), problemowego palenia tytoniu (R Pearsona 0,31) - co pokazuje wykres 28.

Wykres 28. Problemowe palenie tytoniu w zależności od uczestnictwa w grupie palących marihuane

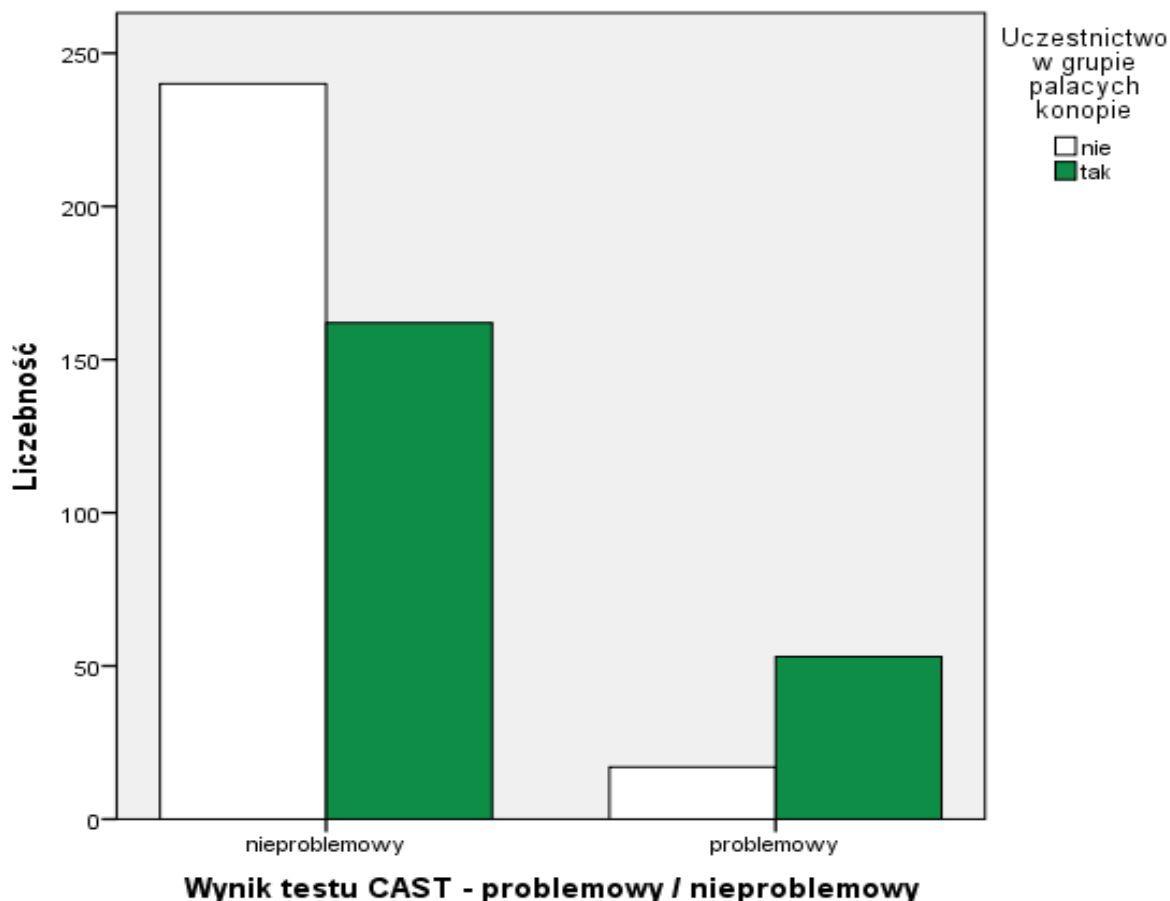

Uczestnictwo w grupie palaczy konopi także zwiększa ryzyko zachowań związanych z alkoholem. Umiarkowanie łączy się z częstotliwością picia w zeszłym roku (R Pearsona 0,28) i słabo z przekroczeniem progu nietrzeźwości w zeszłym roku (R Pearsona 0,24). W umiarkowany sposób łączy się również z zachowaniami ryzykownymi po użyciu alkoholu - ci, którzy nie robili takich rzeczy, również bardzo rzadko należeli do grupy palaczy marihuany (R Pearsona 0,35).

Zachowania związane z używaniem substancji psychoaktywnych także - rzecz jasna - wiążą się z przynależnością do grupy palaczy marihuany. Najmocniej związane jest używanie marihuany w ostatnim roku - R Pearsona 0,43 oznacza umiarkowanie silny związek. Słabiej koreluje używanie amfetaminy (R Pearsona 0,26) i podobnie dopalaczy w ciągu

ostatniego roku (R Pearsona 0,26). Bycie członkiem grupy palących marihuanę również słabo wiąże się z byciem problemowym użytkownikiem (według testu CAST). Ilustruje to wykres 29.

Wykres 29. Problemowi użytkownicy marihuany w zależności od uczestnictwa w grupie palaczy marihuany

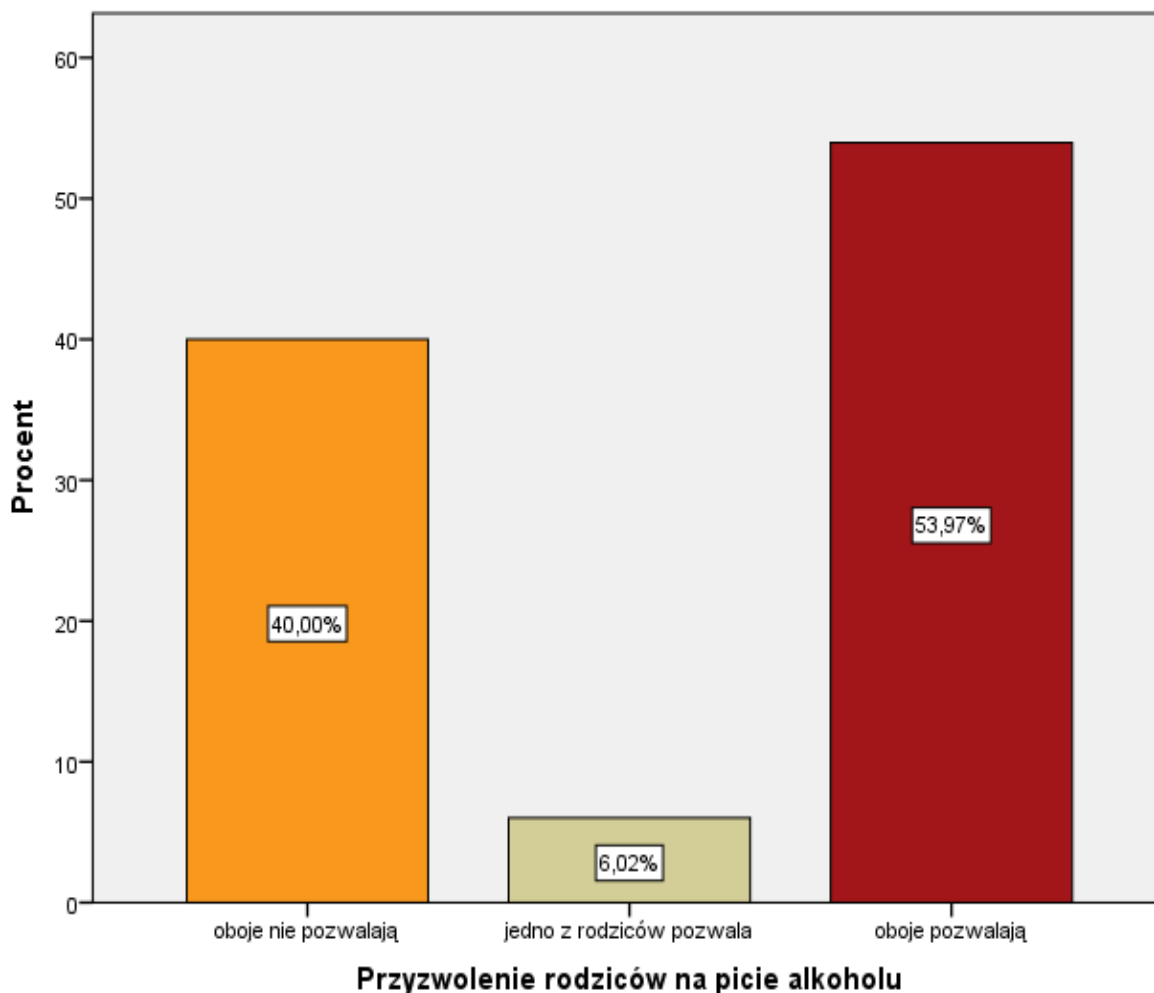

3.3.3. Rodzinne

W tej części raportu, przedstawione zostały wyniki analiz, dotyczące wpływu środowiska rodzinnego na realizowane przez uczniów zachowania ryzykowne.

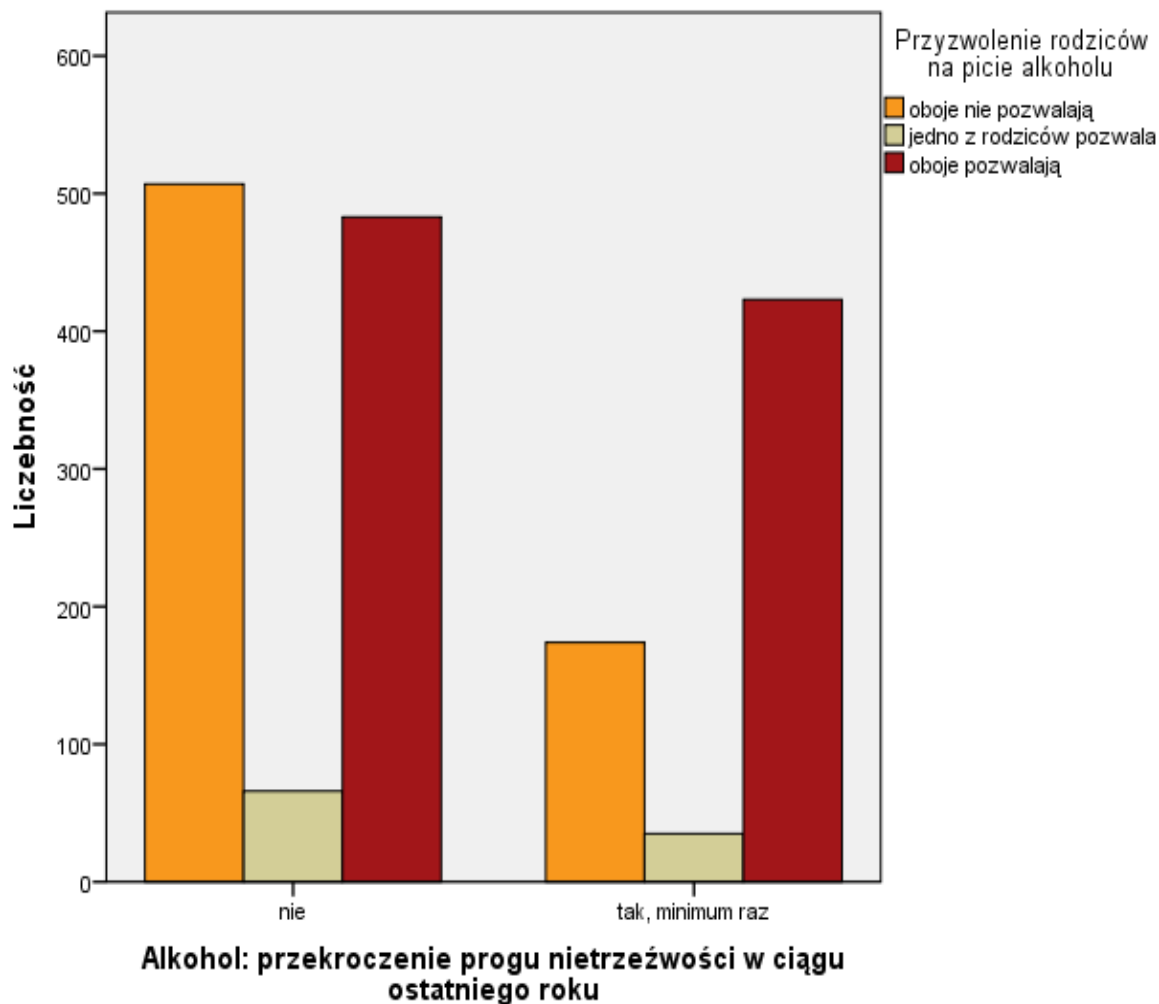
Na podstawie dostępnych danych stwierdzono, że aż 44,6% badanych uczniów deklaruje przyzwolenie ze strony obojga rodziców, na używanie przez nich alkoholu – wykres 30. Mniejsza grupa, bo co trzeci uczeń twierdzi natomiast, że jego rodzice nie udzielają mu takowej zgody.

Wykres 30. Przyzwolenie rodziców na używanie alkoholu - rozkład odpowiedzi

Konserwatywna postawa rodziców dotycząca picia napojów alkoholowych przez ich dzieci sprawia, że częstotliwość z jaką uczniowie upijają się jest istotnie mniejsza w porównaniu z grupą dzieci, których rodzice mają w tym zakresie bardziej liberalne poglądy – wykres 31. Związek między przyzwoleniem rodziców na spożywanie alkoholu a częstotliwością przekraczania przez uczniów progu nietrzeźwości okazał się istotny choć słaby (R Personna = 0,210).

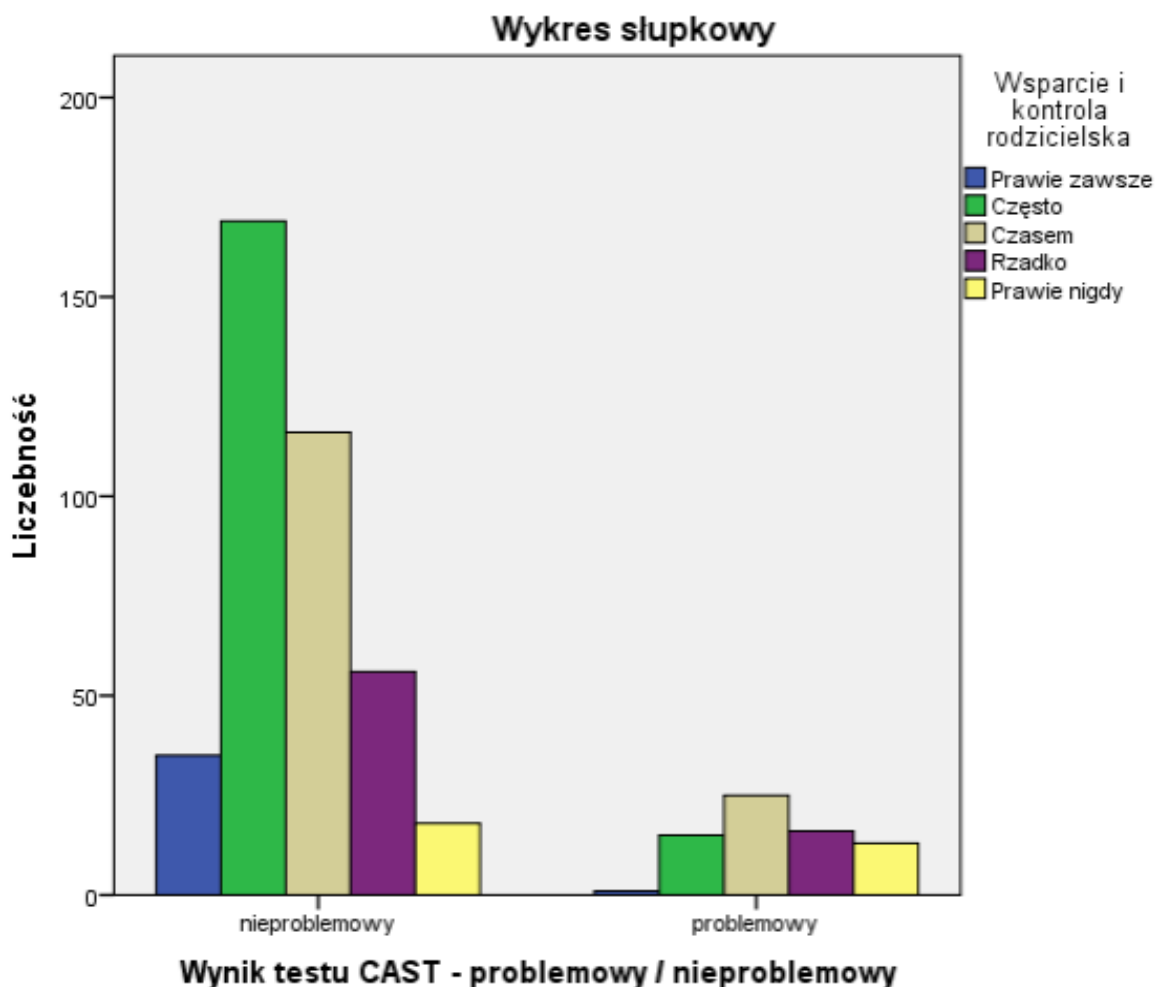
Wykres 31. Przyzwolenie rodziców na używanie alkoholu a przekroczenie progu nietrzeźwości

Drugim istotnym czynnikiem wpływającym na częstotliwość używania substancji psychoaktywnych przez dziecko jest ilość otrzymywanego od rodziców wsparcia emocjonalnego oraz poczucia kontroli ze strony rodziców. Poczucie kontroli rodzicielskiej oraz otrzymywane od rodziców wsparcie emocjonalne deklarowało 59,3% badanych uczniów. Brak kontroli rodzicielskiej przy jednoczesnym braku wsparcia z ich strony deklarowało natomiast 3,5% uczniów.

Uczniowie posiadający niski poziom wsparcia rodzicielskiego oraz pozostający poza ich kontrolą, częściej okazywali się problemowymi użytkownikami przetworów konopi (na podstawie testu CAST) w porównaniu z uczniami, którzy otrzymywali takie wsparcie oraz mieli poczucie kontroli rodzicielskiej – wykres 32.

Wykres 32. Kontrola rodzicielska a problemowe używanie przetworów konopi

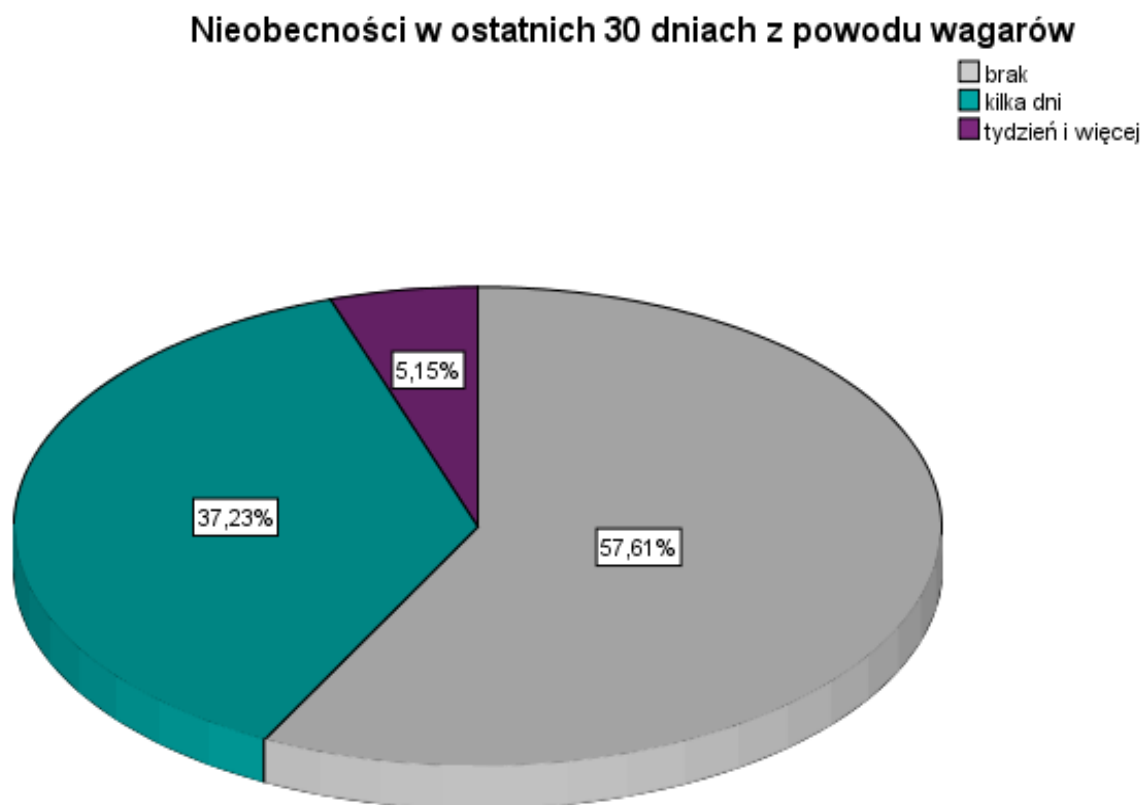
Zależność między wsparciem i kontrolą rodzicielską, a problemowym używaniem przetworów konopi przez młodzież okazała się słaba (R Persona = 0,245), ale istotna statystycznie.

3.3.4. Szkolne

Jednym z ważniejszych czynników wpływających na angażowanie się uczniów w zachowania ryzykowne, jest ich sytuacja szkolna. W tym miejscu poddamy analizie wpływ czynników wynikających bezpośrednio z sytuacji szkolnej uczniów na używanie substancji psychoaktywnych i czynności kompulsywne.

Dane uzyskane w badaniu ESPAD 2015 wskazują, że ponad połowa badanych uczniów w województwie opolskim nie opuściła ani jednego dnia nauki szkolnej (w czasie ostatniego miesiąca przed badaniem) z powodu wagarowania.

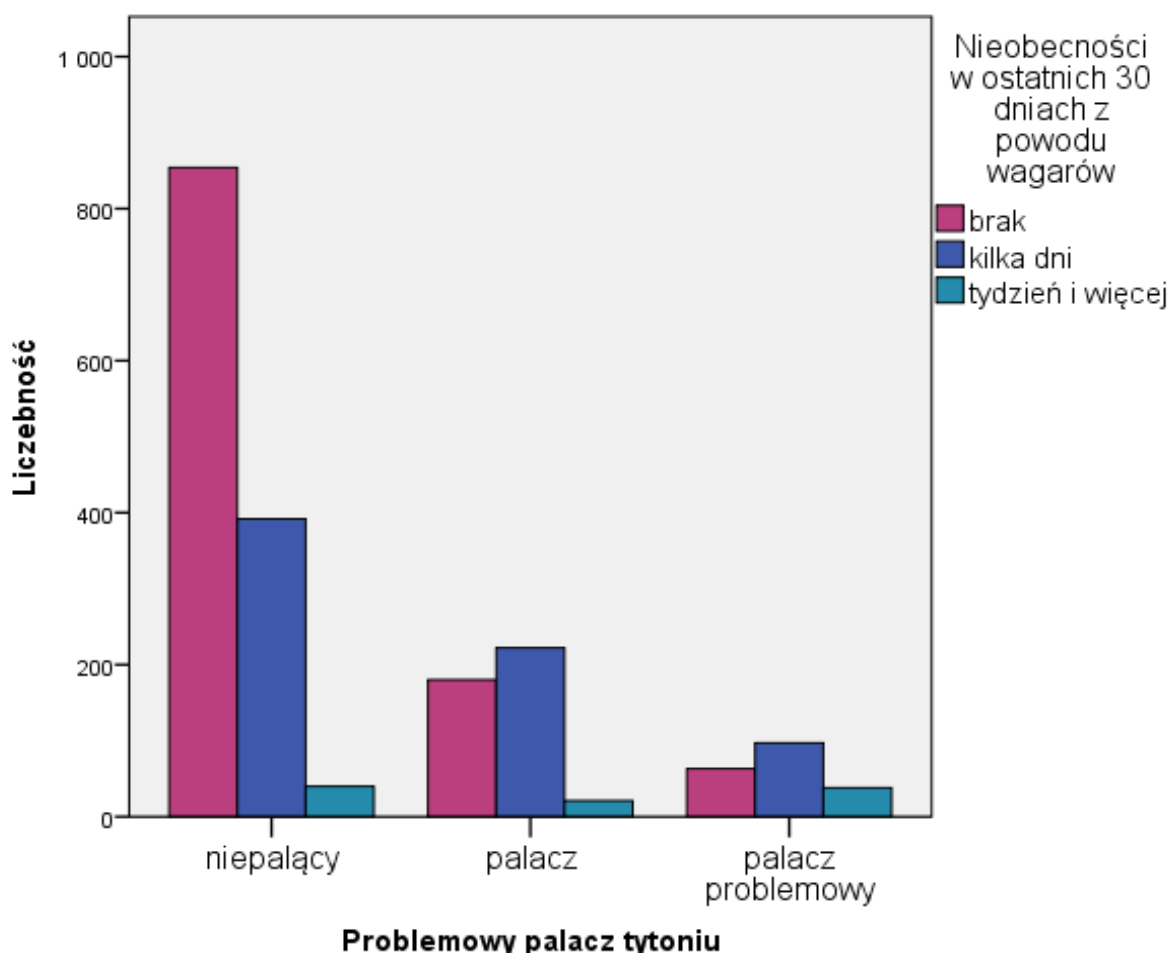
Wykres 33. Wagarowanie - rozkład odpowiedzi.

Informacje zobrazowane na wykresie 33 uwidaczniają, że 53% badanych uczniów nie opuściło żadnego dnia nauki na miesiąc przed badaniem, a 34,2% zadeklarowało kilkudniową nieobecność z powodu wagarów. Do ponad tygodniowej nieobecności przyznało się 4,7% uczniów.

Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują, iż wagarowicze częściej niż osoby nie wagarujące okazywali się problemowymi palaczami tytoniu. Związek ten jest słaby ($R_{\text{Persona}} = 0,288$), ale istotny (wykres poniżej).

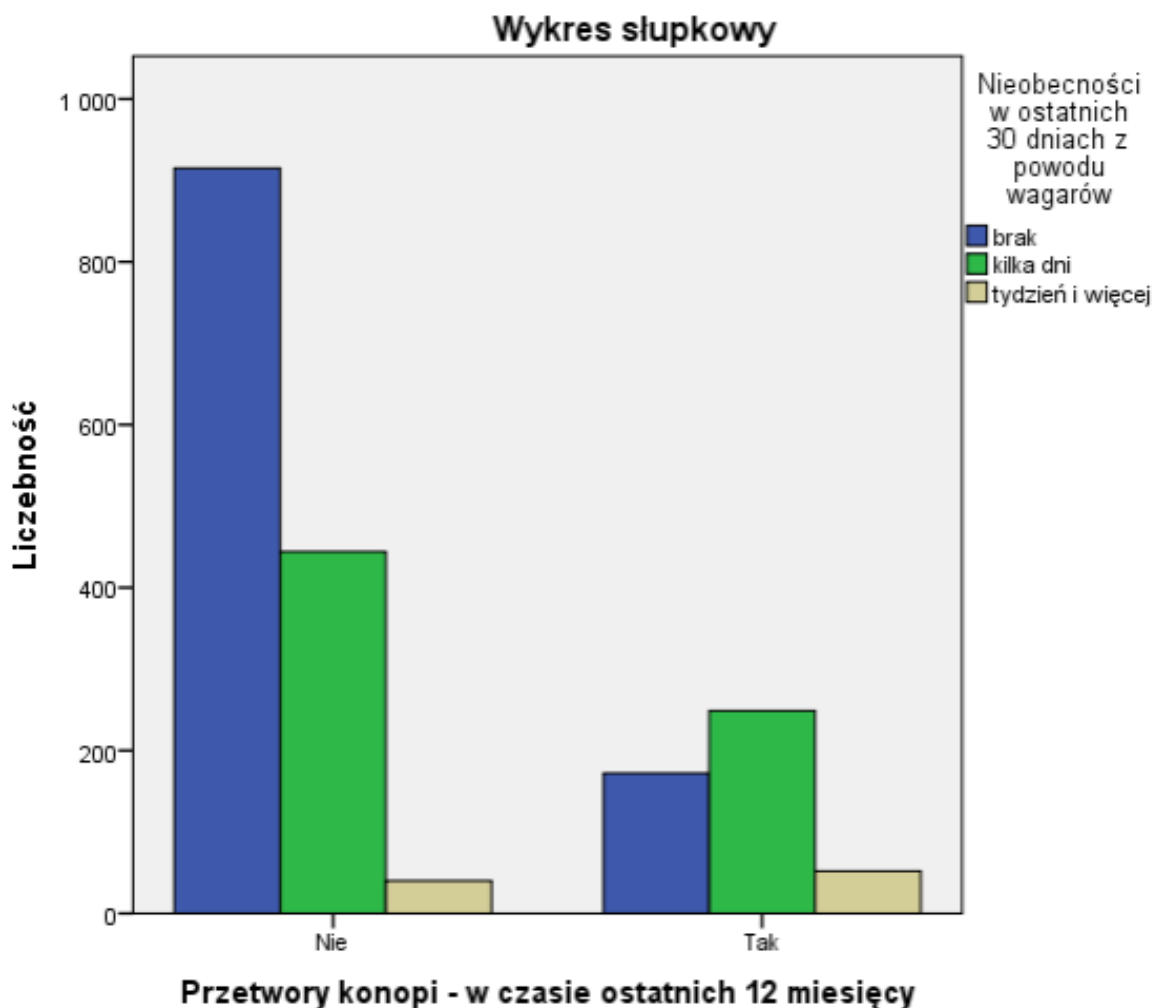
Wykres 34. Wagarowanie a problemowe używanie papierosów.

Uczniowie opuszczający dni nauki szkolnej z własnej intencji również chętniej sięgali po napoje alkoholowe w ostatnich 12 miesiącach przed badaniem (umiarkowany związek, R Persona = 0,305), częściej przekraczali próg nietrzeźwości (słaby związek, R Persona = 0,267) oraz przedstawiali szczególnie ryzykowne zachowania pod wpływem alkoholu (umiarkowany związek R Persona, = 0,351).

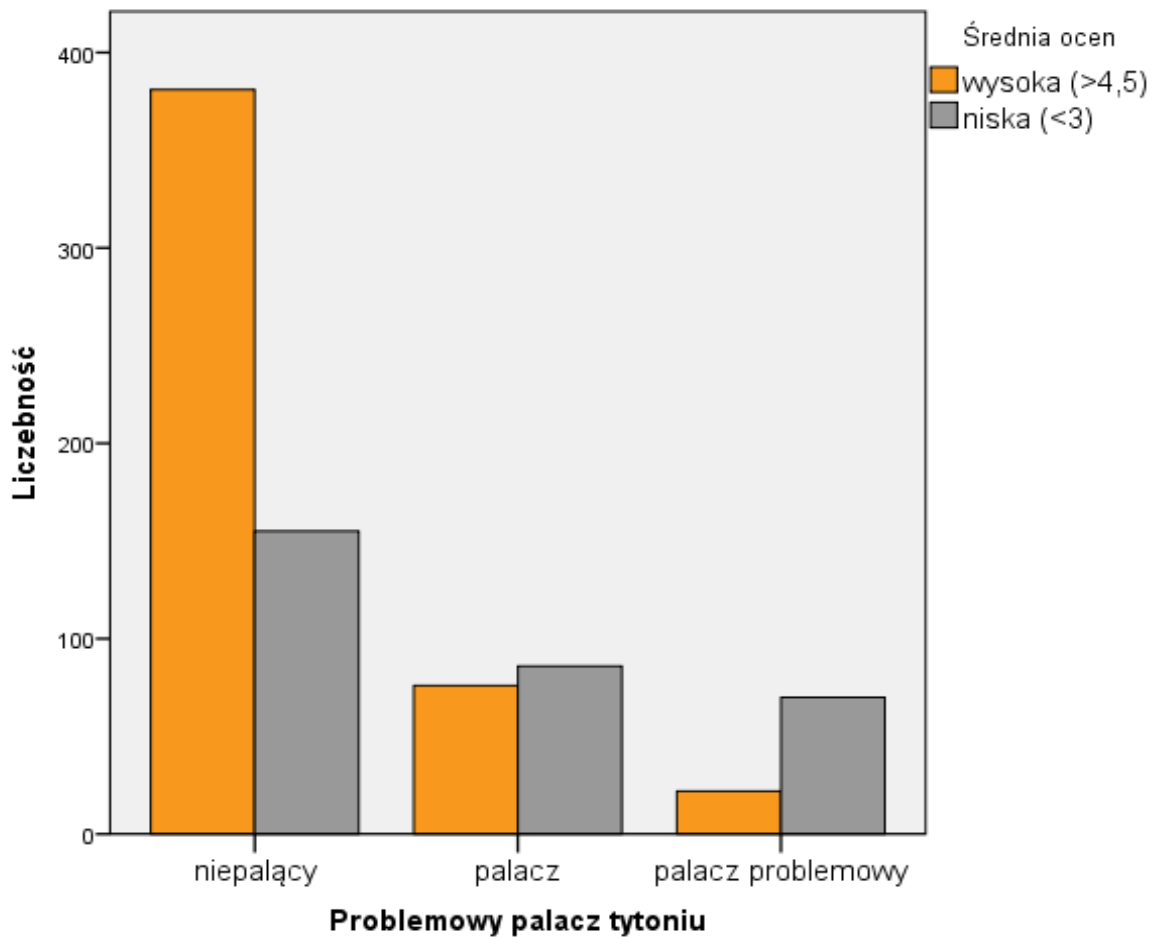
Wagarujący okazali się również częstszymi użytkownikami marihuany. Związek między częstotliwością używania marihuany a ilością nieobecności szkolnych okazał się słaby (R Persona = 0,274), ale istotny – wykres 35.

Wykres 35. Wagarowanie a używanie przetworów konopi.

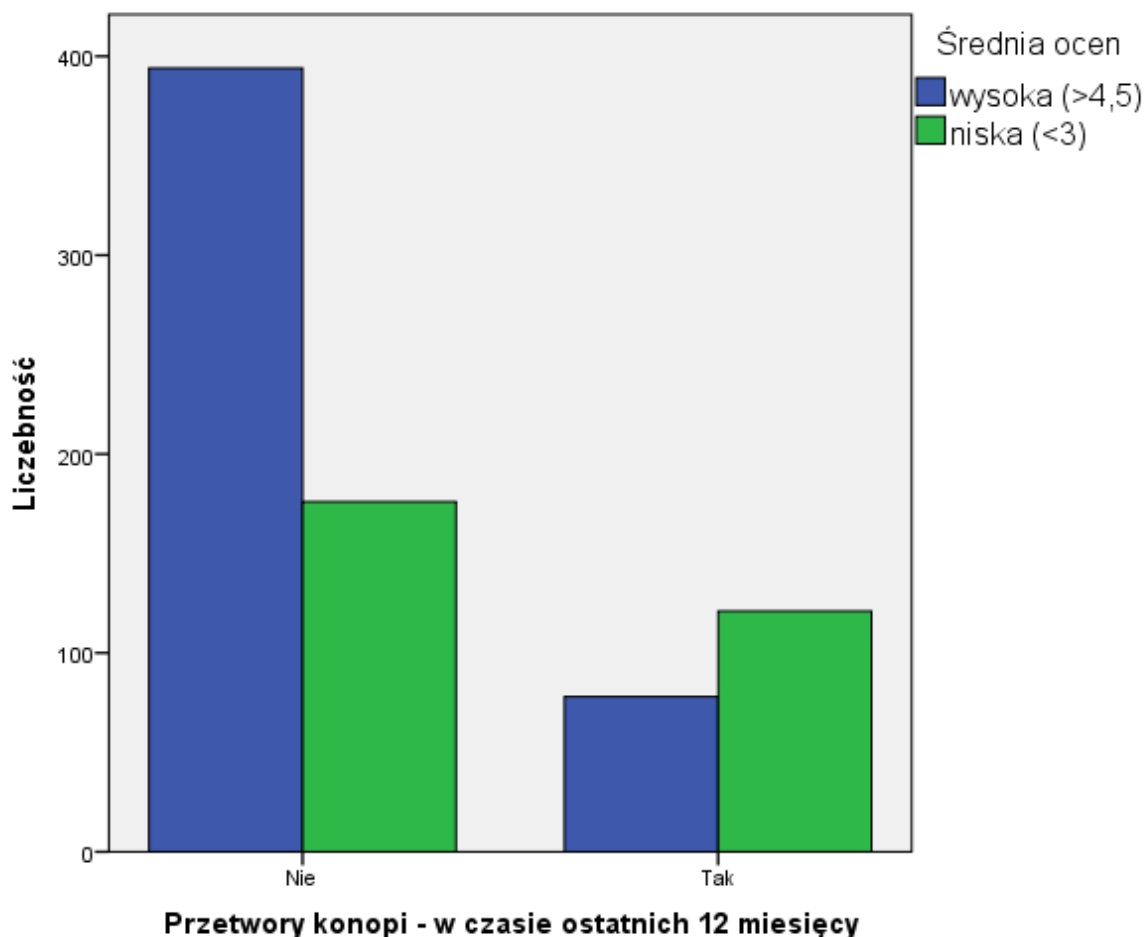
Istotny wpływ na używanie substancji psychoaktywnych okazała się mieć również średnia ocen szkolnych, jaką uzyskiwali uczniowie. Przeprowadzone analizy wskazują, że uczniowie uczący się dobrze lub bardzo dobrze częściej okazywali się uczniami niepalącymi (umiarkowany związek, R Persona = 0,311) oraz rzadziej problemowo używali wyrobów tytoniowych (umiarkowany związek, R Persona = 0,336), niż uczniowie z niskimi wynikami w nauce – wykres 36.

Wykres 36. Średnia ocen a problemowe palenie papierosów.

Uczniowie osiągający wysokie wyniki w nauce, częściej okazują się być abstynentami alkoholowymi (słaby związek, R Personna=0,222) oraz rzadziej używają przetworów konopi (słaby związek, R Personna=269). Wyniki współzmienności między paleniem przetworów konopi oraz osiąganymi wynikami szkolnymi zobrazowano na wykresie 37.

Wykres 37. Średnia ocen a używanie przetworów konopi w okresie ostatnich 12 miesięcy.

3.3.5. Szerszy kontekst społeczny

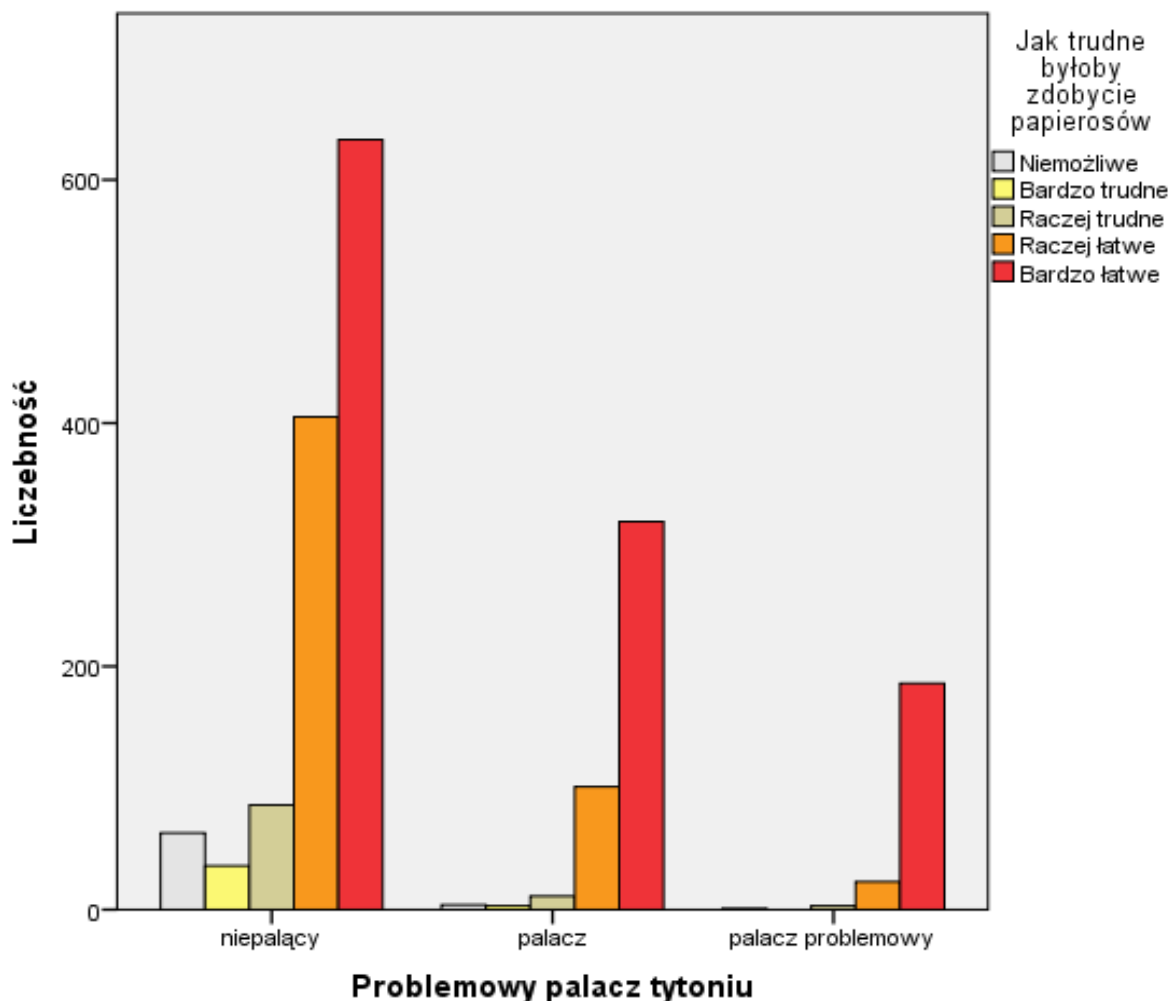
W tej części raportu, przedstawione zostaną wyniki analiz dotyczące współzmienności między dostępnością do środków psychoaktywnych, a częstością ich używania.

Dla badanych uczniów w województwie opolskim nabywaniu wyrobów tytoniowych nie stanowi szczególnej trudności. Ponad 80% uczniów twierdzi, że zdobycie papierosów jest łatwe lub bardzo łatwe. Zadanie to jest niemożliwe do zrealizowania jedynie dla 3,3% uczniów. Warto podkreślić, że uczniowie są w zdecydowanej większości osobami niepełnoletnimi.

Pogłębione analizy dowiodły, iż uczniowie, którzy twierdzili, że zdobycie papierosów nie jest dla nich trudną sprawą, częściej sięgali po papierosa w ciągu ostatnich dwunastu miesięcy przed badaniem (słaby związek, R Persona = 0,244). Problemowi użytkownicy wyrobów tytoniowych, również

częściej posiadali subiektywne przekonanie o tym, że papierosy są wyrobem łatwo dostępnym (słaby związek, R Persona = 0,245), w odróżnieniu od osób niepalących. Zależności te zobrazowane zostały na poniższym wykresie.

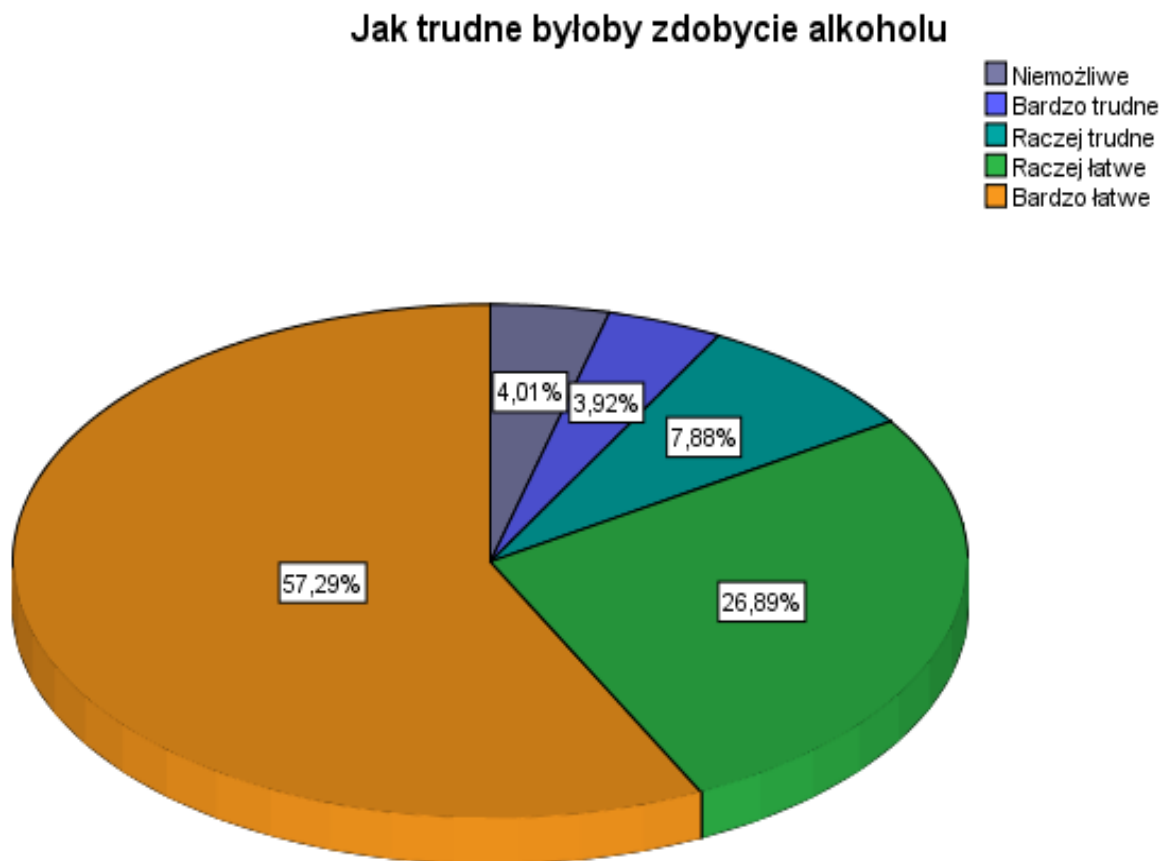
Wykres 38. Dostępność papierosów a problemowe używanie papierosów.

Analizy dowiodły również, iż uczniowie twierdzący, że papierosy są łatwo dostępne, częściej piją alkohol w porównaniu z uczniami, którzy są przekonani o trudnej dostępności do tytoniu. Korelacja ta okazała się umiarkowanie silna (R Persona = 0,411) oraz istotna.

Taka sytuacja może wynikać z faktu, że młodzież posiada przekonanie - podobnie jak w przypadku papierosów - o niewielkich trudnościach w zdobywaniu alkoholu - wykres poniżej.

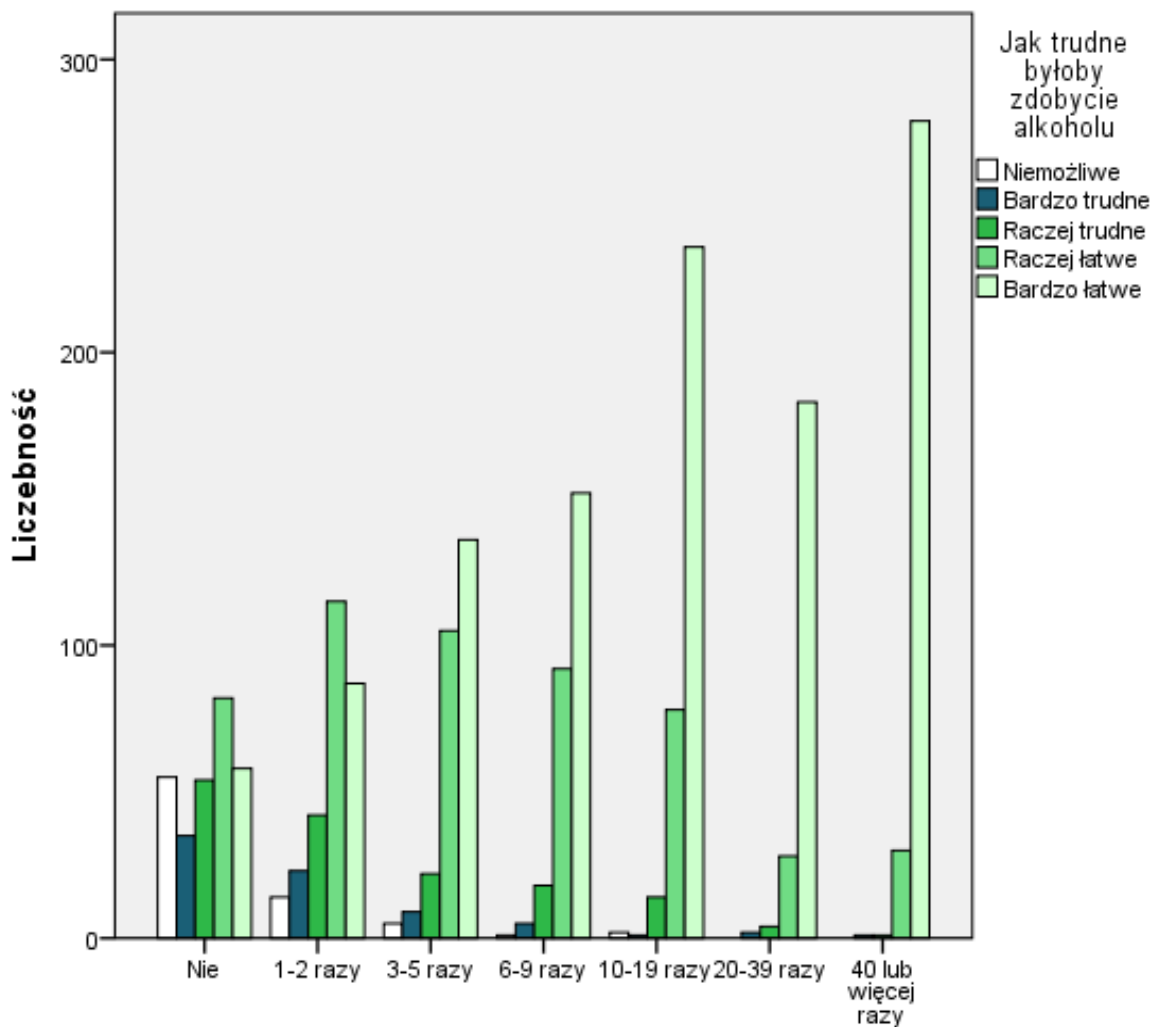
Wykres 39. Dostępność alkoholu - rozkład odpowiedzi.

Większa część młodzieży przekonana jest o tym, że nie ma trudności w nabywaniu napojów alkoholowych (81% uczniów). Jedynie jedna na 25 osób twierdzi, że zdobycie alkoholu było by dla niej zupełnie niemożliwe.

Osoby posiadające subiektywne przekonanie o dużej trudności w zdobyciu alkoholu, używają go rzadziej w porównaniu z osobami, które takiego przekonania nie posiadają – wykres 40.

Wykres 40. Dostępność alkoholu a okazjonalne używanie alkoholu.

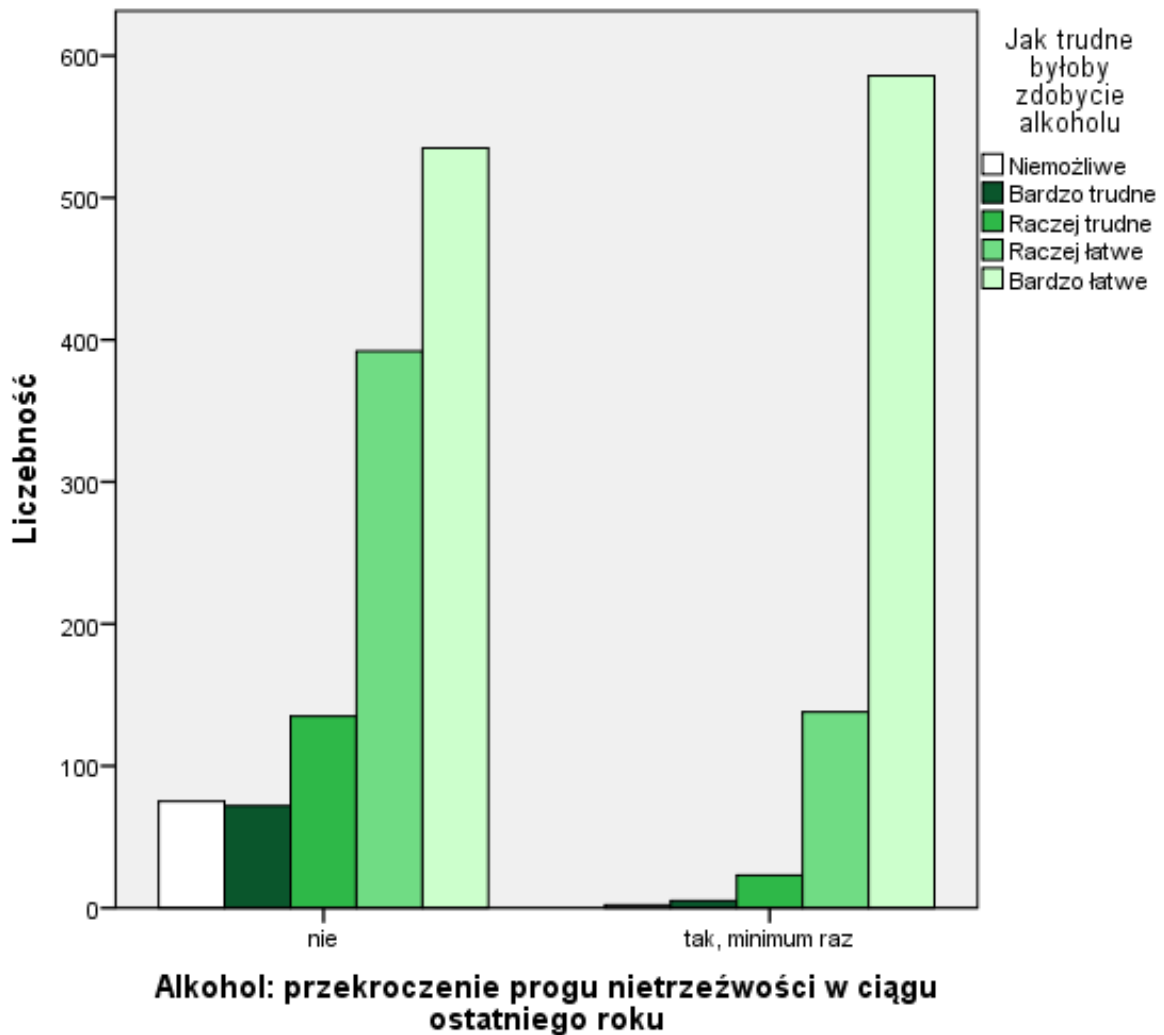

Picie alkoholu - ile razy w czasie ostatnich 12 ...

Związek między przekonaniem ucznia na temat łatwości w zdobyciu alkoholu, a częstotliwością z jaką go spożywa jest umiarkowanie silny ($R_{\text{Personna}} = 0,510$) i istotny.

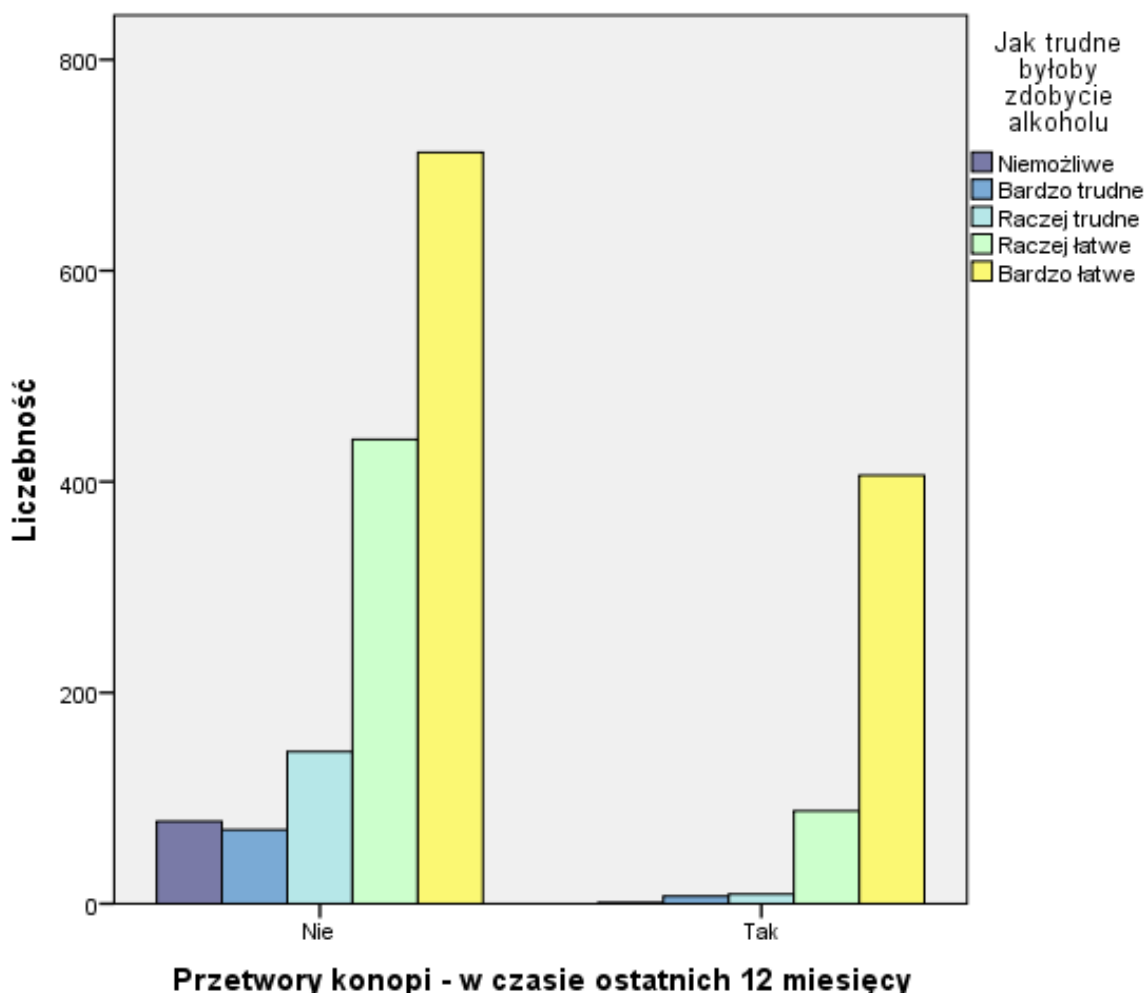
Analizy pogłębione dowiodły również, iż młodzież deklarująca małą dostępność do alkoholu, rzadziej upijała się w okresie ostatniego roku, w porównaniu z uczniami posiadającymi przekonanie o dużej dostępności (umiarkowany związek, $R_{\text{Personna}} = 0,328$). Wyniki analiz tego obszaru zaprezentowano na wykresie 41.

Wykres 41. Dostępność alkoholu a przekroczenie progu nietrzeźwości w ciągu ostatnich 12 miesięcy.

Badania wykazały również wpływ subiektywnego poziomu dostępności do napojów alkoholowych na doświadczenia z innymi substancjami. Uczniowie twierdzący, że z łatwością są w stanie zdobyć alkohol, częściej używają przetworów konopi, niż uczniowie mający z tym problem (wykres 42). Współzależność ta nie jest tak silna jak w przypadku picia alkoholu (R Personna, 0,257), ale okazała się istotna.

Wykres 42. Dostępność alkoholu a używanie przetworów konopi w okresie ostatnich 12 miesięcy.

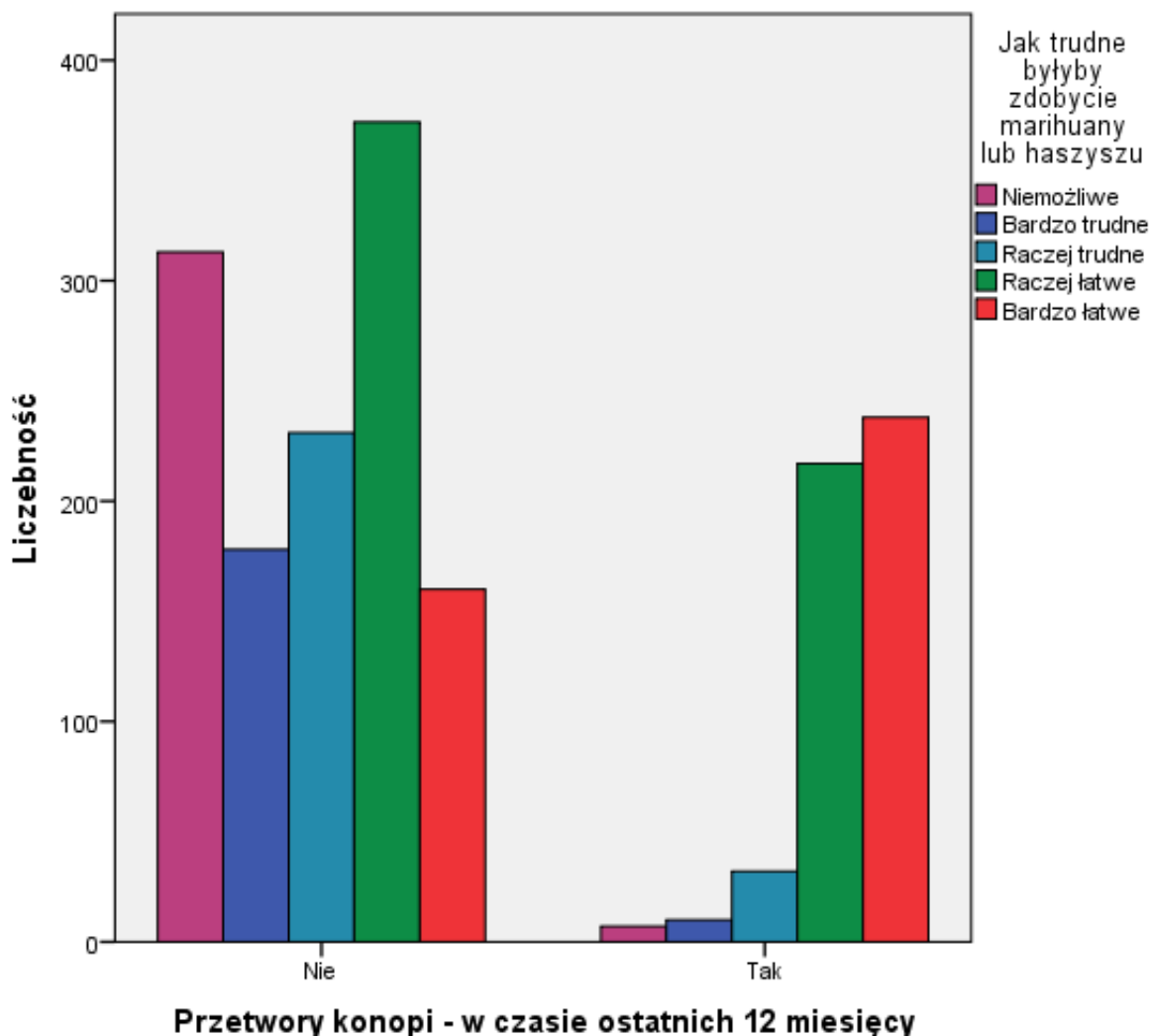

Bardziej spolaryzowane wydają się być wyniki dotyczące przekonań uczniów na temat dostępności do marihuany i haszyszu. Okazuje się, że dla 15,5% uczniów zdobycie przetworów konopi jest niewykonalne. Natomiast 19,5% twierdzi, że zadanie to jest bardzo łatwe do zrealizowania.

Pogłębione analizy wyników badań ESPAD 2015 dowiodły, iż przekonanie na temat dostępu do przetworów konopi, z umiarkowaną siłą (R Personna, 0,486), wpływa na częstość spożywania napojów alkoholowych przez uczniów oraz na częstość upijania się w okresie ostatnich dwunastu miesięcy.

Ponadto istnieje również umiarkowanie silna korelacja (R Personna, 0,456), między przekonaniem o łatwej dostępności do marihuany, a jej używaniem – wykres 43. Z tego też powodu możemy z dużym prawdopodobieństwem założyć, że uczniowie deklarujący łatwość zdobycia marihuany, używają jej częściej, niż uczniowie którzy takich deklaracji nie składają.

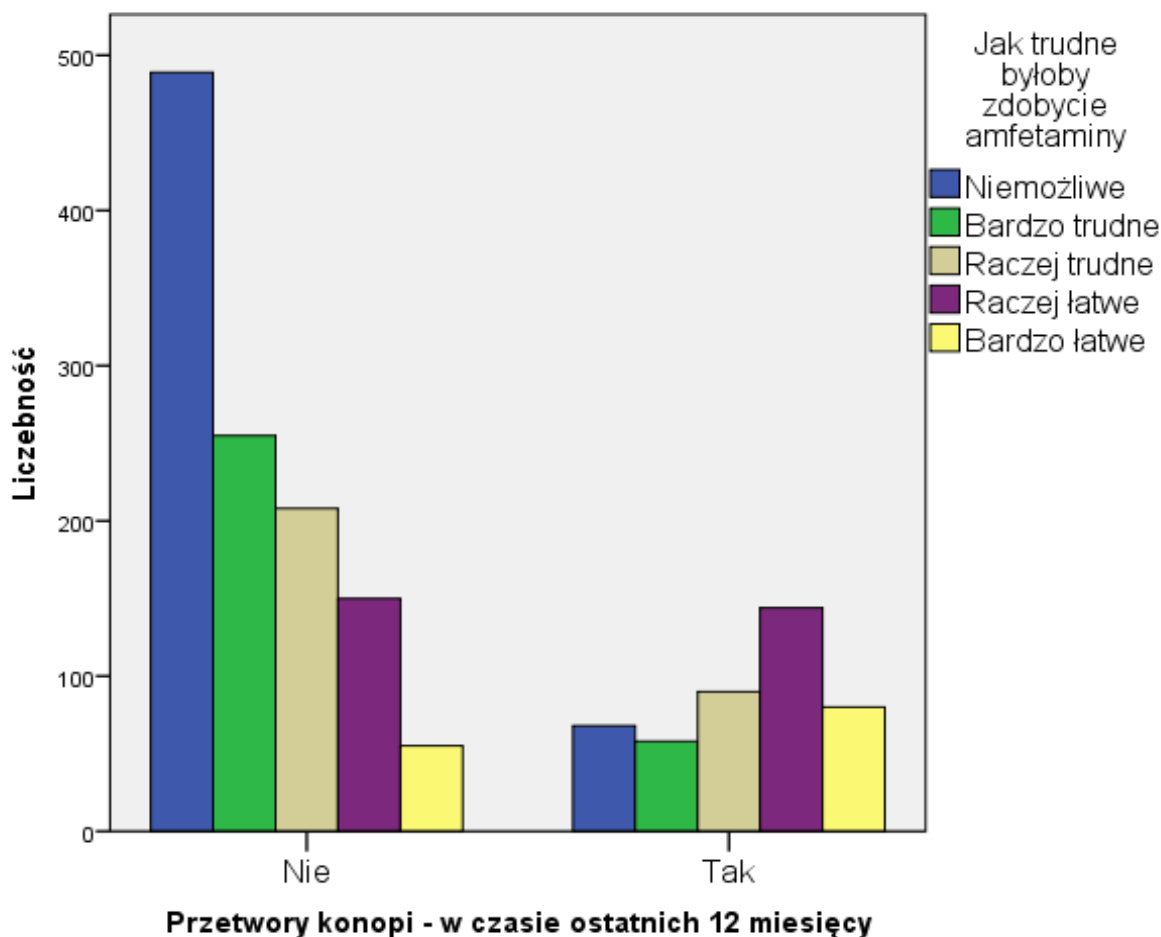
Wykres 43. Dostępność przetworów konopi a używanie marihuany w czasie ostatnich 12 miesięcy.

Zdobycie amfetaminy okazuje się trudniejsze dla przeciętnego ucznia, niż zdobycie wcześniej opisywanych substancji psychoaktywnych. Wśród uczniów oceniających możliwości zdobycia amfetaminy, jedynie 6,8% stwierdziło, że jej zdobycie jest bardzo łatwe. Natomiast 42,3% deklaruje, że dostęp do amfetaminy jest bardzo trudny lub wręcz niemożliwy.

Wyniki przeprowadzanych analiz dowodzą, że wśród uczniów posiadających przekonanie o łatwym dostępie do amfetaminy, częściej znajdują się tacy, którzy używali marihuany w okresie ostatnich 12 miesięcy (umiarkowany związek, R Persona 0,361) – wykres 44. Podobna współzależność dotyczy używania marihuany w sposób problemowy (słaby związek, R Persona = 0,260).

Wykres 44. Dostępność amfetaminy a używanie przetworów konopi w okresie ostatnich 12 miesięcy.

Jak można się było tego spodziewać, przekonania młodzieży o dostępności amfetaminy korelują również z częstotliwością jej używania. Okazuje się, iż uczniowie twierdzący, że amfetamina jest łatwo dostępna, częściej (umiarkowany związek, R Persona = 0,334) używali jej w ostatnim roku przed badaniem, w porównaniu z uczniami twierdzącymi, że dostęp do niej nie jest łatwy.

Subiektywne przekonania uczniów o możliwości zdobycia nowych środków psychoaktywnych – „dopalaczy” korelują z używaniem przez nich substancji psychoaktywnych w ostatnich 12 miesiącach. Jak się okazuje, uczniowie posiadający przekonanie o łatwym dostępie do „dopalaczy” częściej niż inni używali w ostatnim roku przetworów konopi (słaby związek, R Persona = 0,294), amfetaminy (słaby związek, R Persona = 0,220) oraz samych „dopalaczy” (słaby związek, R Persona = 0,2). Współzależności te okazały się słabe, ale w każdym z przypadków istotne statystycznie. Można więc przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że uczniowie mający przekonanie o łatwym

dostępie do narkotyków (lub deklarujący taką łatwość), częściej używają tych substancji, niż uczniowie którzy takiego przekonania nie posiadają.

3.3.6. Zachowania innego typu

W niniejszym punkcie przedstawione zostaną zależności między prezentowanymi przez uczniów zachowaniami ryzykownymi a różnymi aktywnościami młodzieży, ich przekonaniem i poglądami, których nie skategoryzowano gdzie indziej, a które z punktu widzenia badacza, ale i profilaktyka, czy wychowawcy, wydają się być istotne.

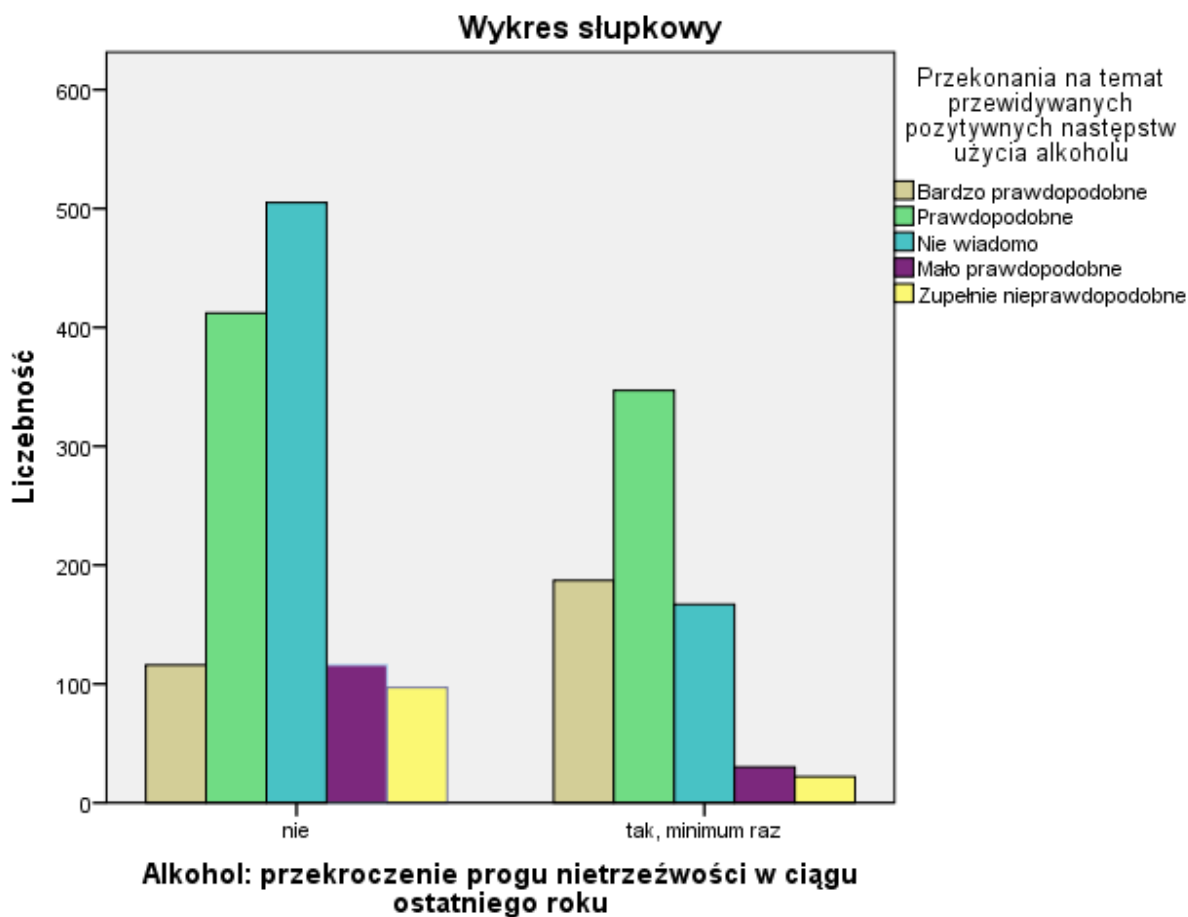
3.3.6.1. Postawy wobec substancji psychoaktywnych

Pogłębione analizy danych dowiodły, że ponad połowa uczniów (51,7%) przewiduje duże lub bardzo duże prawdopodobieństwo pojawienia się pozytywnych doznań po spożyciu alkoholu. Natomiast jedynie 13% uznało takie prawdopodobieństwo za małe lub żadne.

Uczniowie uważający, że spożycie alkoholu z dużym prawdopodobieństwem łączy się z pozytywnymi następstwami, używała go częściej w porównaniu z osobami, które takich przekonań nie posiadają. Korelacja ta okazała się słaba ($R_{\text{Person}} = 0,288$), ale istotna statystycznie.

Ponadto młodzież posiadająca pozytywne przekonania dotyczące skutków oddziaływania alkoholu, istotnie częściej przekraczała próg nietrzeźwości podczas ostatniego roku przed badaniem - wykres 45 ($R_{\text{Person}} = 0,279$) oraz istotnie częściej wykazywała zachowania szczególnego ryzyka po spożyciu alkoholu ($R_{\text{Person}} = 0,208$).

Wykres 45. Przekonania na temat przewidywanych pozytywnych następstw wypicia alkoholu a przekroczenie progu nietrzeźwości w ciągu ostatnich 12 miesięcy.

Ciekawym jest natomiast fakt, że wysoka ocena prawdopodobieństwa zaistnienia negatywnych następstw picia alkoholu, nie ma wpływu na częstość spożywania alkoholu przez uczniów. Jak można by się spodziewać, przekonani, że wypicie alkoholu przyniesie negatywne skutki, powinny powstrzymać młodego człowieka przed konsumpcją. Analizy dowodzą jednak, że jest to błędne założenie, nie ma bowiem takiej zależności, co może stanowić ważną odpowiedź dla treści działań profilaktycznych na poziomie uniwersalnym.

Ze względu na współzmienną analizowanych zachowań i przekonań, trzeba również zaznaczyć, że uczniowie częściej używający alkoholu w ostatnich dwunastu miesiącach, częściej też twierdzili, że jego użycie przyniesie pozytywne skutki. Częstość picia, nie różnicuje jednak wyników oceniających prawdopodobieństwo wystąpienia negatywnych jego skutków.

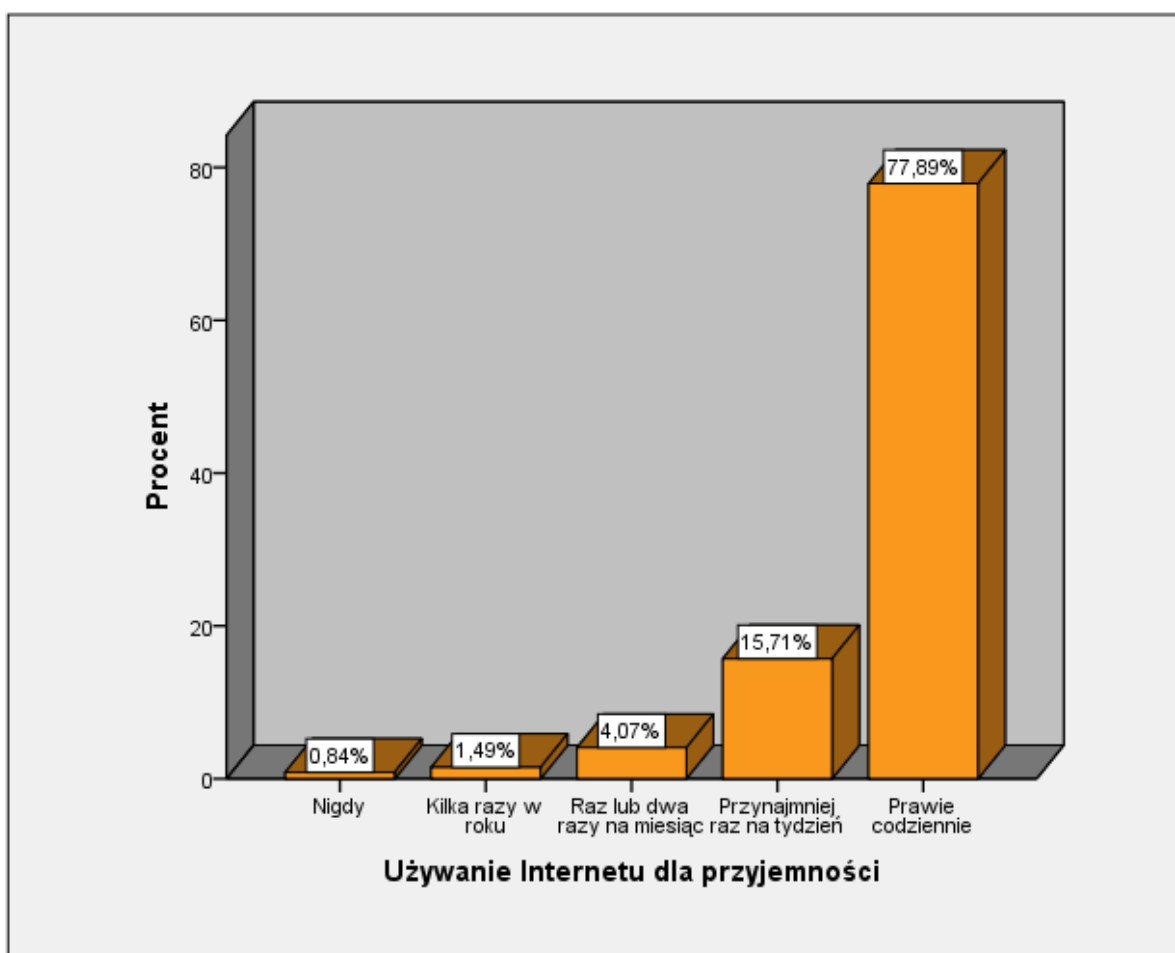
Przekonania na temat następstw (pozytywnych oraz negatywnych) palenia marihuany, nie korelowały lub korelowały ze znikomym natężeniem z częstością jej palenia w okresie ostatnich 12 miesięcy. Można więc stwierdzić z dużym prawdopodobieństwem, że przekonania o pozytywnych następstwach użycia marihuany nie wpływają bezpośrednio na zachowania konsumpcyjne. Podobna zależność dotyczy przekonania o negatywnych następstwach palenia marihuany – nie mają one wpływu na podejmowane zachowania.

3.3.6.2. Używanie internetu

Wyniki przeprowadzonych badań jednoznacznie wskazują, że ilość czasu spędzonego w internecie nie ma związku z tym, jak często młodzi ludzie sięgają po substancje psychoaktywne.

Na wykresie 46 przedstawiony został procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie o częstotliwość wykorzystywania internetu dla przyjemności.

Wykres 46. Używanie internetu dla przyjemności - rozkład odpowiedzi.

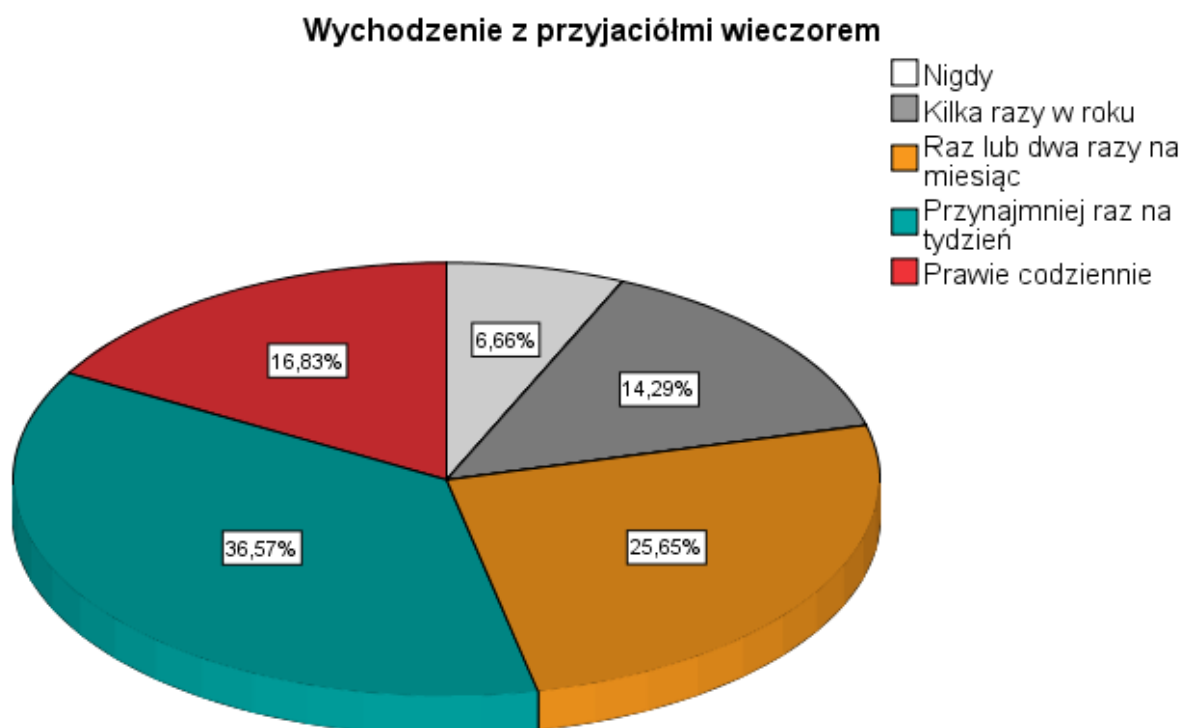
Wyniki zobrazowane na powyższym wykresie wskazują, iż ponad $\frac{3}{4}$ uczniów praktycznie codziennie wykorzystuje internet dla przyjemności. Dalsze 15,5% uczniów robi to co najmniej jeden raz w tygodniu, a niecały 1% nie używa w ogóle internetu dla rozrywki.

Co bardzo istotne, czas wykorzystywany na aktywności związane z internetem, nie koreluje w ogóle, lub koreluje w bardzo słabym stopniu z graniem w gry komputerowe czy objawami nadużywania mediów społecznościowych.

3.3.6.3. Spędzanie czasu wolnego

Czas wolny oraz sposób w jaki młodzież go wykorzystuje, może mieć znaczenie dla częstości występowania zachowań ryzykownych dotyczących używania substancji psychoaktywnych. W tej części raportu wskazane zostały najsilniejsze współzależności między tymi zachowaniami oraz dodatkowo cechami uczniów.

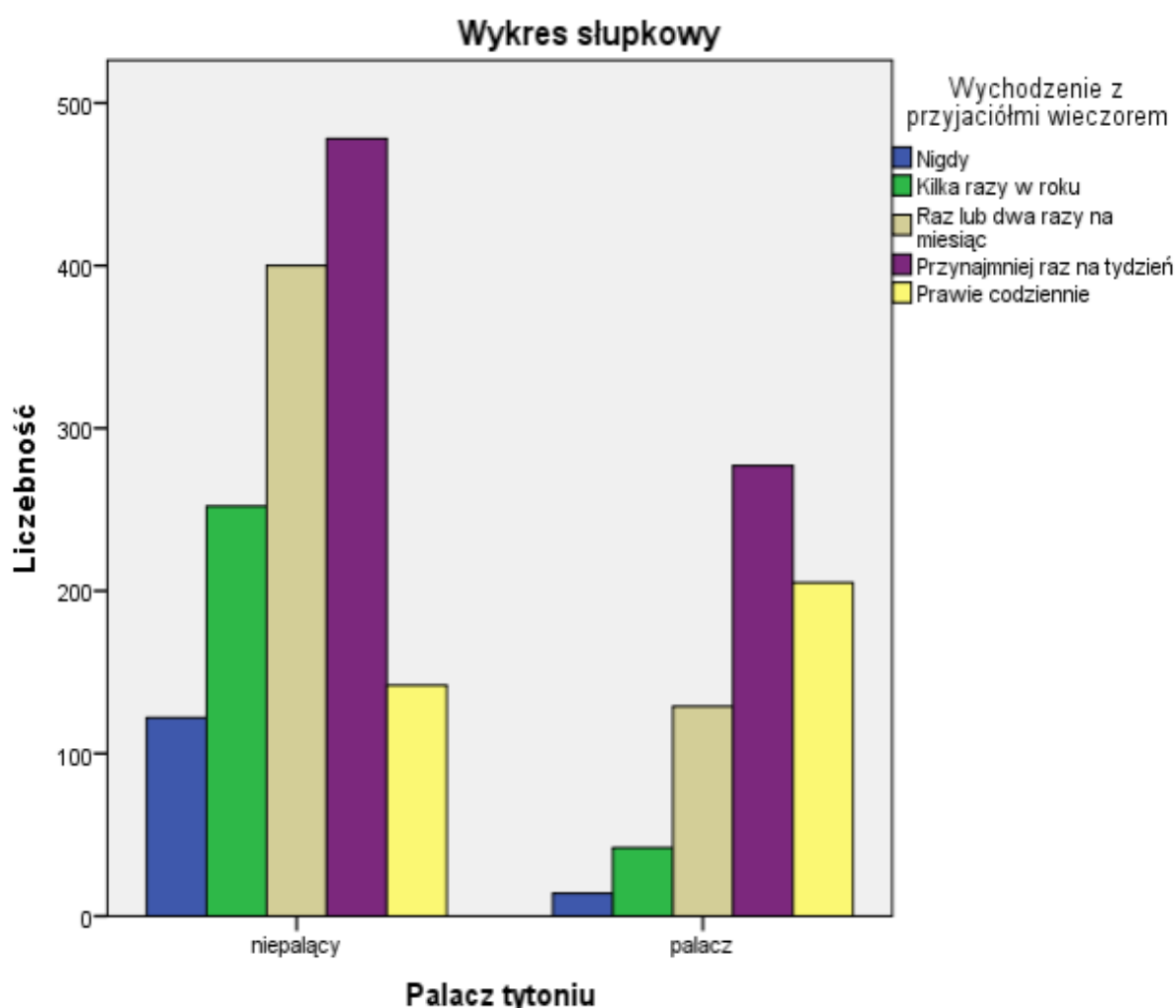
Wykres 47. Wieczorne wyjścia z przyjaciółmi - rozkład odpowiedzi.

Ponad połowa osób biorących udział w badaniu uczestniczy w wieczornych spotkaniach z grupą przyjaciół przynajmniej jeden raz w tygodniu. Natomiast 16,7% osób uczestniczy w takich spotkaniach prawie codziennie. Stosunkowo niewielki odsetek (6,6% badanych) nigdy nie spotyka się wieczorami ze znajomymi.

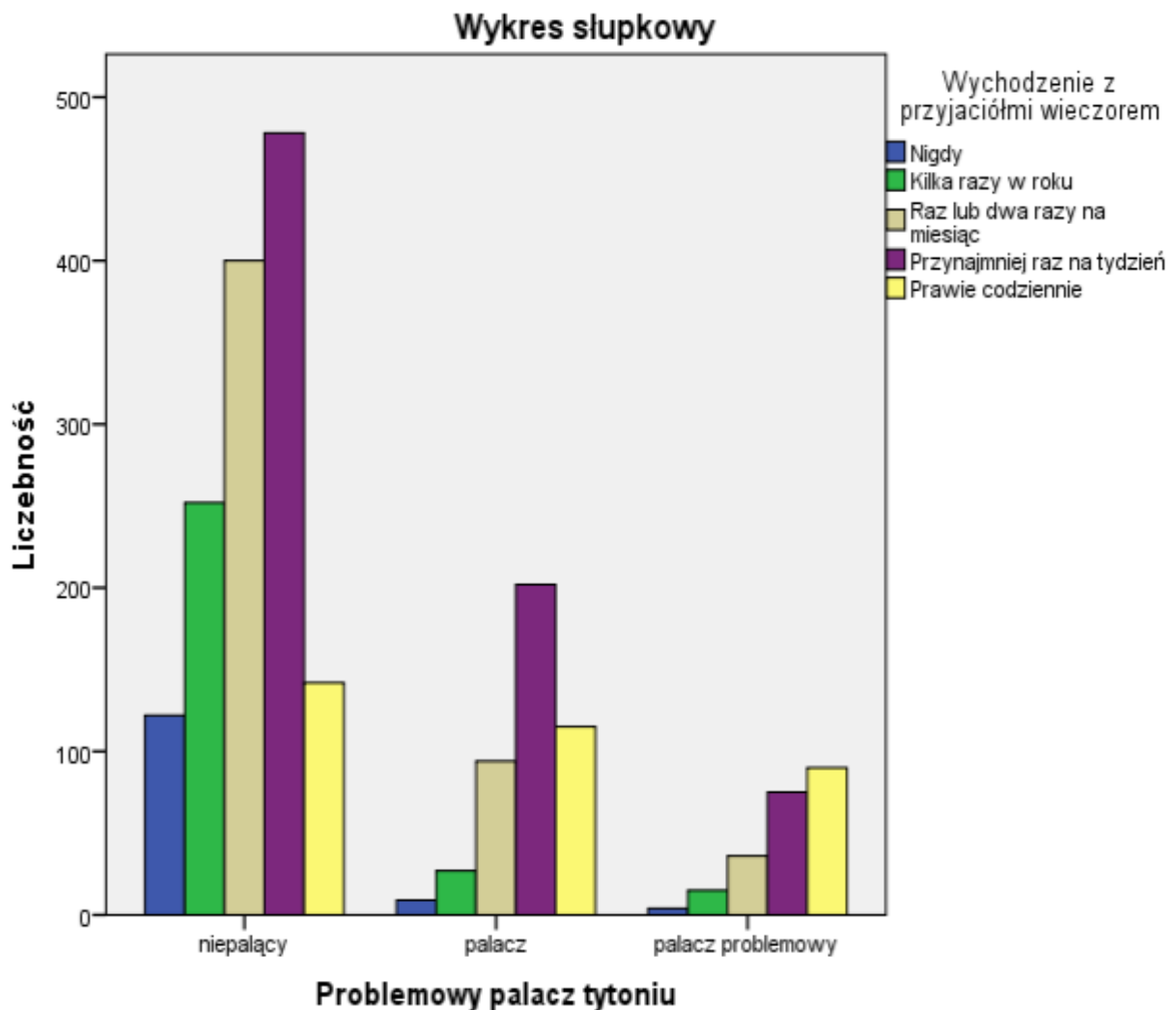
Okazuje się, że uczniowie którzy częściej spotykają się wieczorami ze swoimi przyjaciółmi, częściej też palą papierosy (wykres 48). Związek ten jest umiarkowany ($R_{\text{Person}} = 0,306$) i istotny statystycznie.

Wykres 48. Wieczorne wyjścia z przyjaciółmi a palenie papierosów w okresie ostatnich 30 dni.

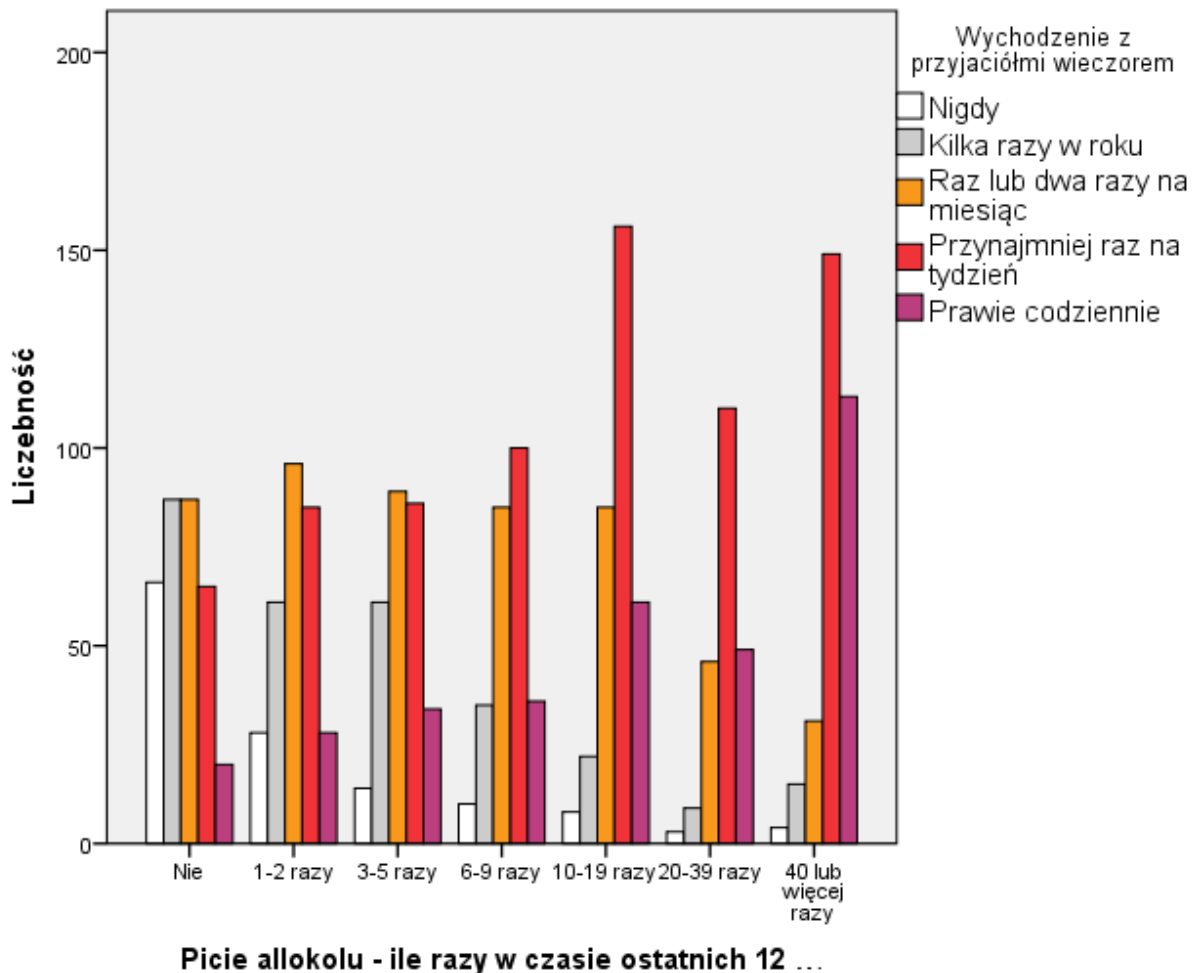
Co ciekawe, ilość wypalanych przez uczniów papierosów koreluje dodatnio z częstością wieczornych spotkań ze znajomymi. Uczniowie, którzy częściej wieczorami spotykali się ze swoimi przyjaciółmi, częściej też okazywali się problemowymi użytkownikami wyrobów tytoniowych (wypalali więcej niż 6 papierosów dziennie) – wykres 49.

Wykres 49. Wieczorne wyjścia z przyjaciółmi a problemowe używanie papierosów.

Analogiczną dynamikę obserwujemy w przypadku używania przez uczniów alkoholu. Osoby częściej uczestniczące w wieczornych spotkaniach towarzyskich okazywały się też osobami pijącymi więcej alkoholu (wykres 50). Korelacja między tymi zachowaniami okazała się umiarkowanie silna (R Personna = 0,426) i istotna.

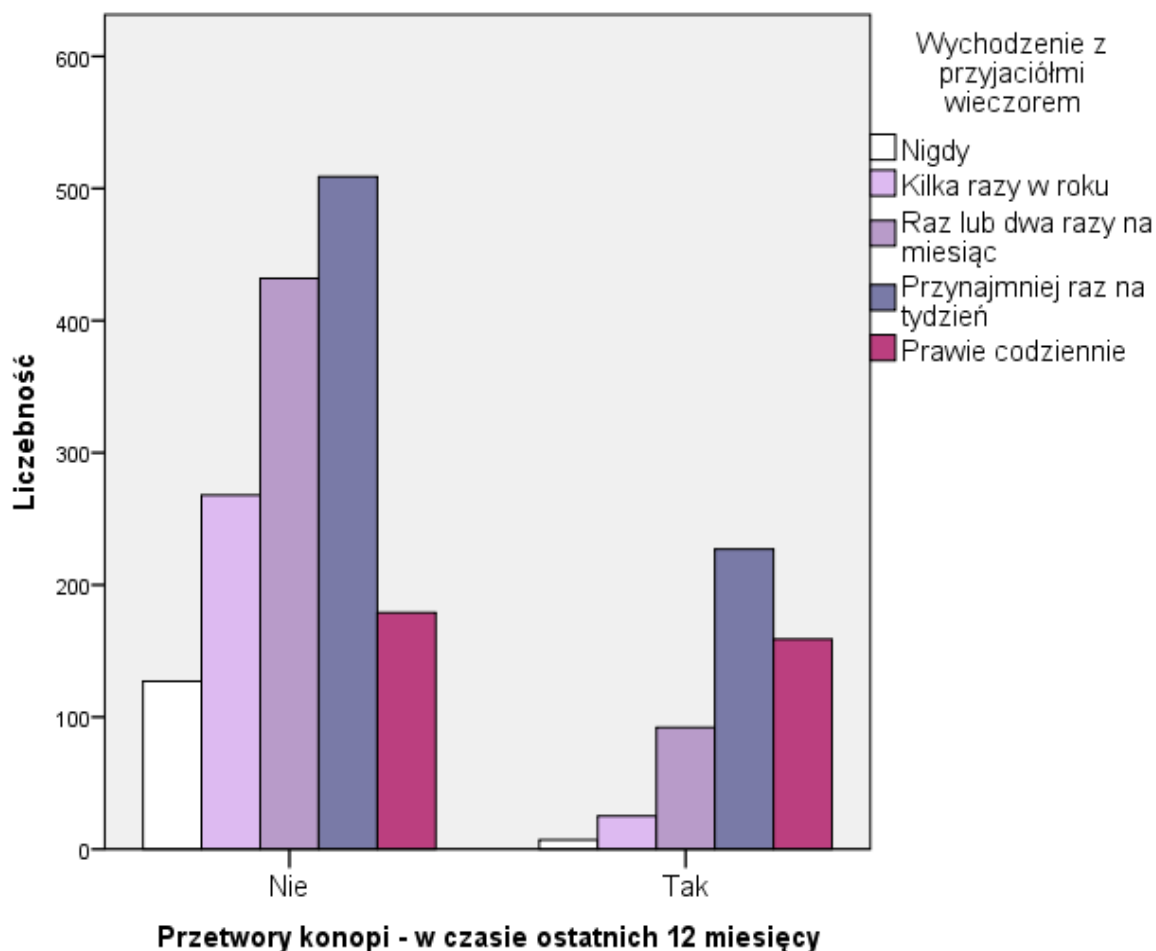
Wykres 50. Wieczorne wyjścia z przyjaciółmi a okazjonalne używanie alkoholu.

Wskaźnikiem pogłębiania się problemów związanych z używaniem alkoholu jest przekraczanie progu nietrzeźwości. Badania dowiodły, iż uczniowie którzy częściej spotykali się wieczorem ze swoimi przyjaciółmi, istotnie częściej też upijali się w ostatnim roku przed badaniem (umiarkowany związek, $R_{\text{Person}} = 0,298$) oraz prezentowali więcej zachowań szczególnego ryzyka po spożyciu alkoholu (umiarkowany związek, $R_{\text{Person}} = 0,298$).

Częstość wieczornych spotkań towarzyskich koreluje także z częstością sięgania po przetwory konopi (umiarkowany związek, $R_{\text{Person}} = 0,295$) – wykres 51.

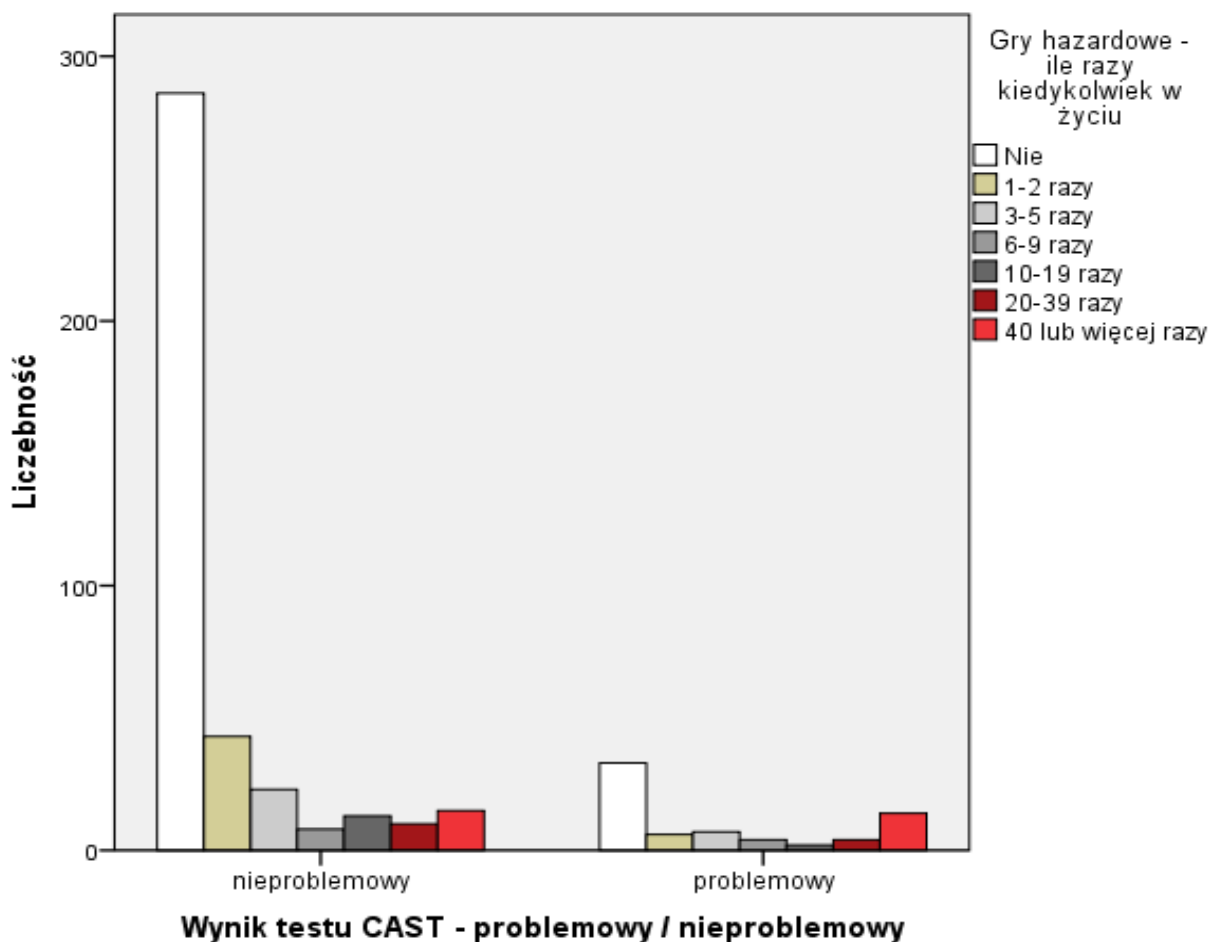
Wykres 51. Wieczorne wyjścia z przyjaciółmi a używanie przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy.

Wyniki badań wskazują ponadto współzależność między wieczornymi spotkaniami ze znajomymi i używaniem nowych substancji psychoaktywnych ($R \text{ Pearsona} = 0,212$). Uczniowie spędzający wieczory u przyjaciół, częściej używali dopalaczy w ostatnim roku, w porównaniu z uczniami, którzy wieczory spędzają w domu.

Kolejnym zachowaniem uczniów, którego współzależność badano w toku przeprowadzonych analiz, jest granie w gry hazardowe na pieniądze. Jak wskazują wyniki badania, jedynie nieco ponad $\frac{1}{5}$ (22,6%) uczniów biorących udział w badaniu ESPAD 2015 w woj. opolskim, grała kiedykolwiek w gry hazardowe na pieniądze.

Wykres 52. Granie w gry hazardowe a problemowe używanie przetworów konopi.

Badania jednoznacznie potwierdziły, iż uczniowie grający w gry hazardowe, w odróżnieniu od pozostałych, istotnie częściej okazywali się być problemowymi użytkownikami przetworów konopi (na podstawie diagnozy - test CAST) – wykres 52. Korelacja ta okazała się istotna ($R_{\text{Pearson}} = 0,259$).

3.4. Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych

Jednym z podstawowych fundamentów współczesnej profilaktyki uzależnień jest teoria czynników ryzyka oraz czynników chroniących. Redukcja tych pierwszych i wzmacnianie drugich ma zasadniczy wpływ na jakość oraz skuteczność oddziaływań profilaktycznych w obszarze uzależnień od środków psychoaktywnych oraz uzależnień behawioralnych.

Wcześniejsze badania wielu autorów doprowadziły do stworzenia listy czynników chroniących i ryzyka w uzależnieniach od substancji

psychoaktywnych – patrz: tabela 1, rozdział 2. Część z nich znalazła się w kwestionariuszu ankiety ESPAD używanym do badań młodzieży szkolnej w woj. opolskim w 2015 roku. Dzięki tym danym oraz ich pogłębionym analizom, możliwe było oszacowanie realnego wpływu tych czynników na prezentowane zachowania ryzykowne młodzieży. W pierwszej kolejności zaprezentowane zostaną czynniki chroniące i czynniki ryzyka, których wpływ na używanie substancji psychoaktywnych został potwierdzony – tabela 22.

Tabela 22. Czynniki chroniące i czynniki ryzyka mające wpływ na używanie substancji psychoaktywnych.

Czynniki chroniące	Czynniki ryzyka
Postawa nietolerancji wobec palenia papierosów	Wagarowanie
Postawa antyalkoholowa	Niskie oceny szkolne
Postawa nietolerancji wobec używania amfetaminy	Wysoka dostępność alkoholu
Postawa nietolerancji wobec używania dopalaczy	Dostępność środków psychoaktywnych – papierosów, przetworów konopi, amfetaminy, dopalaczy
Kontrola rodzicielska	Pozytywna postawa wobec marihuany
	Używanie substancji psychoaktywnych przez rówieśników - palenie papierosów
	Używanie substancji psychoaktywnych przez rówieśników - palenie konopi
	Picie alkoholu przez kolegów
	Przyzwolenie rodziców na używanie alkoholu

Skuteczne czynniki chroniące:

Postawa nietolerancji wobec używania substancji jako czynnik chroniący, okazał się mieć największy pozytywny wpływ na częstotliwość takich doświadczeń, wśród uczniów klas III klas gimnazjalnych oraz II ponadgimnazjalnych szkół województwa opolskiego. Czynnik ten należy rozumieć jako brak tolerancji wobec używania substancji psychoaktywnych takich jak papierosy, alkohol, marihuana, dopalacze czy amfetamina. Okazuje się, że uczniowie którzy negatywnie oceniają takie zachowania, o wiele rzadziej je realizują.

Kolejnym czynnikiem chroniącym, którego skuteczność została potwierdzona w badaniu, jest kontrola rodzicielska (odczuwana przez dziecko). Uczniowie posiadający nadzór ze strony rodziców, prezentowali zachowania ryzykowne związane z używaniem substancji psychoaktywnych rzadziej, w porównaniu z uczniami, którzy nie mieli poczucia kontroli rodzicielskiej.

Skuteczne czynniki ryzyka:

Brak kontroli rodziców może wpływać na częste wagarowanie, a co za tym idzie niską średnią ocen uzyskiwanych przez młodzież. Wagarowanie oraz niska średnia ocen, w literaturze przedmiotu, mają udowodniony niekorzystny wpływ na używanie substancji psychoaktywnych. Analizy dokonane przez autorów niniejszego opracowania potwierdzają negatywny wpływ tych czynników na prezentowane zachowania ryzykowne uczniów.

Bardzo ważnym czynnikiem ryzyka, którego współzmiennność z używaniem substancji psychoaktywnych okazała się istotna, jest ich dostępność. Uczniowie deklarujący łatwy dostęp do substancji psychoaktywnych, używali ich znacznie częściej, niż ci, dla których zdobycie takich substancji było trudniejsze.

Podobnie istotna korelacja, która została potwierdzona, dotyczy używania substancji psychoaktywnych przez kolegów (papierosy, alkohol, marihuana). Przynależność do grupy rówieśniczej, posiadanie znajomych używających substancji, znacząco wpływa na podejmowanie zachowań konsumpcyjnych przez młodzież. Im większa grupa takich znajomych, tym większe prawdopodobieństwo używania substancji przez ucznia.

Również postawy wobec używania substancji okazały się ważnym czynnikiem ryzyka. Pozytywna postawa wobec używania marihuany, przewidywanie pozytywnych następstw jej użycia i jednocześnie negowanie konsekwencji takiego zachowania, współwystępuje z doświadczeniami konsumpcyjnymi. Im bardziej młody człowiek przekonany jest o tym,

że po użyciu substancji osiągnie pożądane, atrakcyjne dla niego doznania, tym częściej po tą substancję będzie sięgał. Jednocześnie negatywna postawa wobec danej substancji (opisany wcześniej czynnik chroniący) zmniejsza prawdopodobieństwo jej używania.

Ostatnim czynnikiem ryzyka, którego wpływ potwierdziły pogłębione analizy badań ESPAD 2015 w woj. opolskim, było przyzwolenie rodziców na używanie alkoholu. Brak sprzeciwu matki lub ojca wobec używania alkoholu przez dziecko istotnie wpływa na częstość jego doświadczeń z tą substancją, jak również na zdecydowanie bardziej problemowy aspekt jej używania – upijanie się.

Pogłębione analizy badań ESPAD nie potwierdziły natomiast wpływu części czynników ryzyka i chroniących na zachowania ryzykowne uczniów – tabela 23.

Tabela 23. Niepotwierdzone w badaniach czynniki chroniące i czynniki ryzyka.

Czynniki chroniące	Czynniki ryzyka
Udział w zajęciach pozalekcyjnych	Niska samoocena
Pozytywna postawa wobec zdrowia	Używanie alkoholu przez rodziców i bliskich krewnych
Wsparcie otrzymywane od przyjaciół	Niski poziom wykształcenia rodziców
Wysoki status ekonomiczny rodziny	Absencja szkolna (nie związana wyłącznie z intencją ucznia)
Pełna rodzina	Znajomość miejsc zakupu marihuany
Emocjonalne wsparcie rodziny	

Nieskuteczne czynniki chroniące:

Czynniki chroniącymi, których wpływ na prezentowane zachowania ryzykowne młodzieży został wcześniej opisany przez innych badaczy przedmiotu, a który nie został potwierdzony w niniejszym opracowaniu, są głównie czynniki odnoszące się do sytuacji rodzinnej i społecznej uczniów. Jak wynika z przeprowadzonych analiz, to czy uczeń otrzymuje emocjonalne wsparcie od członków swojej rodziny i przyjaciół, nie wpływa istotnie

na częstotliwość prezentowanych przez niego zachowań ryzykownych. Również inne czynniki rodzinne opisane przez wcześniejszych autorów - pełna rodzina (dziecko mieszka wraz z ojcem i matką) oraz wysoki status socjoekonomiczny rodziny nie wpływają istotnie na poziom przejawianych zachowań w aspekcie używania substancji psychoaktywnych i zaburzeń czynnościowych.

Używanie środków psychoaktywnych oraz problemowe zachowania czynnościowe uczniów nie współzależą też od ogólnej postawy prozdrowotnej.

Podobnie uczestnictwo w zajęciach pozalekcyjnych nie stanowi skutecznego czynnika chroniącego.

Nieskuteczne czynniki ryzyka:

Wyniki uzyskane w badaniu dowodzą, że również niektóre z analizowanych czynników ryzyka nie mają istotnego wpływu na prezentowane przez uczniów zachowania ryzykowne.

Uczniowie z niską samooceną, w porównywalnym stopniu prezentowali zachowania ryzykowne związane z używaniem substancji psychoaktywnych do tych uczniów, którzy mieli o sobie wysokie mniemanie.

Bez wpływu na intensywność różnych zachowań ryzykownych młodzieży pozostaje fakt używania przez rodziców alkoholu oraz ich poziom wykształcenia.

Podobnie ilość opuszczonych zajęć szkolnych (poza wagarami) nie ma związku z ilością doświadczeń z substancjami psychoaktywnymi.

Co ciekawe, również nie potwierdzono zależności między znajomością potencjalnych miejsc zakupu marihuany a doświadczeniami konsumpcyjnymi z tą substancją.

To, że opisywany wpływ pewnych czynników ryzyka i czynników chroniących przez innych badaczy przedmiotu nie został potwierdzony w niniejszych badaniach, może wynikać z kilku przyczyn. Pierwszą z nich jest fakt, iż dobór próby w badaniu ESPAD 2015 był dobozem celowanym, obejmującym swoim zasięgiem jedynie uczniów trzecich klas szkół gimnazjalnych oraz drugich szkół ponadgimnazjalnych. Drugim z powodów jest ograniczony zasięg geograficzny doboru próby, obejmujący jedynie województwo opolskie, co może się przekładać, choćby ze względu

na specyfikę socjodemograficzną regionu, na uzyskiwane rezultaty. Trzecim, i wydaje się najważniejszym powodem tego stanu rzeczy, są różnice w stosowanych narzędziach pomiaru niniejszego badania oraz badań wcześniejszych.

4. Podsumowanie

Dostęp do danych tak wysokiej jakości i tak szczegółowo opisujących sytuację młodych ludzi z województwa opolskiego pozwala na przedstawienie sytuacji w aspekcie zachowań problemowych i związanych z nimi postaw, ale również na analizę związków między tymi zjawiskami i odpowiedzi na pytania o ich wzajemne relacje.

Celem przeprowadzonej analizy było:

- Wskazanie czy zachowania ryzykowne współwystępują ze sobą: czy używanie przez ucznia określonej substancji psychoaktywnej, może świadczyć o używaniu innej.
- Ocena współzmienności między używaniem substancji (niejawna czynność), a specyficznymi zachowaniami, postawami i cechami ucznia (które są jawne, obserwowalne).
- Określenie, które czynniki ryzyka/chroniące (mierzone w badaniu ESPAD) mają wpływ na działania i postawy uczniów wobec zachowań ryzykownych, a które nie.

4.1. Wybrane zachowania ryzykowne: skale problemów

Analizę związków między zachowaniami i postawami, które prezentują jawnie uczniowie, należy opatrzyć krótkim komentarzem o skali zjawisk, których współwystępowanie odkryliśmy. Podstawowym powodem, jest ich znaczenie dla profilaktyki - wiedza o tym, jak wielu uczniów pali papierosy, jakiej części uczniów zdarzyło się używać substancji psychoaktywnych w ostatnim roku, czy - jak (stosunkowo) niewielu problemowo używa gier komputerowych, nadaje odpowiedni kontekst prezentowanym wynikom.

Używanie tytoniu przez młodzież w województwie opolskim to problem dotyczący 1/3 uczniów w badanym przedziale wiekowym, a co 10 uczeń pali papierosy w sposób wskazujący na problemowe używanie tytoniu:

- 67,2% uczniów biorących udział w badaniu zadeklarowało, że nie paliło wyrobów tytoniowych w ostatnich 30 dniach przed badaniem, natomiast 32,2% uczniów choć raz w 30 dniach przed badaniem zapaliło papierosa.

- 10,7 % uczniów, zadeklarowało wypalanie co najmniej 6 papierosów dziennie w ostatnich 30 dniach przed badaniem, co z dużym prawdopodobieństwem może stanowić o początkach uzależnienia.

Zdecydowana większość populacji uczniów, o której mowa to ludzie niepełnoletni. Mimo tego, bardzo wielu z nich używa alkoholu, a ponad $\frac{1}{3}$ upiła się w ciągu ostatniego roku:

- Przekroczenie progu nietrzeźwości wskazuje na problemowe używanie alkoholu - aż 36,9 % osób biorących udział w badaniu, zadeklarowała silne upicie się w okresie ostatniego roku.

Więcej niż jeden na dziesięciu uczniów w województwie opolskim w ciągu roku przed badaniem doświadczył bardzo ryzykownych zachowań po spożyciu alkoholu, np. prowadził pojazd, uprawiał seks bez zabezpieczenia lub miał kłopoty z policją:

- 13,5% uczniów badania, podejmowała zachowania szczególnego ryzyka pod wpływem alkoholu przynajmniej jeden raz w okresie ostatnich dwunastu miesięcy. $\frac{1}{4}$ doświadczyła minimum dwóch takich zachowań w ostatnim roku.

Jedna czwarta (24,8%) młodych ludzi z badanych przedziałów wiekowych w województwie opolskim użyła marihuany przynajmniej raz w roku poprzedzającym badanie.

Natomiast dyskutowane w ostatnim czasie częściej w literaturze oraz w dyskursie profilaktycznym inne zachowania problemowe stanowią ważny problem opolskich nastolatków, ale mniejszy w porównaniu z opisanym powyżej używaniem substancji:

- 11,9% uczniów badania nadużywa mediów społecznościowych;
- 6,4% badanych wykazuje objawy nadużywania gier komputerowych.

4.2. Współwystępowanie zachowań ryzykownych

Dzięki przeprowadzonym analizom, możliwe jest określenie, które z prezentowanych przez uczniów zachowań ryzykownych współwystępują ze sobą, jaka jest siła ich wzajemnej relacji oraz to, czy relacja ta jest istotna statystycznie.

Poniżej zestawiono wszystkie istotne statystycznie współzależności między różnymi zachowaniami ryzykownymi i problemowymi uzyskane w pogłębionych analizach badań ESPAD 2015 dla woj. opolskiego.

- Palacze - czyli osoby deklarujące palenie tytoniu w okresie ostatnich 30 dni - znacznie częściej używali alkoholu w okresie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem, w porównaniu z osobami które nie używały wyrobów tytoniowych. Korelacja ta jest umiarkowanie silna: 0,424.
- Palący papierosy częściej przekraczali próg nietrzeźwości w ciągu ostatnich 12 miesięcy - korelacja umiarkowana: 0,380.
- Uczniowie palący papierosy upijali się silniej w porównaniu z osobami niepalącymi podczas ostatniego spożywania alkoholu. Korelacja umiarkowana: 0,314.

Palenie papierosów może wiązać się z używaniem alkoholu i upijaniem się.

- Uczniowie, którzy w ostatnim roku przed badaniem używali przetworów konopi - w porównaniu z osobami, które ich nie używały - częściej przekraczali próg nietrzeźwości (zachowanie szczególnego ryzyka) pijąc alkohol; korelacja: 0,421.

Palenie marihuany może wiązać się z upijaniem się alkoholem.

- Korelacja między zmienną "przekroczenie progu nietrzeźwości w ciągu ostatnich 12 miesięcy" a zmienną "używanie amfetaminy w ciągu ostatnich 12 miesięcy" jest słaba: 0,221.

Używanie amfetaminy może wiązać się z upijaniem się alkoholem.

- Zachowania szczególnego ryzyka, prezentowane przez młodzież po wcześniejszym spożyciu alkoholu częściej występują u tych uczniów, którzy w ostatnich 12 miesiącach grali w gry hazardowe; korelacja: 0,283.
- Korelacja między graniem w gry hazardowe w ciągu ostatnich 12 miesięcy, a używaniem amfetaminy przez uczniów okazała się słaba: 0,261.

- Siła korelacji między graniem w gry hazardowe w ostatnich 12 miesiącach, a problemowym używaniem przetworów konopi (test CAST), okazała się umiarkowana: 0,344.

Granie w gry hazardowe może wiązać się z podejmowaniem zachowań szczególnie ryzykownymi pod wpływem alkoholu, używaniem amfetaminy i problemowym używaniem marihuany.

4.3. Cechy, postawy i zachowania współwystępujące z zachowaniami ryzykownym

Celem tej części badania, było ustalenie siły oraz istotności współwystępowania tych zachowań, postaw, cech, które można zaobserwować (jawnych), z zachowaniami ryzykownymi np. zażywaniem substancji psychoaktywnych, które są najczęściej zachowaniami ukrytymi (niejawnymi). Dzięki ustaleniu siły i kierunku współzależności tych dwóch czynników, możliwe jest przewidywanie pojawienia się zachowań ryzykownych na podstawie obserwowanych cech czy postaw prezentowanych przez uczniów (jawnych).

Poniżej zestawiono wszystkie istotne statystycznie współzależności między różnymi zachowaniami ryzykownymi a zachowaniami towarzyszącymi lub postawami (obserwowalnymi) uzyskane w pogłębionych analizach badań ESPAD 2015 dla woj. opolskiego.

- Istnieje umiarkowany związek pomiędzy tym, że uczniowie palą tytoń i tym, co myślą o ryzyku związanym z paleniem papierosów od czasu do czasu. Korelacja: 0,25.
- Ci uczniowie, którzy prezentują swobodne postawy wobec próbowania marihuany, również mają więcej doświadczeń z zachowaniami ryzykownymi po użyciu alkoholu. Związek jest umiarkowany i wynosi 0,24.

Swobodne postawy wobec ryzyka palenia tytoniu mogą wiązać się z paleniem papierosów.

Swobodne postawy wobec próbowania marihuany mogą wiązać się z ryzykownymi zachowaniami pod wpływem alkoholu.

- Niepalący mają znacznie więcej innych niepalących znajomych, palący nieproblemowo również otaczają się palącymi mniej, podczas gdy palacze problemowi spotykają się z grupą, w której większość bądź wszyscy palą tytoń (R Pearsona 0,36).
- Posiadanie pijących znajomych również umiarkowanie silnie koreluje z używaniem alkoholu (R Pearsona 0,48).

- Oczywiście, najsilniejszy związek - 0,5 R Pearsona - odnotowano pomiędzy liczbą znajomych palących marihuanę, a częstotliwością używania jej przez uczniów.

Otoczenie rówieśnicze używające danej substancji zwiększa ryzyko pojawienia się zachowań konsumpcyjnych.

- 44,6% badanych uczniów deklaruje przyzwolenie ze strony obojga rodziców, na używanie przez nich alkoholu.
- Zależność między wsparciem i kontrolą rodzicielską, a problemowym używaniem przetworów konopi przez młodzież okazała się słaba: 0,245.

Im więcej wsparcia i kontroli ze strony rodziców tym mniej prawdopodobne doświadczenia konsumpcyjne z substancjami psychoaktywnymi.

- Uczniowie opuszczający dni nauki szkolnej z własnej intencji (wagary), również chętniej sięgali po napoje alkoholowe w ostatnich 12 miesiącach przed badaniem (umiarkowany związek, R Pearsona = 0,305)

Wagarowanie zwiększa prawdopodobieństwo używania alkoholu.

- Przeprowadzone badania pokazują, że uczniowie uczący się dobrze lub bardzo dobrze, częściej okazywali się uczniami niepalącymi (umiarkowany związek: 0,311) oraz rzadziej problemowo używali wyrobów tytoniowych; umiarkowany związek: 0,336).

Wyższe wyniki w nauce zmniejszają prawdopodobieństwo palenia tytoniu.

- Uczniowie, którzy twierdzą że papierosy są łatwo dostępne, częściej piją alkohol w porównaniu z uczniami, którzy są przekonani o tym, że papierosy są trudno dostępne. Korelacja ta okazała się umiarkowanie silna: 0,411.
- Związek między przekonaniem ucznia na temat łatwości w zdobyciu alkoholu, a częstotliwością z jaką go spożywa jest umiarkowanie silny: 0,510.

Opinie o łatwej dostępności papierosów i alkoholu zwiększają prawdopodobieństwo ich używania.

- Uczniowie uważający, że spożycie alkoholu z dużym prawdopodobieństwem łączy się z pozytywnymi następstwami, używali go częściej w porównaniu z osobami, które takich przekonań nie posiadają; korelacja słaba: 0,288.

Widzący pozytywne następstwa picia alkoholu mogą częściej go spożywać.

- Osoby częściej uczestniczące w wieczornych spotkaniach towarzyskich, okazywały się osobami pijącymi więcej alkoholu; korelacja umiarkowanie silna: 0,426.

Częstsze wieczorne wychodzenie z domu ze znajomymi może wiązać się z większym spożyciem alkoholu.

4.4. Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych

Badanie ESPAD zaprojektowano by przede wszystkim monitorować trendy używania substancji psychoaktywnych i zachowań ryzykownych młodzieży, ale niniejsza analiza pokazuje, jak można wykorzystać to badanie dla profilaktyki. Decydenci, lokalni liderzy i realizatorzy programów profilaktycznych mogą zadawać pytania o zasadność podejmowanych działań profilaktycznych oraz wytyczać strategiczne cele na podstawie: przeglądu sytuacji i faktycznych potrzeb profilaktycznych, ale także monitorując trendy i ewaluując w ten sposób skuteczność realizowanych działań.

Niniejszy raport jest pierwszym tego typu opracowaniem w województwie opolskim i należy traktować go jako wgląd w możliwości analityczne największego europejskiego, polskiego i regionalnego badania zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej. Wyniki prezentowanych analiz mogą również stać się przyczynkiem do prowadzenia w województwie opolskim lub poszczególnych jego rejonach, osobnych badań mających na celu pogłębienie wiedzy o czynnikach ryzyka i czynnikach chroniących w profilaktyce uzależnień.

Na podstawie analiz dotyczących sytuacji w roku 2015, można nakreślić najważniejsze czynniki chroniące i najważniejsze czynniki ryzyka, oczywiście z zastrzeżeniem, że jest to ograniczona lista, ze względu na to, że stworzono ją w oparciu o badanie, które zostało zaprojektowane do nieco innych celów. Nie oznacza to jednak, że nie należy brać tych wyników pod uwagę - wręcz przeciwnie, to ugruntowane w wysokiej jakości badaniu, reprezentatywne dla całej populacji uczniów klas III gimnazjów i II szkół ponadgimnazjalnych w województwie opolskim.

W związku z tym, należy wziąć pod uwagę, że:

1. Większość zachowań ryzykownych wykazuje współzmiennosc - np. jeśli uczeń pali papierosy, często również pije alkohol; im częściej pije, tym większe prawdopodobieństwo doświadczeń z marihuaną etc.
2. Przekonania na temat używania substancji psychoaktywnych (bagatelizowanie ich ryzyka, zgodnie z teorią normalizacji), a także grupa rówieśnicza wśród której są używający - mogą wiązać się z używaniem substancji psychoaktywnych.
3. Internet i jego używanie dla przyjemności (np. komunikatory, portale społecznościowe) nie wiąże się z zachowaniami ryzykownymi polegającymi na używaniu substancji.
4. Wagarowanie oraz niskie wyniki w nauce mogą wskazywać na używanie substancji psychoaktywnych.
5. Dostępność substancji psychoaktywnych jest istotna, im łatwiejszy deklarowany dostęp, tym częściej uczniowie używają tych substancji.
6. Angażowanie się w zajęcia pozalekcyjne lub zajęcia sportowe nie różnicuje używających i nieużywających substancji psychoaktywnych.
7. Emocjonalne wsparcie od rodziny ani od przyjaciół oraz sytuacja ekonomiczna rodziny nie mają wpływu na używanie substancji psychoaktywnych.

Bibliografia

1. Hawkins J, Catalano R, Miller J. Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*. 1992; 112/1
2. Jessor R. (1987), Problem – behavior theory, psychosocial development, and adolescent problem drinking, *British Journal of Addiction* 82
3. Jessor R. (1995), Protective factors in adolescent problem behaviour, *Developmental Psychology* 31 (6)
4. Okulicz-Kozaryn K., Bobrowski K. (2008), Czynniki ryzyka, czynniki chroniące i indeksy tych czynników w badaniach nad zachowaniami problemowymi nastolatków, *Alkoholizm i Narkomania* 2008, Tom 21: nr 2
5. Ostaszewski K. (1996); Tradycyjne i współczesne programy profilaktyki uzależnień, *Serwis Informacyjny Narkomania*, 5
6. Ostaszewski, K. (2003), Skuteczność profilaktyki używania substancji psychoaktywnych. Podstawy opracowywania oraz ewaluacja programów dla dzieci i młodzieży
7. Ostaszewski K. (2005), Nowe definicje poziomów profilaktyki, *Remedium*, 7-8
8. Ostaszewski K., Rustecka-Krawczyk A., Wójcik M. (2009); Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów: klasy I-II, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Pracownia Pro-M
9. Pisarska A., Okulicz-Kozaryn K., Ostaszewski K. (2006), niepublikowane materiały szkoleniowe Krajowego Biura ds. Przeciwdziałania Narkomanii: Wsparcie województw i społeczności lokalnych w zapobieganiu narkomanii
10. Sęk H. (2000), Zdrowie behawioralne, [w:] *Psychologia*, (red.) Strelau J., T 3
11. Sierosławski J., Jabłoński P. (2006), Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną – raport z badań ankietowych ESPAD zrealizowanych w województwie opolskim w 2005 roku
12. Szymańska J., Zameczka J. (2002), Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki, [w:] Świątkiewicz G. (red.), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*
13. Wojciszke B. (2000), Postawy i ich zmiana, [w:] *Psychologia*, (red.) Strelau J., T 3

O autorach

Michał Wanke – socjolog, pracownik naukowo-dydaktyczny – asystent w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Opolskiego. Doktorant w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autor badań dla Krajowego Biura Przeciwdziałania Narkomanii, autor badań ewaluacyjnych m.in. dla Fundacji Rozwoju Kultury Fizycznej.

Dariusz Zawora - psycholog, profilaktyk, wieloletni współpracownik Pracowni Rozwoju Osobistego. Realizator oraz ewaluator warsztatów profilaktycznych z zakresu przeciwdziałania uzależnień od substancji psychoaktywnych oraz uzależnień behawioralnych.

Marek Łabudziński – psycholog społeczny, profilaktyk, certyfikowany specjalista terapii uzależnień, twórca i ewaluator kilkunastu programów profilaktycznych, prezes Pracowni Rozwoju Osobistego w Opolu, pracownik Stowarzyszenia Monar oraz Centrum Psychologii Zdrowia Dormed w Nysie.